

**T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**BATI KARADENİZ'DE FRENGİ HASTALIĞIYLA MÜCADELE
(1860-1922)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Coşkun GENÇ**

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Selma TURHAN SARIKÖSE**

**Karabük
HAZİRAN/2019**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	4
DOĞRULUK BEYANI	5
ÖNSÖZ	6
ÖZ.....	8
ABSTRACT.....	9
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	10
ARCHIVE RECORD INFORMATION	11
KISALTMALAR	12
GİRİŞ	14
I-ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI.....	14
II-ARAŞTIRMANIN AMACI.....	16
III-ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	17
BİRİNCİ BÖLÜM	18
1. FRENGİ (SİFİLİS) NEDİR?	18
1.1. Frengiye Verilen İsimler	19
1.2. Frenginin Ortaya Çıkışı.....	20
1.2.1. Doğada Ayıp Hastalık Var mıdır?	23
1.3. Frenginin Bulaşma Yolları.....	25
1.3.1. Frenginin Evreleri.....	26
1.3.2. Frengiden Korunma Yolları	27
1.4. Frenginin Tedavi Yöntemleri ve Kesin Tedavisi.....	28
İKİNCİ BÖLÜM.....	32
2. BATI KARADENİZ'DE FRENGİYLE MÜCADELE	32
2.1. Batı Karadeniz Bölgesi	32
2.2. Frenginin Bölgede Salgın Haline Gelişi.....	34
2.3. Bölge Halkının Frengiye Karşı Tutumu	36
2.4. Osmanlı Devleti'nin Frengiye Karşı Aldığı Önlemler	40
2.4.1. Frengi Hastanelerinin Açılması.....	42
2.4.2. Bölgeye Tabiplerin ve Seyyar Sağlık Görevlilerinin Gönderilmesi .	45

2.4.3.	Bölgeye Devlet Tahsisatının Gönderilmesi	47
2.5.	Frengi ile Mücadelede Çıkarılan Kanunnameler ve Nizamnameler	49
2.5.1.	1892 Tarihli Frenginin Tedavi Edilmesine Dair Talimat.....	52
2.6.	Kastamonu, Bolu ve Safranbolu’da Frengiyle İlgili Yapılan Çalışmalar	56
2.6.1.	Kastamonu.....	58
2.6.1.1.	Kastamonu’nun İdari Yapısı.....	58
2.6.1.2.	Frenginin Kastamonu’ya Gelişi	58
2.6.1.3.	Hastalığa Karşı Alınan Önlemler.....	59
2.6.1.4.	Hastanelerin Teftiş Edilmesi	60
2.6.1.5.	Seyyar Tıbbi Ekiplerin Hastalığın Tedavisindeki Rollerini	62
2.6.1.6.	Hastane ve Doktorlara Ayrılan Tahsisatlar	62
2.6.1.7.	Halkı Hastalığa Karşı Bilgilendirmek İçin Yapılan Çalışmalar	65
2.6.1.8.	Doktor Düring’in Faaliyetleri ve Görevinden Ayrılması.....	65
2.6.1.9.	Frengi Tedavisinde Yeni Yöntemler	69
2.6.2.	Bolu	70
2.6.2.1.	Bolu’nun İdari Yapısı.....	70
2.6.2.2.	Bolu’da Frengiye Karşı Yapılan Çalışmalar	71
2.6.3.	Safranbolu	80
2.6.3.1.	Safranbolu’nun İdari Yapısı	80
2.6.3.2.	Safranbolu’da Frengiye Karşı Yapılan Çalışmalar	80
2.6.4.	Diğer Batı Karadeniz Yerleşim Yerlerinde Yapılan Çalışmalar.....	85
2.6.4.1.	Zonguldak (Ereğli)	85
2.6.4.2.	Bartın	87
2.6.4.3.	Düzce.....	88
2.6.5.	Batı Karadeniz’e Komşu Yerleşim Yerlerinde Yapılan Çalışmalar	89
2.6.5.1.	Sinop	89
2.6.5.2.	Samsun.....	90
2.6.5.3.	Çorum.....	91
2.6.5.4.	Ankara	93
2.6.5.5.	Tokat.....	93
SONUÇ		94
KAYNAKÇA.....		96
TABLolar LİSTESİ		104

EKLER	105
ÖZGEÇMİŞ	122

TEZ ONAY SAYFASI

Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Coşkun GENÇ'e ait "Batı Karadeniz'de Frengi Hastalığıyla Mücadele(1860-1922)" adlı bu tez çalışması Tez Kurulumuz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

	Akademik Unvanı, Adı ve Soyadı	İmzası
Tez Kurulu Başkanı	: Dr. Öğr. Üy. Selma TURHAN SARIKÖSE	
Danışman Üye	: Prof. Dr. Recep KARACAKAYA (Medeniyet Üni.)	
Üye	: Dr. Öğr. Üy. Sami AĞAOĞLU	

Tez Sınavı Tarihi: 17.06.2019

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: **Coşkun GENÇ**

İmza

:

ÖNSÖZ

Frengi (sifilis) henüz kaynağı kesin olarak bilinmemekle birlikte, genel olarak 1492 yılında Amerika'yı keşfeden Kristof Kolomb ve denizcileri tarafından Amerika'dan gelen ve Napoli topraklarını almak isteyen Fransızlar tarafından tüm Avrupa'ya yayılan bir hastalık olarak kabul edilir. Son dönemlerde yapılan araştırmalarda ise bu hastalığın Avrupa'da çok uzun süredir var olduğu, fakat değişen yaşam koşullarıyla beraber hastalığa neden olan virüsün şekil değiştirerek harekete geçtiği ortaya konulmuştur. Ayrıca birbirlerini sevmeyen milletler tarafından farklı isimlerle de adlandırılmaktadır; Napoli hastalığı, Fransız hastalığı, İtalyan hastalığı, İspanyol hastalığı ve Portekiz hastalığı.

Hastalığın yayıldığı ilk dönemlerde Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile ticari ilişkileri çok az olduğundan frengi Osmanlı Devleti'ne çok sonraları sirayet etmiştir. Savaş, göç ve ticaret gibi sosyal olaylarla beraber hastalık geniş coğrafyalara yayılmıştır. Osmanlı Devleti'nde görülen frenginin ilk örnekleri İspanya'dan kovulan ve Osmanlı Devleti'ne sığınan Yahudilerden geldiği genel kabul edilen düşüncedir. Özellikle 19. yüzyılda Osmanlı-Rus savaşlarıyla beraber İstanbul başta olmak üzere tüm Osmanlı coğrafyasında frengi yaygın olarak görülmüştür.

1853-56 Osmanlı-Rus Savaşı'yla salgın haline gelen frengi Batı Karadeniz Bölgesi'nde yüzyılın son çeyreğinde kendisini göstermiş ve çok fazla miktarda ölümlere sebep olmuştur. Özellikle Kastamonu Vilayeti ile çevre kaza, kasaba ve köylerde yaygın olarak görülmüştür. Batı Karadeniz Bölgesi'ne hastalığın nasıl taşındığı konusunda da muhtelif görüşler mevcuttur. Daha çok hastalığın Rusya'ya fırıncılık mesleği için giden işçilerden yayıldığı fikri genel kabul görmekle birlikte; Kastamonu çevresinden İstanbul'a askere gidenlerin, dönüşte hastalığı ailelerine bulaştırdığı konusunda da fikirler bulunmaktadır.

Bu çalışmada; birinci bölümde frengi tanımlanıp nasıl ortaya çıktığı ve evreleri kısaca değerlendirilmiştir. İkinci bölümde, frenginin Batı Karadeniz Bölgesi'ne ne şekilde sirayet ettiğine ve devamında devletin ne gibi önlemler aldığına değinilmiştir. Konunun belirlenmesinden çalışmamın sonuçlanmasına kadar rehberliklerinden dolayı, sayın danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Selma TURHAN SARIKÖSE'ye ve yardımlarından dolayı Doç. Dr. Barış SARIKÖSE'ye bilimsel vefanın bir gereği olarak

teşekkürlerimi sunarım. Manevi desteğini benden esirgemeyen eşim Nesrin Genç'e teşekkür ederim.

Coşkun GENÇ

Karabük, 2019

ÖZ

Frengi toplumlari olumsuz bir şekilde etkileyen daha çok cinsel yolla bulaşan “*Treponema Pallidum*” adı verilen bir virüsten bulaşan hastalıktır. Cinsel yolla bulaşmakla birlikte, anneden çocuğa da geçen, ayrıca ortak kullanılan eşyalardan kan ve tükürük yoluyla da geçen bir hastalıktır. Frengi Osmanlı Devleti’nde yoğun olarak 19. yüzyılın son çeyreğinde salgın halini almıştır. Kastamonu Vilayeti çevre kaza, kasaba ve köylerinde de yaygın bir şekilde görülen frengiyle yoğun bir şekilde mücadele edilmiştir. Bu araştırmada Batı Karadeniz’de bulunan Safranbolu, Bolu ve Kastamonu’da frengi ile Osmanlı Devleti’nin mücadelesi değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti frengi ile mücadele kapsamında Safranbolu ve Kastamonu’da olduğu gibi bölgede frengi hastaneleri açmış, doktor ve ilaç gönderdiği gibi mücadele kapsamında yapılacak masraflar için ödenek de ayırmıştır. Devletin içerisinde bulunduğu maddi imkânsızlıklar hastalıkla mücadeleyi güçleştirmiştir; ancak tüm maddi yetersizliğe rağmen devlet elinden gelen hassasiyeti göstermiş, çıkardığı kanunnameler ve nizamnamelerle birlikte hastalığı belli oranda kontrol altına alabilmiştir. Bölgede yaşayan kişilerin tedaviye yanaşmaması ve bilinçsizce davranışları hastalığın tespit ve tedavisini zorlaştırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Frengi, Frenk Uyuzu, Sifilis, Batı Karadeniz, Safranbolu, Bolu, Kastamonu.

ABSTRACT

Syphilis is a disease that negatively affects the societies and mainly infects people through sexual intercourse. The virus named “*Treponema Pallidum*” carries this disease. Although it is transmitted sexually, it may also be transmitted to the child by his/her mother or via the, blood, saliva or commonly used objects. Syphilis has become epidemic in last quarter 19th century in Ottoman State. An intense struggle with the syphilis disease, which has been frequently seen in villages and districts of Kastamonu Province, has been made. In this research, the struggle of Ottoman State with the syphilis disease in Safranbolu, Bolu and Kastamonu located in Western Black Sea region was examined. Within the scope of struggle with syphilis disease, Ottoman state has established many hospitals, which have been specialized in syphilis disease, as in Safranbolu and Kastamonu. In addition to the medical doctors and medications, the state has also allocated funds for the expenses to be made in parallel with these efforts. Moreover, the financial problems of the state have complicated the struggle with this disease. Despite all the financial problems, the state has paid significant importance to these efforts and legislated codes and regulations. As a result of these actions, the disease has been taken partly under control. The detection and treatment of this disease has been very difficult since the local people have not paid importance to the treatment and they have acted unconsciously.

Keywords: Syphilis, Western Black Sea, Safranbolu, Bolu, Kastamonu.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Batı Karadeniz’de Frengi Hastalığıyla Mücadele(1860-1922)
Tezin Yazarı	Coşkun GENÇ
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Selma TURHAN SARIKÖSE
Tezin Derecesi	Yükseklisans
Tezin Tarihi	17.06.2019
Tezin Alanı	Tarih
Tezin Yeri	KBÜSBE – KARABÜK
Tezin Sayfa Sayısı	122
Anahtar Kelimeler	Frengi, Frenk Uyuzu, Sifilis, Batı Karadeniz Bölgesi, Safranbolu, Bolu, Kastamonu.

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of theThesis	The Strife of Syphilis Disease in the Western Black Sea Region(1860-1922)
Author of theThesis	Coşkun GENÇ
Advisor of theThesis	Assistant Professor Selma TURHAN SARIKÖSE
Status of theThesis	Master
Date of theThesis	17.06.2019
Field of theThesis	History
Place of theThesis	KBÜSBE – KARABÜK
Total PageNumber	122
Keywords	Syphilis, Western Black Sea Region, Safranbolu, Bolu, Kastamonu.

KISALTMALAR

[t.y.] : Tarih Yok

A.DVN. : Divan Beylikçi Kalemî Defterleri

A.DVN.MKL. : Sadâret Divan Mukavelenameler

a.g.e. : Adı Geçen Eser

a.g.m. : Adı Geçen Makale

a.g.md. : Adı Geçen Madde

A.MKT.MHM. : Sadâret Mektubî Kalemî Mühimme Odası Kalemî

AE.SMST.II. : Ali Emiri Mustafa II

BCA. : Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi

BEO. : Bâb-1 Âlî Evrak Odası

BOA. : Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Osmanlı Arşivi

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

D. : Dosya No

DH.EUM.LVZ. : Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Levazım Kalemî

DH.HMŞ. : Dahiliye Nezâreti Hukuk Müşavirliği

DH.İ.UM. : Dahiliye Nezâreti İdare-i Umumiye

DH.İD. : Dahiliye Nezâreti İdarî Kısım

DH.MB.HPS. : Dahiliye Nezâreti Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyeti

DH.MKT. : Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî

DH.MUİ. : Dahiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi

DH.UMVM. : Umûr-ı Mahalliye-i Vilayât Müdüriyeti Belgeleri

DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi

E.t. : Erişim Tarihi

FTG.f. : Rumeli Müfettişliği Fotoğraflar

G. : Gömlek No

H. : Hicri

İ.DH. : İrade Dahiliye

İ.HUS. : İrade Hususi

İ.ŞD. : İrade Şûrâ-yı Devlet

İsam : İslam Araştırmaları Merkezi

KBÜSBE : Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

M. : Miladi

MS. : Milattan Sonra

MV. : Meclis-i Vükela Mazbataları

MVL. : Meclis-i Vâlâ

s. : Sayfa

S. : Sayı

Sl. : Sıra

ŞD. : Şûrâ-yı Devlet

TTK : Türk Tarih Kurumu

TÜBİTAK : Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu

Y.PRK.SGE. : Mâbeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Arızaları

Yay. : Yayınları

yy. : Yüzyıl

ZB. : Zabtiye Nezareti

GİRİŞ

I-ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI

Frengi genel olarak Amerika'nın keşfi ile ortaya çıkmış kısa sürede savaşlar yoluyla Avrupa'da yayılmıştır. Frengi ilk dönemlerde Osmanlı Devleti'ne tesir etmemiş olsa da yaşanan savaşlar ve göçlerle birlikte Osmanlı topraklarında da görülmeye başlamıştır. Frengi öncelikli olarak İstanbul gibi merkezlerde görülse de ardından Anadolu topraklarında da salgın halini almıştır. Batı Karadeniz Bölgesi'ne frengi, Rusya'ya giden fırın işçilerinden ve İstanbul'a askerlik için gidip geri gelenlerden bulaşmıştır. Memleketlerine dönen bu kesimler hastalığı öncelikli olarak cinsel yolla ailelerine bulaştırmışlardır. Batı Karadeniz ve özellikle de Kastamonu, Bolu ve Safranbolu hattına hastalık salgın halinde yayılmıştır.

Frenginin bölgeye yayılmasında halkın hastalığı önemsememesi ve muayene olmak istememesi etkili olmuştur. Batı Karadeniz'de hastalıkla ilgili olarak sistemli ilk çalışmaları Doktor Ernst von Düring başlatmıştır. 1889 yılından 1902 yılına kadar Ankara ve Kastamonu Vilayetleri Genel Sağlık Müfettişliği görevini yürüten Düring, 1896 yılında at üstünde ve seyyar tıp ekibiyle birlikte tüm Batı Karadeniz'i taramıştır. Gittiği bölgelerde frenginin büyük yıkımlara sebep olduğunu ve hastalığın nüfusu azalttığını tespit etmiştir. Gittiği bölgelerde doktorlara eğitimler de veren Düring hızlı bir şekilde salgın bölgelerinde frengi hastanelerinin kurulmasını istemiştir ve bölgede yaklaşık 12 tane frengi hastanesinin kurulmasına da öncülük etmiştir. Fakat devletin içerisinde bulunduğu maddi imkânsızlıklar nedeniyle hastalığın önüne geçilememiştir. O dönemde frengi hastalığına karşı kesin bir tedavinin bulunamamış olması da hastalığın ortadan kaldırılamamasında etkili olmuştur.

O dönemde kesin tedavisi bulunamamasına rağmen civa, arsenik vb. maddelerle tedavi yöntemleri belirlenmiş ve uygulanmıştır. Devletin hastalığa karşı çıkarmış olduğu nizamnameler ve kanunnameler beraberinde kurulmuş olan frengi hastaneleri sayesinde hastalık kontrol altına alınabilmiş ve salgınların önüne geçilebilmiştir. Kurulan hastanelerin yanı sıra doktorların frengiye karşı önlem alabilmesi için kurslar verilmiştir. Hastalığın tedavisinin en ücra köy ve kasabalara ulaştırılabilmesi için seyyar tıbbiye ekipleri bölgelere yollanmıştır. Bu ekipler bölgedeki halkı tedavi etmiş ve hastalığa karşı alınabilecek önlemleri bildirmişlerdir.

Fakat halkın frengi yaralarını önemsiz görmesi ve tedaviye yanaşmak istememesi sebebiyle tam başarı sağlanamamıştır.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi ve sosyo-ekonomik yapı hastalığa karşı gerekli önlemlerin alınmasını engellemiştir. Osmanlı'nın son döneminde yaşanan savaşlar ve göçler de hastalığın kolayca yayılmasını tetiklemiştir.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin 1860-1922 yılları arasında Batı Karadeniz (Kastamonu, Bolu ve Safranbolu Hattı) Bölgesi'nde frengi hastalığı ile mücadelesi arşiv belgeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Araştırmanın kapsamı, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı Karadeniz Bölgesi'nde frengi ile Osmanlı Devleti'nin yaptığı mücadeledir. Daha çok 19. yüzyılın son çeyreğinde ve 20. yüzyılın hemen başlarında frengi ile mücadele konusu işlenmiştir. 19. yüzyılın başlarında hastalığın henüz bir salgın halini almadığı görülmektedir. Frenginin Osmanlı Devleti'nde salgın haline gelmesinin 1853-1856 Osmanlı-Rus Savaşı'na rastladığı bilinmektedir. Öncelikli olarak frengi İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde salgın haline gelmiştir. 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Batı Karadeniz Bölgesi'nde özellikle Kastamonu, Bolu ve Safranbolu hattında hastalık yayılmıştır. Bu çalışmada Kastamonu, Bolu ve Safranbolu hattı araştırma alanı olarak alınmıştır. Ulaşılabildiği ölçüde diğer Batı Karadeniz illeri hakkında da bilgiler verilmiştir. Tezde incelenen bölgelerde frengi ile mücadeleyle ilgili açılan hastaneler, halkın hastalığa verdiği tepki, Osmanlı Devleti'nin bölgeye gönderdiği tahsisat ve tıbbi görevliler arşiv belgeleri çerçevesinde incelenmiştir.

Kastamonu, Bolu ve Safranbolu şehirleri ile ilgili Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde önemli sayıda belge tespit edilmiştir. Fakat Batı Karadeniz'deki diğer merkezler hakkında aynı şeyleri söylemek pek mümkün değildir. Yine de ulaşılabildiği ölçüde frengiyle mücadeleyle ilgili bölgedeki diğer yerleşim yerleri ve bölgeye komşu merkezler hakkında da kısa bilgilere yer verilmiştir.

II-ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu tezin amacı 1860-1922 yılları arasında Batı Karadeniz Bölgesi'nde özellikle de Kastamonu, Bolu ve Safranbolu hattında; frenginin seyri, yayılması ve Osmanlı Devleti'nin buna karşı aldığı önlemleri ortaya koymaktadır. Frengi ile mücadele sırasında devletin bölgede aldığı önlemler ve gönderilen devlet ödeneklerinin yeterli olup olmadığı; ayrıca bölge halkının hastalığa karşı tutumu ve alınan önlemlerin tespiti de tezin amaçları arasındadır.

Batı Karadeniz Bölgesi'ne gönderilen doktorlar ve açılan hastanelerden genel olarak bahsedilerek, halkın hastalığa karşı tedavi olmamak için gösterdikleri bilinçsiz dirence değinilmiştir.

Gelecekte Batı Karadeniz Bölgesi'nde yapılacak olan tıp tarihi çalışmalarına ışık tutacak olan bu araştırmada;

- a) 19. yy. da Osmanlı Devleti, Batı Karadeniz'de frengi hastalığıyla mücadele edebilmek için ne gibi önlemler almıştır?
- b) Osmanlı Devleti aldığı önlemlerde ne derece başarılı olmuştur?
- c) Osmanlı Devleti'nin hastalıkla mücadele için bölgeye gönderdiği tahsisatlar yeterli midir?
- d) Batı Karadeniz halkı hastalığa karşı bilinçli midir?
- e) Hastalığın tedavisinde kullanılan civa hastalığın tedavisinde ne derece etkili olabilmıştır?
- f) Açılan frengi hastaneleri ve kurulan seyyar tıp ekipleri hastalığı önlemede ne derece etkilidir?
- g) Bölgeye gönderilen doktorlar frengi hastalığıyla mücadelede ne derece etkindir?
- h) Batı Karadeniz'e komşu olan merkezlerde hastalıkla mücadele ne düzeydedir?

gibi soruların cevapları ortaya konulmuştur.

III-ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırmada öncelikli olarak T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın İstanbul'da bulunan Osmanlı Arşivi'ndeki arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. ArŐivden araştırma konusu ile ilgili belgeler tespit edilmiş, bu belgeler transkript edildikten sonra belgelerden elde edilen bilgiler çerçevesinde tez yazılmıştır. Ayrıca elde edilen bilgilerle ilgili tablolar oluşturulmuŐtur. Frengi hastalığı ile ilgili yazılmış makale, kitap, ansiklopedi ve internet kaynaklarından da faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. FRENGİ (SİFİLİS) NEDİR?

Frengi “*Treponema Pallidum*”¹ adlı bir bakteriden kaynaklanan daha çok cinsel yolla bulaşan bir hastalıktır. İnsan vücudunda birçok hasara sebep olan bu hastalığın ilk kez nerede ve nasıl ortaya çıktığına dair farklı görüşler bulunmaktadır.

Genel kabul edilen görüşe göre frengi 1492’de Kristof Kolomb’la beraber Amerika’dan dönen tayfalar² vasıtasıyla Amerika’dan Avrupa’ya taşınmıştır. Ama günümüzde yapılan yeni araştırmalar incelendiğinde bu hastalığın insanlığın ilk dönemlerinden beri mevcut bir hastalık³ olduğu belirtilmektedir. Kristof Kolomb’un Amerika’yı keşfinden önceye tarihlendirilen, İngiltere’de Blackfriars olarak bilinen Ortaçağ manastırından çıkarılan kemikler incelendiğinde frengi hastalığının oluşturabileceği kemik hasarları tespit edilmiştir.

Kolomb’un Amerika kıtasını keşfiyle beraber hastalıklar Amerika ve Avrasya kıtaları arasında değiş-tokuş olmuştur. Ortaya çıkan bu hastalıklardan birçoğunun kaynağı belirlenmişken, sadece frenginin anayurdu tartışmalara sebep olmaktadır.⁴ Yapılan son araştırmalara göre uluslararası bir araştırma ekibi, frengiye yol açan “*Treponema Pallidum*” bakterisine ait ilk antik genomları belirlemiştir. Yapılan daha önceki araştırmalara göre antik numunelerden frengi bakterisinin DNA’sının elde edilemeyeceği düşünülüyordu. Araştırmacılar yapılan yeni çalışmalar kapsamında, hastalığın frengiye yol açan, iskelet kalıntıları üzerinde kolaylıkla fark edilemeyen alt türlerini genetik olarak ayırt etmeyi başardıklarını ifade etmişlerdir. Son araştırmalarda, Meksika’da yer alan ve 1681’den 1861’e kadar kullanılmış olan Santa Isabel Manastırı’ndan alınmış beş bireye ait kalıntılar incelenmiştir. Kalıntılar treponemal bir hastalığın belirtilerini gösteren iskelet özelliklerine dayanılarak seçilmiş ve ardından bireylerden üçünde frengi bakterisi tespit edilmiştir. Mezarlıkta bulunan bireylerin %90’ı gibi bu üç birey de bebektir. Hepsi yaklaşık 350 yıl kadar önce

¹ Mehmet Temel, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Nehir Yayınları, İstanbul, Mart 2008, s.27.

² Ramazan Gökalp Arkın, “Frengi”, *Sağlık Ansiklopedisi*, C.2, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1963, s.629.

³ Şükrü Kamil Talımcıoğlu, *Zührevi Hastalıklardan Resimli Frengi – Bunlara Tutulmamak, Tutulduğu Halde Doğru Tedavi Yolu Bulmak Usulleri*, Tefeyyüz Kitab Evi, İstanbul, 1939, s.10.

⁴ Jared Diamond, *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, (Çev.: Ülker İnci), TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları Yayınları, Ankara, 2010, s.273.

gömülmüştü.⁵ Bu araştırma ile birlikte hastalığın anneden çocuca kalıtsal yollarla geçtiği anlaşılmaktadır. Ayrıca çalışmayla birlikte frenginin anayurdu tespit edilemese de en azından belirtilen tarihlerde hastalığın Amerika kıtasında var olduğu belirlenmiştir. Fakat bunun yanı sıra, Yeni Dünya'dan mı Eski Dünya'ya taşındığı, yoksa Eski Dünya'dan mı Yeni Dünya'ya taşındığı netleştirilememiştir.

1.1. Frengiye Verilen İsimler

Frengi toplumları olumsuz şekilde etkileyen bulaşıcı bir hastalıktır. Hastalığın özellikle cinsel yolla bulaşmasından dolayı kötü bir hastalık olarak nitelendirilmesi farklı milletlerin birbirlerini bu hastalıkla anmalarına sebep olmuştur.

Kolomb sonrası döneme ilişkin kayıtlarda bir salgın olarak sifilise ilk kez 1495 yılında rastlanmaktadır. Fransa Kralı VIII. Charles'in nüfuz alanını genişletmek ve Papalık kurumunda daha etkili söz sahibi olmak üzere Napoli'ye yaptığı seferde, hastalık her iki tarafın askerlerinde de ortaya çıkmıştır.⁶ Napoli Savaşı'nın zührevi etkileri kısa sürede bütün dünyada duyulmaya başlanmıştır. Bu arada her ülke hastalığın yayılması konusunda komşularını suçlamıştır. Her ülke gelişen yurtseverlik duygularıyla isim yarışına katıldı. İtalyanlar ona "*Fransız hastalığı*" adını verdi; Fransızlar "*Napoliten hastalığı*" dediler. Almanlar ve İngilizler anlaşarak ona "*Fransız Mikrobu*" adını taktılar. Portekizliler "*Kastilya Hastalığı*" dedi. Polonyalılar Almanları suçladılar, Ruslar Polonyalıları. Araplar, İspanya'dan kovulmuş Yahudileri suçladılar, Hindular frengiye Frenk (Batı Avrupalı) hastalığı adını verdiler. İranlılar "*Türklerin Hastalığı*" derken, Türkler "*Hiristiyan hastalığı*" adını verdiler. Çinliler, Portekizlilerin hastalığı bulaştırdığı şehrin anısına "*Canton'un Yarası*" adını taktılar. Japonlarsa ruh hallerine göre, kâh Çinlileri kâh Portekizlileri suçladılar. Frenginin yol açtığı komşu kavgalarının üç yüze yakın örneği vardır.⁷ Yani frengiye isim bulma çalışmaları daha çok milletlerin bu kötü hastalığı birbirlerine mal etme ve onları kötüleme amacı gütmekten ileri gelmektedir.

Hastalığın 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu içerisinde salgınlar halinde görülmesiyle Osmanlı hekimleri tarafından değişik isimler

⁵Perrin Margaryan, "İlk Antik Frengi Genomları Çözüldü(5 Temmuz 2018)", <http://www.arkeofili.com/ilk-antik-frengi-genomlari-cozuldu/>, (E.t. 17.11.2018).

⁶ Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, TTK Yayınları, Ankara, 2010, s.45.

⁷ Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, (Çev.: Selahattin Erkanlı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.125-126.

verildiği görülmektedir. Frengi Osmanlı kaynaklarında “illet-i Franiçe”, “frenği”, “Da’ül-efrenc” olarak geçmektedir.⁸ Daha başka olarak kaynaklarda “frenği illeti”⁹, “adî hastalık”, “maraz”¹⁰, “efrenciye”¹¹ ve “imrâz-ı zehriyye”¹² olarak adlandırılmıştır. Osmanlı hekimleri de frenği için “zahm-i Frenk”, “riş-i Frenk”, “daü’l-efrenç”, “illet-i efrenciye”, “maraz-ı efrenciye” ve “frenk uyuzu” gibi tabirler kullanmışlardır.¹³ Yine Türklerin bildikleri en fena ve tedavi imkânı olmayan cüzzam ve veba hastalıkları olduğu için bu hastalığa da dehşetinden dolayı “Cüzzam-ı Cimaiyye”, “Cüzzam-ı Nefsaniyye”, “Veba’ü’l- Efrenci” demişlerdir. Daha başka “Maraz-ı Hindi”, “Maraz-ı İspanya” gibi isimler de vermişlerdir. Sonraları hastalık araştırıldıkça “Marazü’s-Şeytan”, “Marazü’l-Halik”, “Marazü’l-Hec’cale”, “İlletü’z-Zani”, “Daü’l-Efrenc” isimleri ilave edilmiştir. En fazla kullanılan isimler “Daü’l-Efrenç” ve “Frenği” isimleridir.¹⁴

Genel olarak isimlendirmelere bakıldığında, milletlerin bu hastalığı birbirlerini suçlamalarından dolayı düşman milletlerin adıyla telaffuz edilmiştir. Ayrıca hastalığın ilk dönemlerinde birçok ölüme sebep olmasından dolayı ondan korkulmuş illet, maraz gibi terimler de kullanılmıştır.

1.2. Frenginin Ortaya Çıkışı

Frengi ile ilgili en bilinen genel teorilerden biri, Kristof Kolomb’un (1451-1506) 44 mürettebatından bazılarının hastalığın Amerika seyahati sırasında Amerikan yerlilerinden bulaştığıdır.¹⁵ Bu fikrin dışında bir başka görüş ise; köle satın almak için Afrika’ya giden köle tacirleri tarafından getirilmiş olduğudur. Öte yandan frenginin Avrupa’da eskiden beri yaygın olduğu yolunda bir görüş de bulunmaktadır.¹⁶

⁸ Selma Turhan Sarıköse, “XIX. Yüzyılda Adana ve Çevresinde Frengi Salgınları”, *Tarihte Adana ve Çukurova Sempozyumu Bildirileri Kitabı(17-19 Nisan 2015 Adana-Türkiye)*, Akademisyen Kitabevi, Adana, 2016, s.492.

⁹ BOA, *DH.MKT.*, D: 2473, G: 8.

¹⁰ BOA, *DH.HMŞ.*, D: 22, G: 26.

¹¹ BOA, *DH.MKT.*, D: 2473, G: 60.

¹² BOA, *DH.İD.*, D: 55, G: 24.

¹³ Mehmet Karayaman, *20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir’de Sağlık*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, Nisan 2008, s.176.

¹⁴ Osman Şevki Uludağ, *Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s.57-58.

¹⁵ Irwin W. Sherman, *Dünyamızı Değiştiren On İki Hastalık*, (Çev.: Emel Tümbay-Mine Anğ Küçükler), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Kasım 2016, s.116.

¹⁶ Arkın, “a.g.md.”, s.629.

Görüşler bunlarla da sınırlı değildir. Bir diğer görüşe göre de Kristof Kolomb'un Amerika seyahatinden önce Amerika kıtasında hastalığın var olduğudur. Bu bilgiyi destekleyen veriler şu şekildedir; MS. 1500'lü yıllardan önce yaşamış Amerikan Kızılderilileri'ne ait iskeletlerde frenginin özelliği olan kemiklerdeki bozulmalar, bıçakla oyulmuş gibi görüntü ve kalınlaşmalar bulunmuştur. Avrupa ve Çin'de MS.1500'den öncesine ait iskeletler bulunmuşsa da bunlarda bozulmalara rastlanmamıştır. Ancak yeni bulgular ve yorumlar Kolomb teorisine ilişkin kuşku uyandırmaktadır.¹⁷ Her ne şekilde hastalık yayılmış olursa olsun yüzyıllar boyunca insanlığı kasıp kavurmuş ve korkulan bir hastalık olmuştur.

Kolomb teorisine dönülecek olursa hastalık, 1494'te Fransız Kralı VIII. Charles'ın Amerika'dan gelen denizcilerin yer aldığı ordusuyla Napoli'ye saldırması üzerine savaş başladı. Kral Napoli'yi imparatorluğuna katmak istiyordu ve İsviçre, Almanya, Rusya ve Fransa'dan kiraladığı elli bin kişilik paralı askerlerle şehri ele geçirmişti. Olağan tecavüz ve talan faaliyetlerinin ardından askerlerini Fransa'ya geri çekti. İtalyanlar karşı saldırı tehditleri savurunca Fransa kralı tekrar harekete geçti. Saldırının sonunda Charles frengili ordusunu dağıttı ve spiroketleri- burgumsu özel yapılara sahip bakteriler- Avrupa'ya yaymak üzere askerleri evlerine gönderdi.¹⁸ Bu şekilde frengi tüm Avrupa'ya hızlı bir şekilde yayılmış oldu. O dönemde Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile ticari ilişkilerinin sınırlı olmasından dolayı hastalık Osmanlı topraklarına çok sonraları ulaşabilmiştir.

Kristof Kolomb'un İspanya'ya dönüşüyle beraber Barcelona'da doktorluk yapan Ruy Diaz hastalığın, İspanya'da 1493'te Barcelona şehrinde görüldüğünü ve bütün Avrupa'ya buradan bulaştığını belirtmektedir. Avrupa'da frengiden en çok bahseden¹⁹ ve frengiye adını veren, Veronalı bir cerrah olan Hieronymus Frascaturius(Girolamo Fracastoro)'dur. Kendisi 1530'da "*Syphilis Sive Morbus Gallicus*" adlı bir şiir yazmıştır. Bu şiirin kahramanı olan çoban Syphilis(Frengi) Apollon tarafından dövülerek bu salgın hastalığa maruz bırakılan ilk insan olmuştur.²⁰

¹⁷ Sherman, *a.g.e.*, s.119-120.

¹⁸ Nikiforuk, *a.g.e.*, s.125.

¹⁹ Osman Şevki Uludağ, *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*, (Hazırlayan: Esin Kahya), TTK Yay., Ankara, 2010, s.133.

²⁰ Hanna T. Bachour, "Eski Arap Yazmalarında Frengi", (Çev.: İlcan Bihter Barlas), *Tarih Okulu Dergisi*, S.3, İzmir, İlkbahar 2009, s.125.

Ayrıca hastalığa 1530'da sifilis adının verilmesinin kaynağı da Frigya kralının kızı Niobe'nin oğluna adadığı şehir olan Sipylos'tan esinlenilmesidir.²¹

Hastalık nereden gelmiş olursa olsun gerçek olanın, Tanrı'nın bunu insanları cezalandırmak üzere gönderdiği de düşünülmekteydi. Bu hastalığın kendini şehvete bırakmış kişiler üzerinde Tanrı'nın bir işareti olduğu söylenmekteydi.²²

Hastalıkla ilgili anlatılan efsane şu şekildedir;

“Morbus Gallicus hastalık için kullanılan genel bir terimdir.1530 yılında Girolamo Fracastoro adındaki bir şair Syphilis sive morbus gallicus(sifilis veya Fransız Hastalığı) başlıklı şiirinde Sifilis adlı bir çobanın Apollo'yu kızdırdığını, oç almak isteyen tanrının genç adamın kol ve bacaklarından etlerin düşmesine neden olduğunu, sonunda adamın kemiklerinin gözüktüğünü, dişlerinin çürüdüğünü, nefesinin koktuğunu ve sesinin bozulduğunu anlatana kadar bu hastalığı tanımlamak için Morbus Gallicus adı kullanıldı.”²³

Anlatılan hikâyedeki çobanın ismi hastalığın da ismi haline gelmiştir ve bu isimle anılmıştır. Biraz önce bahsedildiği üzere hastalık farklı milletlerin adlarıyla da isimlendirilmiştir. Bunun sebebi ise birbirini sevmeyen milletlerin bu kötü hastalıkla birbirlerini lekelemek istemeleridir.

İslam tıbbında ise ilk defa frengiden bahseden eserlerden birisi Derviş Nidai'nin “*Menafü'n-nas*” adlı eseri olup, 16. yüzyıl başında yazılan bu eser, Avrupa'da ilk defa frengiden bahseden Girolamo Fracastor'un ünlü “*La Syphilis*” eseri gibi şiir şeklinde yazılmıştır. Osmanlı Dönemi'nde ise frengiden ilk bahseden eser Cerrah İbrahim bin Abdullah'ın M.1505/H.911 yılında Yunanca “*Cendar*” isimli eserden çevirdiği “*Alâim-i Cerrâhîn*” (Cerrahi Belirtiler) isimli eseridir.²⁴ Bu eserde frenginin yanında ateşli silah yaralarının tedavisinden de bahsedilmiştir. Yine ilk defa otopsi yapıldığı da bu kaynakta belirtilmiştir. Frengiden “*Frenk Uyuzu*” olarak kitabın

²¹ Kudret Emiroğlu, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Şubat 2012, s.302.

²² Uludağ, a.g.e., s.135.

²³ Arnaldo Mondadori, “Frengi ve İlk Enfeksiyon Teorileri”, (Çev.: Nilgün Güdücü), *Tıp Tarihi*, Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık, İstanbul, 1998, s.80.

²⁴ Arslan Terzioğlu, “Türklerin Tarih Boyunca Dermatoloji ve Veneroloji Alanında Dünya Tıbbına Katkıları”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.278, İstanbul, 2010, s.55.

22. bölümünde geçmektedir. Frengi uyuzunun belirtilerini ve tedavi yollarından(Civalı Merhem) bahseder.²⁵

Kaynağı ne olursa olsun, yakın zamanlara kadar büyük salgınlar halinde görülen frengiye bir spiroketin yol açtığı, ancak 19. yüzyılda Alman bilim adamları tarafından saptanmış ve hastalık bir süre Paul Ehrlich'in arsenikten türettiği arsefenaminle iyileştirilmeye çalışılmıştır. Daha önceleri uygulanan civa tedavisi tehlikeli zehirlenmelere yol açmaktaydı. 1943'te Amerikalı bilim adamı John Friend Mahoney, frengi tedavisinde penisilin etkili olduğunu kanıtladıktan sonra, bu antibiyotik diğer ilaçların yerini almıştır.²⁶

1.2.1. Doğada Ayıp Hastalık Var Mıdır?

Frengi daha çok cinsel yolla bulaştığı için insanlar tarafından genel olarak saklanmıştır. Frenginin yol açtığı yaralar(şankr) vücudun görünmeyen bir bölgesinde meydana çıkarsa insanlar bu yaraları saklardı. Fakat yaralar ağız, yüz, göz, el, ayak ve bacaklarda(Resim1,2,3) ortaya çıktığında saklanması daha güçtü. Hastalık daha çok cinsel yolla bulaşsa da anneden bebeğe de geçebilir ya da frengili bir insanın eşyalarına temasla da bulaşabilirdi. Ya da bir kadın hiçbir şekilde eşinden başka biriyle cinsel münasebet yaşamasa bile erkek dışarıda kaptığı bu hastalığı eşine bulaştırabiliyordu.

Frenginin en korkulacak yönü kuşaktan kuşağa geçmesidir.²⁷ Frengililerle birleşmek ve frengilin yarası bulaştırıcı birer kaynaktır. Devletin kontrolünden kaçmış büyük şehirlerde ve kasabalarda fuhuş yapan kadınlardan fazlaca bulaşmaktadır. Frengili kadınlarla münasebeti olanlara bu hastalık kolaylıkla bulaşmıştır.

Kırsal bölgede yaşayan ve geçimini tarım ile sağlayan dar gelirli bireyler şehir merkezlerine ve kasabalara indiklerinde ailelerinin ihtiyaçlarını giderecekleri yerde fuhuş yapan kadınlarla beraber olmaktadır. Bu şekilde bir davranış biçimiyle cinsel

²⁵ Mehmet Gürlek, "Anadoluda Yazılmış İlk Türkçe Cerrahi Yazmalara Bir Örnek: Ala'im-i Cerrahin", *Turkish Studies Dergisi*, C.6, S.3, Ankara, 2011, s.1427-1430.

²⁶ Sağlık Ansiklopedisi, "Frengi", s.629.

²⁷ Hulusi Behçet, "Frengi Niçin Ayıp Görülür? Frengiyi Neden Gizli Tutmak Adet Olmuştur? Tabiatla Ayıp Denilen Hastalık Var mıdır?", İstanbul Belediyesi Basım Evi, İstanbul, 1935, s.3.

yolla kaptıkları frengiyi ailelerine bulaştırmaktadırlar.²⁸ Yazılanlardan da anlaşılacağı üzere kişilerin bilinçlendirilmesi ve eğitilmesi frengi ile mücadelede en önemli yoldur. Daha henüz frenginin kesin tedavisi bulunmadığı dönemde kişilerin eğitilmesi konusu önem arz etmekteydi. Frengi tehlikesine karşı yapılan uluslararası toplantılar, kitaplar ve gazetelerle birlikte yoğun çaba harcayarak tüm toplumun ve özellikle de gençliğin eğitilerek bilinçlendirilmesinin önemli olduğuna vurgu yapılmıştır.

Hastalık gülünç ve garip bir utanma hissi ile “*ayıp hastalık*” diye kimseye söylenmemekteydi. Bunun nedeni de az önce belirtildiği gibi tamamen bilinçsizlikten kaynaklanmaktadır.

Doğada ayıp hastalık bulunmakta mıdır? Bu soruya bir cevap aradığımızda diğer bir soru akla gelmektedir. Hastalığı bulaştıran kişi mi yoksa hastalık bulaştırılan kişi mi ayıp etmiş olur? Bu soruların cevabı düşünüldüğünde doğada ayıplı bir hastalığın olmadığı cevabına ulaşmak çok zor değildir. Ortada ayıplanacak bir durum varsa bu insan kaynaklıdır. Konuya bu açıdan bakıldığında kişilerin eğitilerek bilinçlendirilmesi gerektiği gerçeği önem arz etmektedir.

Kişilerin bilinçsizliği farklı yorumlamalara sebebiyet vermiştir. Bazen bu hastalığın Allah'ın bir gazabı olduğuna ve insanların bunu hak ettiğine bile inanılmıştır. Hastalığın cinsel yolla bulaşmasından dolayı yüzyıllardır bu yanlış algı bir türlü değiştirilememiştir. Frengi daha birçok farklı yolla bulaşabilmektedir. Mesela hastalığın anneden bebeğine geçmesi durumunda kim ayıp etmiş olur? Berbere giden hastaliksız bir bireye jilet yoluyla bulaşan frengiden kim sorumludur? Akraba ziyaretinde frengili bireye temasla geçen frengi de kim ayıp etmiş olur? Burada bilmemiz gereken en önemli husus; bilgisizliğimizin önüne geçmek ve hastalığa karşı bilinçlenmek en önemli yöntemdir. Doğada ayıp olarak nitelendirilebilecek bir hastalık bulunmamaktadır, fakat ayıbı işleyen ve hata yapan insanlar vardır.

Hastalıkla ilgili olarak dönem dönem dersler verilmiş ve toplantılar düzenlenmiştir. Sinema ve tiyatro yoluyla da halk bilinçlendirilmiştir. Ayrıca hastalığın yaygın olduğu dönemlerde frengi ve sosyal felaketleri hakkında halka bazı öğütler de verilmiştir.²⁹ Bunlardan bazıları şu şekildedir;

²⁸ İsmail Hakkı Kutkam, *Frengi*, İstanbul Halk Basımevi, İstanbul, 1937, s.6-7.

²⁹ Behçet, *a.g.e.*, s.4-7.

“Frengi ve belsoğukluğu insanın bütün hayatını zehirleyen, en gürbüz vücutları kemirip çürüten ve çöktüren hastalıktır. Türk delikanlıları! Onlardan sakınınız.

Frengi ve belsoğukluğu nesli söndüren, zürriyeti kesen, en genç yaştaki erkek ve kadınlara bile kısırlık getiren illettir. Evlat yetiştirmek, yuvanızı şenlendirmek saadetinden mahrum kalmak istemiyorsanız onlardan korkunuz!...

Türk delikanlıları! Kendi can yoldaşınızdan başka hiçbir kadınla temasta bulunmayınız. Herkesle düşüp kalkan kadınlarla yatmaktan çekininiz!...

Eğlenmek gençliğin hakkıdır. Fakat eğlenenizi meyhanelerde ve barlarda aramayınız. Meyhane kapısından giren umumhane sokağına çıkar. Frengi ve belsoğukluğuna tutulanların yüzde doksanı hastalığa sarhoşluk yüzünden sürüklenmiştir.

Çocuklarınızı emzirteceğiniz sütanelarının frengili olup olmadıklarını iyice araştırınız. Onları hiç olmazsa ayda bir muayene ettiriniz.

Genç kızlar, delikanlılar! Hekim tarafından verilmiş sıhhat raporlarınızı birbirinize göstermeden evlenmeyiniz.

Frengili ana ve babanın çocukları illetli doğar. Pek çok frengili aileler vardır ki on on beş çocukları olmuş fakat hiçbiri yaşamamıştır... ”³⁰

1.3. Frenginin Bulaşma Yolları

Frenginin amili olan mikroorganizma 1905’te, Schaudinn ve Hoffmann tarafından bulunmuş ve “*Treponema Pallidum*” ismi verilmiştir. Mikrop çok dayanıksız bir yapıya sahiptir. Nemli yerlerde bir müddet canlı kalabilirse de kuruluğa hiç dayanamaz. Sabun gibi maddelere karşı dayanıklılığı hemen hemen hiç yoktur.³¹

Frenginin görülme sıklığında cins ve ırk farkı görülmemekle birlikte tüm dünyada yaygındır. Her mevsim görülebilen bu hastalık 15-35 yaş arası erkeklerde daha fazla görülür. Bulaşma yolları olarak; cinsel yolla bulaştığı gibi öpüşme ve eşyalar(bardak, kaşık, külot) yoluyla da kişiden kişiye geçer. Kan vererek kişiden kişiye geçebildiği gibi hamile frengili anneden de çocuğa geçebilmektedir. Frengiye

³⁰ Reşit Galip, *Dört Azgın Canavar*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929, s.13-17.

³¹ Komisyon, “Frengi”, *Sağlık Ansiklopedisi*, C.1, İhlas Matbaacılık, İstanbul, [t.y.], s.199.

sebebe olan mikroplar özellikle bulaşıcı özelliklerini kadının ceninine geçirek bu şekilde bebelere bulaştırırlar³² ve bu sayede hastalık nesilden nesile aktarılmaktadır.

1.3.1. Frenginin Evreleri

Frengi toplumlari olumsuz şekilde etkileyen ve uzun süre çaresi bulunamayan bir salgın hastalıktır. Bu hastalığın belirtileri ilk evrelerinde anlaşılırsa da halk tarafından hastalığın önemsiz görülmesi ve ilk dönemlerde kesin bir tedavisinin bulunamamasından dolayı, hastalığın hızla artışının önüne geçilememesine sebep olmuştur. Yine ileride belirtileceği üzere insanların ciltlerinde deformasyonlara sebebiyet vermesi dolayısıyla insanlarda bu hastalığı gizleme gayreti hâsıl olmuştur.

Frengi öncelikli olarak ikiye ayrılmaktadır;

a- Doğumsal frengi(Congenital)

b- Sonradan alınan frengi(Akkiz syphilis).

Akkiz frengi 1., 2., ve 3. devir frengi diye üçe ayrılarak incelenir. Sonradan alınan frengiyi erken ve geç frengi diye ananlar da vardır. Erken frengi hastalığın ilk dört yılını, geç frengi de hastalığın dördüncü yılından sonrasını kapsar.³³

Frengi 1. ve 2. devirde bulaşıcıyken 3. devirde bulaşıcılık özelliğini yitirir. Bu üç devre şu şekildedir;

1. devrede hastalık alındıktan sonra şankr denen lezyonlar(yaralar) ile başlar, 2-6 hafta içinde lezyonlar kendiliğinden iyileşir.³⁴ Şankr; bir veya daha fazla sayıda, üstü açık, bir santimetre boyutlarında sert ve ağrısız yaralardır. Bu yaralar, genelde bakterinin ilk bulaştığı cinsel organlar etrafında oluşur. İster tedavi edilsin, ister edilmesin frengi şankrı, birkaç hafta içerisinde kendiliğinden kaybolur.³⁵ Şankrların kaybolması hastalığın düzeldiği anlamına gelmez hastalık 2. devreye geçmiş olur.

2. devre de şankrdan 6-8 hafta sonra deri ve mukoza belirtileri başlar ve bir yıl devam eder. Daha sonra belirtisiz bir dönem başlar, 1. ve 2. dönem 1-4 yılı kapsar ve bu dönem bulaştırma dönemidir.

³² Diamond, *a.g.e.*, s.256.

³³ Mehmet Tarakçı, *Bulaşıcı Hastalıklar Bilgisi*, Hatiboğlu Yayınevi, Ankara, 1988, s.88.

³⁴ Mustafa Kurban, *Bulaşıcı Hastalıklar ve Bakımı*, Cem Ofset, Kayseri, 2012, s.178.

³⁵ Ziya Bayram ve Leyla Demir, *Bulaşıcı Hastalıklar ve Bakımı*, Matsa Basımevi, Ankara, 2009, s.223.

3. devre ise hastalığın 4. yılı ile 25. yılını kapsar. Bu dönemde hastalık bulaşıcılık özelliğini yitirir. Hastalık ya gizli olarak devam eder veya geç frengi tablolarıyla ortaya çıkar. Frengi bu üç devre içinde incelemenin yanında epidemiyolojik(bulaşıcı hastalıkların insan gruplarındaki görülme sıklığını ve görülme sıklığını etkileyen faktörler) olarak da primer, sekonder, latent(gizli), geç ve konjenital(doğumsal) frengi olarak sınıflandırılır.³⁶

Frenginin türlerinden olan primer frengide hasta kişi ile temastan 10-90 gün sonra, temas eden yerde şankr meydana gelir. Şankrlar genelde tektir; peniste, vajinada ve dudakta görülebilir. Sekonder frengide de primer frengi belirtilerinden genellikle altı hafta sonra deri döküntüleri halinde görülmektedir. Latent(gizli) frengide vücutta belirti yoktur fakat hastalık devam etmektedir. Geç frengi evresinde hastalık tüm organlara hücum eder. Meydana gelen belirtiler birçok hastalığı taklit edebilir ve burunda, sinir sisteminde bozulmalara sebep olur.³⁷ Konjenital(doğumsal) frengi ise üçe ayrılmakla beraber plasenta yoluyla etken spiroket anneden çocuğa geçer. Frengiden ileri gelen düşükler gebeliğin 5 ve 7. ayları arasında olur.³⁸ Doğumsal frenginin cenin frengisi kısmı budur. Süt çocuğu frengisinde belirtiler ya doğarken vardır veya birkaç hafta sonra ortaya çıkar. Deride ve ağız içinde çeşitli frengi arazları görülür. Gecikmiş çocukluk frengisinde ise belirtiler dört yaş ve daha ileri yaşlarda ortaya çıkar. Burada çentikli dişler, burun çöküklüğü ve iç kulak sağırlığı söz konusudur.³⁹

Frengi bireylerde ve toplum üzerinde derin izler bırakmaktadır. İnsanlar üzerlerinde bulunan baskıdan dolayı hastalığı daha çok saklama gayreti içerisindeyler. Bu durum işin içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Toplum frengiden korumak için eğitmek ve bilinçlendirmek gerekir.

1.3.2. Frengiden Korunma Yolları

Frengi daha çok cinsel yolla bulaşan bir hastalıktır. Bu hastalıktan korunmak için her şeyden önce kişilerin eğitilmesi gereklidir. Kişiler eğitim yoluyla ne derecede bilinçlendirilirse frengiyle mücadelede o derece güç kazanacaktır.

³⁶ Kurban, a.g.e., s.178.

³⁷ Erol Yatağan, *Bulaşıcı Hastalıklar ve Epidemiyoloji*, Yeni Asya Yayınları, Antalya, 1990, s.136.

³⁸ Tarakçı, a.g.e, s.93.

³⁹ Komisyon, "a.g.md.", s.200.

Frengiye yakalanan insanlar genel olarak hastalığı saklama eğiliminde olmalarından dolayı hastalığın yaygınlaşması kolay hale gelmiştir. Hastalığı taşıyanlar daha çok ailelerinin ve soylarının lekeleneyeceği görüşünde olup, frengi hastalıklarının ortaya çıkmasındansa ölmeyi tercih ederler. Tedaviye pek yanaşmazlar, hatta devletin bu hastalığa bu kadar önem vermesine de bir anlam veremezler.

Frengi ekonomik, sosyal ve kültürel değerlerle de ilgilidir. Genellikle cinsel yolla bulaştığından, fuhşun yaygın olduğu toplumlarda, liman kentlerinde ve genelevi kadınlarında daha çok görülür. Alınacak önlemlerden en önemlilerinden biri de fuhşun ve kontrolsüz cinsel yaşamın önlenmesidir.⁴⁰

Frengiden korunmanın yollarından biri de kondom kullanımınıdır. Kondom kullanımının yanı sıra toplumda sağlıklı cinsel davranış biçimlerinin desteklenmesi, riskli davranışları olan kişilerin ve gebe kadınların tarama testleri ile bu enfeksiyonun varlığı açısından taranması ve cinsel eşlerin de eş zamanlı olarak tedavisi son derece önemlidir.⁴¹

İhbarı zorunlu bir hastalık olan frengide, hasta kişi tecrit edilerek bulaşma önlenmelidir. Evlenecek olan çiftlerde frengi araştırması yapılarak bulaşmayı önlemek için şankrı olanlar veya sekonder frengisi bulguları olanlar tedavi edilmeden evlenmelerine mani olunmalıdır. Ayrıca eşyalardan da bulaşabilen frengide hastalıklı kişinin eşyaları da kullanılmamalıdır.⁴²

1.4. Frenginin Tedavi Yöntemleri ve Kesin Tedavisi

Frenginin Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfiyle yayılmaya başladığının genel düşünce olması ve net bir şekilde hastalık kaynağının bilinmemesi, tedavi yöntemlerinde de muhtelif görüşlere sebep olmuştur. Hastalıkların yayılması insanların girişimini beklememiştir. İnsanların istememesine karşın ve o tarihlerde okyanus ötelerinden geldikleri anlaşılmaksızın hastalıklar yayılmıştır. Bu yüzden salgınların tüm ayrıntıları açıklığa kavuşturulamamaktadır.⁴³

⁴⁰ Kurban, *a.g.e.*, s.181.

⁴¹ İskender Sayek, "Frengi", *Sağlık Ansiklopedisi*, C.14, Öncü Basımevi, Ankara, 2007, s.584.

⁴² Yatağan, *a.g.e.*, s.137.

⁴³ Tolga Uslubaş ve Sezgin Dağ, "Büyük Keşifler ve Sonuçları", *İlk Çağlardan Günümüze Dünya Tarihi Ansiklopedisi*, Özener Matbaacılık, Kasım 2010, İstanbul, s.153.

Frenginin kesin tedavi yöntemi bulunana kadar insanlar ve toplumlar farklı tedavi yöntemleri uyguladılar. Avrupa’da tedavi için gayak(peygamber ağacı) kullanılırdı. Gayak ağacı dumanı ile hasta sıcak su olan fiçılara girerek tütsülenirdi. Yapılan bu banyo iki saat kadar sürmekteydi. Daha sonra ise civa kullanılmaya başlandı. Girolamo Fracastor tarafından efsanesi anlatılan hastalığa civayla tedaviyi de ilk uygulayan kendisidir.⁴⁴ Civa ile tedavi yönteminin Arap hekimleri tarafından Avrupa’ya sokulduğu da belirtilerek, frenginin şifası için tatbik edilmeye başlanmıştır. Sonraları civanın kullanılmasının yasaklanmış olmasıyla birlikte bir takım şarlatanlar ve sokak başı doktorları, Arap hekimleri taklit ederek frengi yaralarını civa karışımı merhemlerle tedavi etmeye başlamışlar ve bundan parlak neticeler görülünce birçok tabip tarafından da kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁵ Tabipler arasında önceleri civa tedavisi kabul görmemesi üzerine frengililerin tedavisi berberlere, cerrahlara ve şarlatan hekimlere; sahte ilaç ve civa satıcılarına kalmıştır. Bu kişiler tedavilerinde civa kullandılar; çünkü uyuz ya da cüzzam gibi cilt hastalıklarının tedavisinde uzun süredir civa kullanılıyordu. Bu mantık, civanın etkili, güvenli bir ilaç olmasını sağlamadı ama onu halk için tek tedavi yöntemi haline getirdi.

Şarlatan hekimler zehirli metali iki şekilde kullandılar; merhem olarak ve buharından yararlanarak.⁴⁶ Merhem yapmak ve kullanmak önemliydi. Civaya zeytinyağı, gülsuyu gibi maddeler de eklenerek hazırlanan merhem sıcak bir yerde veya daha iyisi hamamda sürülüyordu. Topuklardan başlayarak elleri, kolları, omuzları ve bilhassa mafsalları ovarak merhem vücuda yediriliyordu. Üç günde ikişer kez merhem sürüldükten sonra yine hamama gidilerek güzelce terlemek ve sonra yıkanarak merhemi vücuttan yok etmek gerekiyordu.⁴⁷ Civa tedavisinden geçmiş bir frengili oldukça kılıksız bir görünüşe sahip olurdu. Dişleri ve saçları dökülmüş olur; sürekli kusarlar ve böbrek, karaciğer iflas ederdi. Birinin frengiden mi yoksa civa zehirlenmesinden mi öldüğünü anlamak çok güçtü.⁴⁸

Civa tedavisinden sonra arsenikle tedavi yöntemleri geliştirildi. Alman Profesör Ehrlich’in boyayla yaptığı araştırmalar, dönemin diğer araştırmacıları tarafından

⁴⁴ Uludağ, *a.g.e.*, s.137-138.

⁴⁵ Hülya Öztürk, “Hulusi Behçet-Frengi’nin Tarihi ve Geçirdiği Evreler”, *5. Balkan Tıp Tarihi ve Etiği Kongresi Özet ve Bildiri Kitabı 11-15 Ekim 2011*, Nobel Matbaacılık, İstanbul, 2012, s.152.

⁴⁶ Nikiforuk, *a.g.e.*, s.131-132.

⁴⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s.59-60.

⁴⁸ Nikiforuk, *a.g.e.*, s.132-133.

önemsiz bulunuyordu. Fakat Schaudinn ve Hoffmann'ın frengi mikrobunu tanımladıkları 1905 yılında her şey değişti.⁴⁹ Bu açıdan Ehrlich'in Salvarsan 606 ilacı frengi tarihi için dikkate şayan bir dönüm noktasıdır. 1909'da başlayan 606 çalışmaları atoksil ve bunlara benzetilen ve esası arsenik olarak vücuda getirilen ilaçlar çok iyi olmakla beraber etkisi çabuk geçmekteydi. Aynen civada olduğu gibi 606'da çok miktarda alındığında zararsız değildi, civa gibi öldürücü etkilere sahipti.⁵⁰ Ehrlich tam başarısız olduğunu düşünürken, 1909 yılında Tokyo'lu Profesör Kitasato, öğrencisi Doktor Hata'yı Ehrlich ile çalışmak üzere Almanya'ya gönderdi; ertesi yıl Hata, bileşik 606 ile frengili tavşanları başarıyla tedavi etti. Bileşik 606'nın sentezi için 1912'de patent alındı ve Salvarsan adıyla satışa sunuldu. Ehrlich kısa sürede büyük bir üne kavuştu fakat, ilacın kullanımından ve havayla temasından dolayı öldürücü etkisinin tam anlamıyla önüne geçilemedi.⁵¹

Alexander Fleming ise aynı tarihlerde çok yaygın olan stafilokok enfeksiyonu üzerinde uzun süredir çalışmaktaydı. Penicilini tesadüfen 1928 yılında keşfetti. Tatil dönüşü kaptı unuttuğu bakterilerin hepsi ölmüştü. Penicilin adını verdiği antibiyotik penicilin mantarının ürettiği kültür içinde çözüldüğünü keşfetmişti. Fakat Fleming araştırmasını daha fazla ilerletmeden çalışmasını bıraktı. Eğer keşfettiği penicilini ilaç olarak ya da damar yoluyla hastaya verseydi hastalık ortadan kalkacaktı. Fleming'in yarım bıraktığı bu işi Oxfordlu Howard Florey ve Ernst Chain tamamladı. Fleming'in 1929 tarihli makalesini bulup 1940 yılında hastalıklı sekiz fareden dördüne penicilin enjekte ettiler ve ertesi gün penicilin enjekte edilen fareler yaşıyordu. Sonrasında ilaç haline getirilip satılması 1943 yılını buldu.⁵²

Frengi tedavisi; civa, bizmut ve arsenik dönemlerinde olduğu gibi çok sayıda değişiklik geçirmiştir. Penicilin bulunmadan kısa bir süre önce frengi olup olunmadığına Vasserman kan testi yapılarak anlaşılabilirdi. Yapılan testin ardından kişinin hastalıklı olup olmadığı kesin bir şekilde bilinebiliyordu.⁵³ Penicilin frengide kesin etkinliği saptandıktan sonra, diğer tedavi yöntemleri bırakılmış ve yalnızca

⁴⁹ Sherman, *a.g.e.*, s.132.

⁵⁰ Talimcioğlu, *a.g.e.*, s.134.

⁵¹ Sherman, *a.g.e.*, s.132-133.

⁵² Eugene W. Straus ve Alex Straus, *Tıbbi Mucizeler*, Domingo Bkz Yayıncılık, İstanbul, Nisan 2009, s.148-149.

⁵³ Kutkam, *a.g.e.*, s.18.

penicilin kullanımıyla çok başarılı sonuçlar alınmaya başlanmıştır.⁵⁴ Fakat frengi tedavisinde penicilin etkisini göstermesi için tedavi süresine uymak ve uygun dozda almak gerekmektedir. Muntazam yapılmayan tedaviler sonunda frengi nüksedebilirdi. Hastalık kendini kamufle ederek birkaç ay sonra yeniden ortaya çıkabilmekteydi.⁵⁵

Frengi 1909'da Salvarsan 606'nın geliştirilmesi ve 1943'te frenginin ilk evresinde penicilin etkili olduğu bulunup antibiyotik kullanımı başlayana kadar yaygın bulaşıcı bir hastalıktı.⁵⁶ Günümüzde frengi tedavisinde penisilin kullanılmaktadır ve bakterinin bu antibiyotiğe direnci söz konusu değildir.⁵⁷

⁵⁴ Agop Kotoğyan, "Sifiliz Tedavisinin Bugünkü Durumu", *Deri Hastalıkları ve Frengi Arşivi*, C.14, S.2, İstanbul, 1982, s.91.

⁵⁵ Kemal Turgut, "Frengi Çoğalıyor mu, Spiroketler Resistans Kazanıyor mu?", *Deri Hastalıkları ve Frengi Arşivi*, C.1, S.1, İstanbul, 1964, s.85.

⁵⁶ Emiroğlu, *a.g.e.*, s.302.

⁵⁷ Sayek, "a.g.md.", s.584.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BATI KARADENİZ'DE FRENGİYLE MÜCADELE

Frengi yüzyıllardır toplumların olumsuz etkilendiği ve çözüm yolları aradığı bir hastalıktır. Hastalığa karşı kesin tedavi yöntemi bulunmadan önce binlerce kişi bu hastalık sebebiyle hayatını kaybetmiştir. Osmanlı Devleti'nde frengi 1806-1812, 1828-1829 yıllarında Osmanlı-Rus savaşlarından sonra işgal edilen bölgelerde görülmeye başlanmıştır. 1854 Kırım ve 1877-78 Osmanlı-Rus savaşlarından sonra artarak salgın hale gelmiştir.⁵⁸ Özellikle 1829 yılında Rus orduları tarafından bulaştırılan bu hastalık ordunun merkezi kaldığı yerlerde yayılmazken, yer değişimleri ve terhislerle beraber yurda yayılmaya başlamıştır. 1890'lı yıllarda da İstanbul'da fuhuş sebebiyle frenginin yayıldığı görülmüştür. Buna ek olarak paşa konaklarında çalışan aşçı ve müstahdemlerin de sokaktan aldıkları frengiyi ailelerine bulaştırdıkları bilinmektedir.⁵⁹ Son olarak da Osmanlı Devleti içerisinde yaşanan göçlerin de hastalığın sirayetini artırdığı göz ardı edilmemelidir.

Hastalık öncelikli olarak İstanbul, İzmir ve Kastamonu gibi merkezlerde salgın haline gelmiştir. Fırıncılık yapmak üzere Karadeniz kıyılarından Rusya'ya gidenler tarafından yoğun olarak Kastamonu ve Sinop çevrelerinde yayılmış, buradan da Anadolu'nun diğer bölgelerine sirayet etmeye başlamıştır. Frenginin yayılmasıyla birlikte ölü doğumlar, süt ve okul çocuğu ölümleri görülmeye başlayınca, fuhuş kontrol altına alabilmek amacıyla, 1856-58 yıllarında İstanbul'da ilk genelev açılmıştır.⁶⁰

2.1. Batı Karadeniz Bölgesi

Karadeniz Bölgesi tarih boyunca birçok farklı uygarlığa ev sahipliği yapmış bir coğrafyadır. Karadeniz Bölgesi'nin uygarlık yönünden Yontma Taş Devri'ne kadar tarihlendirildiği görülmektedir. Bölgeye yerleşen gruplar içerisinde ismi bilinen en eski topluluk Gaşka'lardır. Daha sonra Karadeniz Bölgesi'ne Medler ve Persler hâkim

⁵⁸ Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.5., İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1329.

⁵⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s.45.

⁶⁰ Mehmet Temel, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Fuhuş ve Frengi Mücadelesi", *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Bildiriler*, Ege Üniversitesi Yayınları Edebiyat Fakültesi Yayın No:156, İzmir, 2009, s.75-76.

olmuştur.⁶¹ Coğrafya itibariyle Frigler ve Hitit uygarlıkları da Batı Karadeniz Bölgesi'nin bazı kısımlarında hâkimiyet sağlamışlardır.

Yunan kolonileri Karadeniz'in kıyılarına yerleşmiş ve 11. yüzyılda da Türkmenler bölgeye giriş yapmışlardır. Kastamonu yöresini Türklerin hangi tarihte fethettiği belli değildir. Ancak 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Selçukluların maiyyetinde Türk boylarının kısa süre içinde Anadolu'nun batı uç bölgelerine yayıldığı ve bu arada Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah'a bağlı beylerden Emir Karategin 1084 yılından sonra kısa sürede olsa Kastamonu yöresinde hüküm sürmüştür.⁶² Batı Karadeniz Bölgesi'ne, Bizans İmparatorluğu'nun uzun süre hâkim olmasının ardından, Anadolu Selçuklu Devleti'nin de yıkılmasıyla Cenevizliler kıyı bölgelerde özellikle Amasra'ya hâkim olmuştur. Çobanoğulları ve Candaroğulları beylikleri de bölgede hüküm sürmüştür. Ardından bölge Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiştir.

Batı Karadeniz Bölgesi'ne Osmanlı Devleti öncesinde Paphlagonia adı verilmiştir. Kuzeybatı Anadolu'daki Paphlagonia bölgesinin, güneyinde Galatya, kuzeyinde Karadeniz, batısında Bithynia, doğusunda ise Pontus yer almaktadır.⁶³

Osmanlı Dönemi'nde Batı Karadeniz Bölgesi'nin büyük bölümü 19. yüzyıla kadar Anadolu Eyaleti'ne bağlı olup, sancak statüsünde idare edilen Kastamonu'ya bağlıdır. Tanzimat'ın ilanı ile başlayan taşra teşkilatlarının yeniden yapılandırılması çerçevesinde, 1841'de Bolu Müşirliği'nin içerisinde yer alan Kastamonu ili 1846'daki düzenlemeyle birlikte eyalete dönüştürülmüştür. 1867 yılında çıkartılan Vilayet-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre de vilayet statüsü kazanmıştır. Kastamonu Vilayeti'nin sancakları ise Kastamonu merkez, Bolu, Sinop ve Çankırı'dan oluşmaktaydı.⁶⁴ Görüldüğü üzere Batı Karadeniz Bölgesi'nin büyük kısmı Kastamonu Vilayeti olarak nitelendirilmektedir.

⁶¹ Mehmet Okur, "Pontus Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Karadeniz Bölgesi'nde Pontusçu Faaliyetler", *Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, S.14, Çorum, 2007, s.1-2.

⁶² İlhan Şahin, 'Kastamonu', *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.24, İsam Yay., İstanbul, 2001, s.585.

⁶³ Durmuş Gür ve Yaşar Serkal Yıldırım, "Paphlagonia Bölgesi'nde Geç Antik ve Erken Bizans Yerleşimi: Sora", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.3, Karabük, 2017, s.758.

⁶⁴ Esat Aktaş, "18 Eylül 1880 Tarihli Bir Layihaya Göre Kastamonu Vilayeti", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.54, 2015, Erzurum, s.224.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde yedi coğrafi bölge bulunmaktadır. Bu yedi bölgeden biri de Karadeniz Bölgesi'dir. Karadeniz Bölgesi'nin batısı ise daha önceden Paphlagonia olarak bilinen Batı Karadeniz Bölümü'nü içerisine almaktadır. Batı Karadeniz bölgesinde yer alan günümüzdeki şehirler; Kastamonu, Bolu, Karabük, Zonguldak, Bartın ve Düzce'dir.

Batı Karadeniz Bölgesi'nde frengi yukarıdaki altı il ile bölgeye komşu illerden olan Ankara, Sinop, Çorum ve Samsun'daki durumu da yeri geldikçe bahsedilecektir.

2.2. Frenginin Bölgede Salgın Haline Gelişi

Frenginin Batı Karadeniz Bölgesi'nde salgın haline gelmesinde birçok faktör etkilidir. Frengiyi ve diğer salgın hastalıkları da tetikleyen göç, savaş ve dini inanışlar(Genel olarak salgın hastalıkların Allah'ın bir gazabı olduğu anlayışı) olmuştur. Hastalığın Avrupa ile iletişimin az olması ve halkın fuhşu ağır bir suç sayması nedeniyle yayılması gecikmiştir.

Yurdumuzda frengi ilk olarak 1806-1812, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşlarından sonra işgal edilen yörelerimizde görülmeye başlamıştır. 1854 Kırım ve 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşlarından sonra salgınlar halinde görülmüştür. Bu yayılma daha çok limanlardan iç kesimlere doğru olmuştur.⁶⁵ Yani yayılma büyük merkezlerden taşralara doğru ilerlemiştir. Özellikle frenginin Batı Karadeniz Bölgesi'nde yayılmasının nedenlerine gelindiğinde, Kastamonu Vilayeti'nden askere alınan erlerin, İstanbul'da genel evlerin yoğun olarak bulunduğu Galata semtine yakın bir mahallede konuşlandırılmaları ve ardından fuhuş yoluyla hastalığı kapmaları, frenginin Kastamonu'da yayılmasında önemli etken olmuştur. Hastalığın bölgeye sirayetinde diğer bir neden de Kastamonu Vilayeti'nden ve Karadeniz sahil kesiminden İstanbul'a ve Rusya'ya olan işçi göçüdür. İstanbul'a giden aşçı, fırıncı, helvacı ve kayıkçılar ailelerini yanlarında götüremediklerinden bekâr ve sefil bir hayat sürmüşlerdir. Aynı şekilde Rusya ve Romanya'ya fırıncılık için gidenler de dönüşlerinde hastalığı vilayete getirmişlerdir.⁶⁶ Rusya ile işçi göçü sebebiyle temasın yoğun olduğu Bolu ve Kastamonu Vilayeti hastalığın en çok görüldüğü yerlerin

⁶⁵ İnci Hot, "Ülkemizde Frengi Hastalığı ile Mücadele", *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, C.12, S.1, İstanbul, 2004, s.36.

⁶⁶ Necati Çavdar ve Erol Karıcı, "XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.11, S.2, Eskişehir, 2016, s.161.

başında gelmiştir.⁶⁷ Hastalık buralardan iç bölgelere atlamış, kalımsal frengi sonucu ölü doğumlar, süt çocuğu ölümleri artmış ve okul çocuklarında da frengi görülmeye başlamıştır.⁶⁸

Anadolu'nun önemli bir ticaret merkezi olan ve İstanbul ile sıkı ticarî bağları bulunan Kastamonu ve civarında, 1885-1886 yıllarında görülen frengi salgını nedeniyle, 1888 yılında Kastamonu'da ve Safranbolu'da birer frengi hastanesi açılmıştır.⁶⁹ Vilayet dâhilindeki kasabalarda ve köylerde yaşayan halkın bazı eşyaları ortak kullanmaları ile temizlik ve altyapı şartlarının yetersiz olması, frengi ve diğer bulaşıcı hastalıkların yayılmasını kolaylaştırmıştır. Hastalığın en çok yayıldığı kıyıya yakın şehirler Safranbolu, İnebolu ve Sinop'tur.⁷⁰

Frenginin görüldüğü bölgeler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 1. Osmanlı Devleti'nde Frengi salgınlarının seyri⁷¹

Yıl	Hastalığın Yayıldığı Alanlar
1886–1887	Kastamonu, Bolu, Sinop, Erzurum, Erzincan, Bayburt, Saruhan, Aydın, Bingazi, Mamuretülaziz, Trabzon, Dersim, Bitlis, Maraş, Halep, Edirne, Hakkâri, İnebolu ve Safranbolu.
1893	Konya, İzmir, Gazze, Safranbolu ve Kastamonu.
1895	Anadolu vilayetlerinin büyük çoğunluğu. Maraş, Erzurum ve Kastamonu.
1898	Kudüs, Kastamonu, Aydın, Konya, Drama, Selanik ve Anadolu vilayetlerinin bazısı.
1899–1900	Kastamonu, Düzce, Çorum, Trabzon, Mamuretülaziz, Aydın, Hüdavendigâr, Ankara, Konya, Erzurum, Bağdat, Maden, Eğin, Keskin.

⁶⁷ Karayaman, *a.g.e.*, s.176.

⁶⁸ Yıldırım, "a.g.md.", s.1329.

⁶⁹ Karayaman, *a.g.e.*, s.176-177.

⁷⁰ Çavdar ve Karcı, "a.g.m.", s.161-162.

⁷¹ Abdulkadir Gül, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.41, Erzurum, 2009, s.258.

Tablo 1’de Kastamonu Vilayeti ve çevresindeki illerde frengi salgınlarının sirayeti görülmektedir. Bolu, Sinop, İnebolu ve Safranbolu’da salgınlar 19. yüzyılın sonlarına doğru artarak devam etmiştir.

Halkın hastalığı saklama isteği ve hastalığa karşı bilinçsizlik hastalığın yayılmasını körüklemiş kesin tedavi yöntemi bilinemediğinden dolayı hastalık salgın haline gelmiştir.

Genellikle cinsel yolla bulaşan hastalık doğuştan mevcut olabileceği gibi sonradan da bulaşabilmektedir. Her ne kadar sosyal ve zührevi bir hastalık olarak kabul edilse de hastalığın tüm dünyaya süratle yayılmasına ortak kullanılan eşyalar da sebep olmuştur. Hastalığın bu yolla yayılan türü Osmanlı Devleti’nde de görülen ve Latince adıyla “*non-venereal(endemic trepanomatoses)*” olan “*masumlar frengisi*” olarak adlandırılan formudur.⁷² Batı Karadeniz Bölgesi’nde de cinsel yolla bulaşma fazlaca olsa da masumlar frengisi de azımsanacak ölçüde değildir.

2.3. Bölge Halkının Frengiye Karşı Tutumu

Hastalık 19. yüzyılın sonlarına doğru Kastamonu ve çevresinde büyük bir salgın haline gelmiştir. Bölge halkı daha çok hastalığı saklama yönünde ısrarcı davranmıştır. Hastalık cinsel yolla bulaştığı için halk ayıplanacaklarından korkmaktaydılar. Bilinçsiz tutum ve davranışlar hastalığın yaygın hale gelmesine sebebiyet vermekteydi.

Hastalığın tedavi edilebilmesi için farklı yolların denendiği görülmektedir. 28 Mayıs 1860/8 Zilkade 1276 tarihli belgeye göre, frengili kişiler doktorlara giderek muayene ve tedavi olmak yerine, bazı sahtekâr ve şarlatan hekimlere gitmeyi yeğlemişlerdir. Hastalığın yayılmaya başladığı ilk dönemlerde ortaya çıkan bu sahte hekimler hastalığı kimyevi olmayan bitkisel maddelerle tedavi ettiklerini söyleyerek hastaları kandırmışlardır. Hastalar ise hastaneye gidip kendilerini ifşa etmektense bu kişilere giderek gizlice tedavi olma yolunu seçmişlerdir.⁷³ Tabi ki bu kişilerin amacı zor durumda olan hastalıklı kişilere yardım etmekten çok, bu durumu para kazanma aracı olarak görmelerinden ileri gelmekteydi.

⁷² Şennur Şenel, “19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.13, S.1, Manisa, 2015, s.258.

⁷³ BOA, A.DVN., D: 152, G: 75.

Dahiliye Nezareti'nden vilayetlerde uygulanmak üzere gönderilen 22 Mart 1907/7 Safer 1325 tarihli belgede köylülerin keyfi hareket etmemeleri gerektiğinin ve hastalığın daha iyi anlaşılması için, hastalıkla ilgili bilgilerin bölgedeki devlet görevlilerince ve vilayet gazeteleri aracılığıyla ilan edilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir.⁷⁴

Birçok belgede halkın frengiye karşı tutumu görülmektedir. Batı Karadeniz bölge halkı üzerinde de bu durumun birçok örneğini görmek mümkündür. 22 Mart 1907/07 Safer 1325 yılında Mekâtib-i Askeriye-i Şahâne Nezâreti'nden (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane) Dahiliye Nezâret'ine gönderilen belgede taşra ahalisinin frengiyi adı bir hastalık ve önemsiz bir çıban olmasından dolayı frenginin yüz ve burunlarında yani vücudunun görünen yerlerinde tahribata sebep olmadığı sürece gerekli yerlere ve doktorlara başvurmadıkları belirtilmiştir.

Bir takım gençler de yakalanmış oldukları bu hastalığı askeriye den 40 günlük bir görevden kurtulabilmek için, bilerek ilaçlarını kullanmayarak yayma eğilimi göstermekteydiler. Gözlem altında buldukları zaman sabit olup, eğer önlem alınmazsa, hastalığın askeriye'nin içerisinde yayılacağı belirtilmiştir. Hastalığın yayılmasının önüne geçebilmek için kişilerin muayenesi tamamlanana kadar askeri tıbbi görevlilerince, frengi taşıdıkları belirlenen fertler ile bu hastalığı taşıdığından şüphelenilen fertlerden bir isim listesi oluşturularak kayıtlarının yapılması gerektiğine düşünülmektedir.⁷⁵ Bu sayede askeriye içerisinde de hastalığını saklamak isteyenlerin de önüne geçilmek istenmiştir. Ayrıca askerlik hizmetlerini tamamladıklarında bu hastalığın Karadeniz köy ve kasabalarına kadar yayılmasının engellenmesi amaçlanmıştır.

Askeriyedeki frengili hastaların ve frengi şüphesi taşıyan hastaların isimlerinin buldukları bölgenin taşra merkezlerine gönderilmesi istenmiştir. Frengi hastalarının bölgedeki frengi doktorlarına gitmeleri, eğer bölgede frengi doktoru yok ise meclis hastaneleri veya belediyelerin doktorlarına başvurmaları gerekmektedir. Tedavi olmak için hastalığın doktorlara anlatılması istenmiş ve ilaçlarını kullanmayanların en yakın merkez hastaneye sevk edilip, tedaviye alınarak iyileştirilmesi gerektiği belirtilmekteydi.

⁷⁴ BOA, *DH.HMŞ.*, D: 22, G: 26.

⁷⁵ BOA, *DH.MKT.*, D: 1154, G: 59.

Frengiden kurtulanlar ve askeri birliklerine sevk olunanların, hastalıklarını her ay belediye hastanesi veya frengi doktoruna giderek kendilerini muayene ettirip, tedavi olmalarının mecburi olması da önemli bir husustur. Hastaneye çağrılan frengili oldukları anlaşılan kişilerin, hastanelerde tedavi edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca hastane olmayan yerlerde mevcut doktorlar tarafından frengiden kurtuluncaya kadar tedavi edilip, iyileşenlerin de askeri hizmetlerini tamamlamak için birliklerine dönmeleri istenmiştir.

Askeriyede hastalığın yayılması ve tespiti adına yapılan çalışmalar bu yönde olmuştur. Yukarıda belirtilen belgenin devamında taşra, köy ve kasabalarda hastalığı taşıdığından şüphelenilen kişilerin hükümet yetkililerine bildirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bölgede bulunan imam, muhtar ve ihtiyar heyetleri hastalıklı kişileri ihbar etmezlerse ceza ödeyecekleri bildirilmiştir. Görevlerini doğru yapmayan bölge ileri gelenlerinin bu kurallara uyması gerektiği bildirilmiştir.

Genel olarak bakıldığında hastalığın gizlenme eğiliminde olduğu görülmektedir. Hastalığın önünü alabilmek için seyyar tıp ekipleri ve doktorlar görevlendirilip, frengi hastaneleri açılarak çaba sarf edilmiştir. Ancak bu tedbirler yetersiz kalmıştır. Bu kıt imkânlarla birlikte bir de halkın hastalığı saklama eğilimi, işin içerisinden çıkılmaz bir hâl almasına neden olmuştur.

Yukarıdaki belgenin devamında Batı Karadeniz Bölgesi'nde frengi gibi şüpheli hastalıklara yakalananların veya şüpheli durumda olanların devlet görevlilerine ihbar edilmesi gerektiğinden söz edilmektedir. Taşra ahali frengiyi adî bir hastalık olarak görmüş; önemsiz bir çıban olduğunu düşünmüş, hastalığın yüzlerinde ve burunlarında tahribatta bulunmadıkça doktorlara başvurmamışlardır. Ayrıca hastalıklı kişiler verilen ilaçları da kullanmamışlardır. Bu şekilde hastalığın yayılması kolaylaşacağından, hastalıklı kişilerin ihbarı önem arz etmektedir. İhbar etmeyen muhtar ve ihtiyar heyetlerinin de cezalandırılacağı bildirilmiştir.⁷⁶

Askerlik hizmeti öncesinde veya askerlik sırasında frengiye yakalanan kişilerle ilgili olarak da çalışmalar yürütülmüştür. Özellikle çıkarılan nizamnamelere uyulması gerektiği belirtilmektedir. 4 Kasım 1915/26 Zilhicce 1333 tarihli frenginin tedavisi için

⁷⁶ BOA, *DH.MKT.*, D: 1154, G: 59.

alınan tedbirlerin belirtildiği belge⁷⁷, 7 Kasım 1915/29 Zilhicce 1333 tarihli frengiye yakalanan fertlerin tedavilerinin yapılması gerektiğiyle ilgili belge⁷⁸ ve 29 Kasım 1915/21 Muharrem 1334 tarihli belgeye göre de Hizmet-i Askeriye Kabiliyet-i Bedeniye Nizamnâmesi kararlarına istinaden, hastalığın bulaştığı askerlerin görevlerinin tecil edilerek tedavi edilmeleri gerektiği belirtilmektedir. Fakat bu kişilerin tedaviye yaklaşmayıp geceleri kaçtıkları bildirilmektedir. Frengililerin tedavi edilmeleri ile birlikte memleketin önemli bir beladan kurtulacağı belirtilerek, uyulması gereken kurallar şu şekilde ifade edilmiştir;

a)İstanbul için, Askerlik şubeleri ve askeri hastaneler, İstanbul halkından veyahut taşralı olup İstanbul'da ikamet eden yabancılardan, tedaviye ihtiyacı olan frengilileri Hizmet-i Askeriye Kabiliyet-i Bedeniye Nizamnâmesi'ne göre, görevlerini tecil ederek isimlerini frengi defterlerine kaydedilecekleri belirtilmiştir. Bu kişiler Cerrahpaşa Hastanesi'ne, Beyoğlu'nda Zükûr Hastanesi'ne veya Üsküdar'da Sıhhiye Dispanseri'ne teslim edilecekler ve teslim edildiğine dâir bir makbuz alacaklardır. İstanbul Vilayeti'ne bağlı kazaların belediye başkanlığına teslim edilecektir. Asker şubeleri ve hastaneler bu suretle tecil ve tedâviye terk ettikleri fertlerin kendilerini ve nerelere teslim edildiklerini bir taraftan Harbiye Nezâreti Sıhhiye Dairesi'ne, diğer taraftan Şehir Emâneti Sıhhiye Müdüriyeti'ne göndereceklerdir.

b)Taşrada da aynı muâmele yapılarak, asker şubeleri ve askeri hastaneler frengilileri mülkiye veya belediye hastanelerine göndereceklerdir. Böyle bir hastane bulunmadığı halde belediye dairelerine teslim edecekler, bu surette tecil ve tedâviye terk ettikleri fertlerin kendilerini Harbiye Nezâreti Sıhhiye Dâiresi'ne ve memleketin en büyük mülkiye tıbbiyesine göndereceklerdir.

c)Askeri hizmet sırasında frengiye yakalanan fertler, önceki emirlerde olduğu gibi askeri hastanelerde veyahut askeri birliklerinde tedavi edilecekler, ardından terhis olduklarında bu süre mülki hizmetteki hastanelere devir olunacaktır.

d)Frengililerin tedavilerinin muntazam surette takibi için frengi defteri mühürlenmiş ve Askerlik şubeleri ile askeri hastanelere dağıtılmıştır. Askeri hastaneler tedavi ettikleri frengilileri bu defterlere düzenli bir şekilde yazacaklardır. Frengililerin

⁷⁷ BOA, *DH.EUM.LVZ.*, D: 30, G: 103.

⁷⁸ BOA, *DH.HMŞ.*, D: 22, G: 72.

terhis sonrası devredildikleri mülkiye ve belediye hastaneleri de böyle birer muntazam defter tutacaklardır.⁷⁹

2.4. Osmanlı Devleti'nin Frengiye Karşı Aldığı Önlemler

Osmanlı Devleti Batı Karadeniz Bölgesi'ni tesiri altına alan frengi karşısında birçok önlem almıştır. Devlet frengili bölgelere ödenek göndermiş, yurt dışından uzmanlar getirilmiş, ardından hastaneler açılmıştır.

Frengiye karşı alınan önlemlerin en somut adımı 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasıdır. 1879 yılı frengi mücadelesinin başlangıç tarihi olarak kabul edilir.⁸⁰ 1878'de Doktor Michael ile Muallim Agop Handanyan genelevlerde çalışan kadınların sağlık denetimleri ile ilgili bir rapor hazırladılar. Bu raporda, frenginin insan sağlığı üzerinde önemli etkileri olduğu, hükümetin temel görevlerinden birinin temel sağlık olduğu, Beyoğlu ve Galata'da bulunan genelevlerin sürekli teftiş edilerek sağlık denetimlerinin yapılması gerektiği belirtiliyordu. Bunun üzerine 6 Şubat 1879 tarihinde Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesi hazırlanarak yürürlüğe geçirildi. Bu nizamnameye göre; genelevlerdeki sağlık koşullarının düzenlenmesi ve bulaşıcı hastalıkların yayılmaması için gerekli tedbirlerin alınması, bu amaçla hekim, memur ve belediye çavuşu görevlendirilerek genelevler ve fahişeler muayene edilmeye başlanmıştır.⁸¹

Frengiyle mücadelede ilk adımlar 1879'da atılmıştır. Frenginin yayıldığı diğer bölgelerde de önlemler alınmaya başlandığı görülmektedir. Batı Karadeniz Bölgesi adına da ilk adımı Alman Doktor Ernst von Düring(1858-1944/Resim4) atmıştır. 1883 yılında ordumuzda görev alan ve Sultan II. Abdülhamid(1876-1909) tarafından orduyu yeniden organize etme görevi verilen Alman Generali Baron Von Der Goltz birçok yeni askerin frengili olduğunu tespit etmiştir.⁸² Bunun üzerine başvuru alan Alman dermatoloğu Unna, Ernst von Düring'i önermiştir. 1889-1902 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde görev yapan Düring'e, Tıbbiye'de Deri Hastalıkları ile Deri Dersi ve Polikliniği Profesörlüğü, Haydarpaşa Askeri Hastanesi Başhekim Yardımcılığı,

⁷⁹ BOA, *DH.MB.HPS.*, D: 156, G: 14.

⁸⁰ Şenel, "a.g.m.", s.259.

⁸¹ Fatma Bulut, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tehlikeli Bir Miras: 'Frengi'", *Tarih Okulu Dergisi*, S.3, İzmir, 2009, s.113.

⁸² Murat Arpacı, "Hastalık, Ulus ve Felaket: Türkiye'de Frengi İle Mücadele (1920-1950)", *Toplum ve Bilim Dergisi*, S.130, İstanbul, 2014, s.64.

Ankara ve Kastamonu İlleri Genel Sağlık Müfettişliği görevleri verilmiştir.⁸³ Doktor During ile yapılan 26 Temmuz 1898 tarihli son sözleşmesinin ikinci maddesi, frengili vaka sayısının çok arttığı Kastamonu'ya gönderilerek, orada iki yıl görev yapması ve her yıl altı öğrenci yetiştirmesi şart koşulmuştur. Bu son sözleşmede kendisine Paşa unvanı da verilmişti. During'in önderliğinde Ankara ve Kastamonu civarında frengi hastalarına bakmak üzere 12 hastane kuruldu. Hatta frengiden dolayı burunlarını kaybeden hastaların, Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde plastik operasyon geçirmeleri yönlendirmesinde bulununca, 19. yüzyıl biterken Türkiye'de sayısız frengiliye burun estetiği ameliyatı yapılmıştır.⁸⁴

During at üzerinde Anadolu coğrafyasını 16 doktor ve iki eczacıyla birlikte 14 kez dolaşmış ve gittiği yerlerde frengi ile ilgili hekimlere kurslar vermiştir. Doktor During'in önerisiyle Kastamonu, Bolu, Bartın, Düzce ve Cide'de frengi hastaneleri inşa edilmesine karar verilmiştir.⁸⁵

During'in gezi sırasında saptamalarına göre;

“ Bir köyde bir muntıkada bütün okul çağındaki çocukların muayene edilmesi ile 140 çocuktan 100'den fazlasında frengi görüldüğünü belirtmiş, bunun nedenini de, çocukların hepsinin aynı kaptan su içmesi, ağızda frengi yararı olan bir kişinin o kaba salyasını bırakması, kaptan su içenlerin dudaklarını kabın keskin kısmı ile yırtması ve böylelikle frenginin diğer çocuklara geçmesi olarak belirtmiştir. Bunun da fen dilinde “Masum Frengi” olarak adlandırıldığını, memleketteki frenginin büyük bir kısmının bu cinsten olduğunu belirtmiştir.”⁸⁶

Her ne kadar daha çok cinsel yolla bulaştığı bilinse de During'in tespit ettiği yollarla da hastalığın bulaştığı görülmektedir.

Doktor During yine bu tarama gezileri sırasında yaptığı gözlem ve araştırmalardan şu şekilde bahseder;

⁸³ Ramazan Çalık ve Muzaffer Tepekaya, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.16, Konya, 2006, s.212.

⁸⁴ Fatma Arın Namal, “Ernst Von Düring Paşa'nın (1858-1944) 3 Eylül 1918 Tarihli Münchener Medizinische Wochenschrift'de Yayınlanan “Küçük Asya'da Endemik Sifiliz Hakkında Deneyimler” Başlıklı Makalesi Üzerine”, *2. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi (10-13 Aralık 2012) Program ve Özetler*, İstanbul, 2012, s.125.

⁸⁵ Çalık ve Tepekaya, “a.g.m.”, s.212.

⁸⁶ Bulut, “a.g.m.”, s.112.

“ Suriye, Fırat, Dicle havzası hariç Küçük Asya’da Osmanlı nüfusu 1844’den 1890 yılına kadar 12 milyondan 7 milyona düşmüştür. Bunun sebebi bütün Türklere için geçerli olan ağır askeri hizmet ve diğer taraftan Syphilis (frengi) hastalığıdır. Ayrıca İstanbul’dan Düzce’ye kadar olan seyahatimde, bölgede hızlı bir nüfus düşüşünün olduğu dikkatimi çekmiştir. Zira bölgede bulunan çok sayıdaki Türk mezarlıkları bunu teyit etmektedir. Bugün buralarda Tatar ve Çerkezler bulunmaktadır. Artık buralarda Türk kalmamıştır. Türk halkı tamamen ölmüş. Bir Çerkez muhtar bana kendi köyünün nüfus defterini gösterdi. Defterdeki kayıtlara göre 30 yıl önce 100 hanede toplam 500 insan yaşamaktaymış. Ertesi gün bu köyü ziyaret ettik. Köyde 3 hanede 7 kişinin kaldığını gördük ve evde bulunan yaşlı bir adam bize şöyle dedi: Bütün halk frengi hastalığından öldü, yani syphilisten öldü”⁸⁷

Yine Doktor Düring’in nüfusun kırılmasını abartılı bir şekilde frengiden bilmesi normal gibi gözükse de o dönemde Osmanlı Devleti’nin savaşlardaki kayıpları da göz ardı edilmemelidir.

2.4.1. Frengi Hastanelerinin Açılması

Düring’in yaptığı taramalar neticesinde Batı Karadeniz Bölgesi’nde frenginin yoğun bir şekilde görüldüğünden, bölgede frengi hastaneleri açılmıştır. Hastalıkla mücadelede hastanelerin etkili olacağı bilindiğinden, devlet bu bölgelere hastaneler açarak frengiden kurtulmak istemiştir.

Hastalığın bölgede yayıldığı ilk dönemlerde özellikle Kastamonu Vilayeti’ne ve sancak merkezlerine birer belediye tabibi ve frengi için özel olarak getirtilen iki tabip bulunsa da vilayetin büyüklüğü sebebiyle bunlar yetersiz kalmıştır. Hastalıkla mücadelede kazalara da tabip ve eczacıların gönderilmesinin yanı sıra hastanelerin açılmasının gerektiği belirtilmiştir.⁸⁸ Hastanelerdeki mali sıkıntılar nedeniyle tam olarak hastalığın önünün alınmadığı görülmüştür.

Doktor Düring ve ekibinin 1896 yazında Kuzeybatı Anadolu’da çıktığı geziyle beraber kendi tavsiyeleriyle bu bölgelerde üç yıl içerisinde 12 kadar hastane ve çok sayıda polikliniğin kurulmasını sağlamıştır.⁸⁹ Çıktığı bu sağlık taraması gezisiyle beraber frengi mücadelesinin Kastamonu ve çevresinde başlaması gerektiğini

⁸⁷ Çalık ve Tepekaya, “a.g.m.”, s.212.

⁸⁸ Aktaş, “a.g.m.”, s.232.

⁸⁹ Arslan Terzioğlu, “Prof. Dr. Dr. H.c Ernst von Düring Paşa (1858-1944) ve Onun Osmanlı Devleti ile Yaptığı İki Orijinal Sözleşme”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S.267, İstanbul, 2009, s.52.

düşünmüş, beraberinde devlet tarafından 1897’de Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadele Teşkilatı Nizamnamesi hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. Doktor During’in önerileriyle Kastamonu, Bolu, Bartın, Düzce ve Cide’de yeni frengi hastaneleri yapılmasına karar verilmiştir.⁹⁰

Bölgede yoğun olarak frenginin görülmesi hastalığa karşı hastanelerin açılması gerekliliğini doğurmuştur. Bölgede hastalığın yaygınlaşması sonucunda 1885 yılında Safranbolu’da bir hastane kurulması gündeme gelmiş, hastane 1886 yılında Frengi Hastanesi ve Cüzamlılar Barınağı olarak kısmen faaliyete geçmiştir. Kastamonu Vilayet Meclisi de 26 Haziran 1888 ve 10 Aralık 1888 tarihlerinde Kastamonu’da⁹¹ ve Safranbolu’da birer bulaşıcı hastalıklar hastanesi kurulması kararlaştırılmıştır. Safranbolu’da 1886’da kısmen faaliyete geçen bu hastane 1888’de Frengi ve Gureba Hastanesi adıyla hizmetlerine devam etmiştir. Hastane için tabip, eczacı ve cerrah görevlendirilmiştir.⁹² Safranbolu Frengi Hastanesi Bolu, Bartın, Eskipazar, Eflani ve yöresine de hizmet vermektedir.⁹³

Frenginin baş gösterdiği sıralarda bölgede önlemler alınması için birçok karar alınmış ve bölgeye bildirilmiştir. 3 Nisan 1881/3 Cemazeyilevvel 1298 tarihli belgeye göre, Kastamonu Vilayeti ve çevresinde görülen frenginin men edilmesi ve tedavisi için gerekli olan hastanenin masraf bedeli olan 2.397 kuruş ve diğer giderler için 17.585 kuruşun Mal Sandığı’ndan harcanma iznine dair vilayet meclisine verilen mazbata Şûra-yı Devlet’e gönderilmiştir. Frenginin ortadan kaldırılması için M.1879/H.1296 senesinin hesaplarında karşılık bulunmadığı bu açığın kapatılması ve kısa sürede hastanenin yapılması toplum sağlığı açısından önem arz etmektedir. Bu konuda Dâhiliye Nezareti’nin bilgilendirilmesini ve yapılacak bu hastanenin masrafları için bahsedilen 2.397 kuruşun M.1880/H.1297 senesi hesabından alınması istenmektedir. Ayrıca 17.500 kuruşun kayıt edilerek ödenmesi istenmiştir.⁹⁴ Hastanenin kısa sürede açılması için devlet mali kaynaklarını sonuna kadar kullanmış

⁹⁰ Yıldırım, “a.g.md.”, s.1330.

⁹¹ Çavdar ve Karcı, “a.g.m.”, s.162.

⁹² Esin Kahya, “Tedavi Kurumları Olarak Hastaneler ve Osmanlılardaki Bulaşıcı Hastalıklar Hastanesi Bir Örnek: Safranbolu Frengi Hastanesi”, *Prof. Dr. Ali Haydar Bayat Anısına Düzenlenen Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu(2 Haziran 2007)*, İstanbul, 2008, s.145.

⁹³ Uğuroğlu Barlas, “Safranbolu Frengi Hastanesi ve Cüzamlılar Barınağı Hakkında Bir Araştırma Denemesi”, *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.5, İstanbul, 1993, s.147.

⁹⁴ BOA, *DH.MKT.*, D:1334, G:65.

fakat bazen yetersiz kalmıştır. Hastalığa karşı başarılı olunmasında öncelikle hastanelerin açılması gerekliliği belgelerde gözler önüne serilmektedir.

Frenginin yok edilmesi için hastanelerin önemine vurgu yapılırsa da uygulamada eksiklikler meydana gelmiş ve devlet buralara kaynak sağlamakta güçlük çekmiş, aldığı önlemler de yetersiz kalmıştır. 29 Temmuz 1892/4 Muharrem 1310 tarihli bir belgeye göre Kastamonu Vilayeti Safranbolu Kazası'ndaki frengi hastanesine destek istemesine karşılık, gelen cevapta, frengi hastanesinin düzenlenmesine gerek olmadığı şu şekilde bildirilmiştir; Safranbolu Kazası Frengi Hastanesi'nin düzenlenmesinden bahsedilen ve belediye tarafından sıraya konulan yazılı kararın Kastamonu Vilayeti'nce reddedildiği belirtilmektedir. Bu düzenlemeden dolayı devlet hazinesinin 40.000 kuruş zarar göreceği belirtilmiştir. Alınan önlemler bunlarla da bitmemektedir. Doktorlara, cerrahlara ve eczacılara verilen maaşlarda da kesinti yapıp diğer sağlık çalışanlarına belli bir bölümünün aktarımı istenmiştir. Örneğin, Kastamonu Vilayeti idaresindeki bahsedilen doktorun maaşının 400 kuruşunun memleket doktorunun maaşına aktarılması istenmiştir. Yine hastane doktorlarının ve eczacıların maaşlarından 300 kuruşun cerrah maaşlarına aktarılması istenmiştir. Hastane içerisinde kıdemlilerin derecelerini düşürerek ve benzer işleri birleştirerek de tasarruf yoluna gidilmiştir. Mesela hastane müdürlüğü vazifesinden belediye dahilindeki doktorluğa geçirildiğinde bu maaştan devlet hazinesinin yıllık 16.800 kuruş tasarruf edeceği anlaşılmıştır. Yine belgede toplum sağlığı için tedavilerin devam etmesine, genel sağlığın sağlanması için hastanelerde 30-40 belki de daha fazla hastaya bakıldığı belirtilmiştir. Belli kesintiler ve tasarruflar düşünülmüş ve uygulanmıştır. Fakat halk sağlığı için doktorlara ehemmiyet gösterilmiştir. Doktorların sayısında ve maaşında tasarruf edilmesinin düşünülmesi o dönem için maddi yoklukların ne derece olduğunu gözler önüne sermiştir. Yine de Osmanlı Devleti tıp alanında çalışanların maaşlarını ödemekte elinden geleni yapmaktaydı. Önemli olanın o bölgenin hastalıktan kurtarılması olduğu görülmektedir. Ayrıca belgede, hastanede tadilata ve düzenlemeye mahal olmadığına Dahiliye Dairesi'nce karar verilmiştir.⁹⁵ Görüldüğü üzere hastanelerin ihtiyaçlarının da devlet tarafından karşılanılmasında güçlükler çekilmiştir.

⁹⁵ BOA, *BEO.*, D: 41, G: 3012.

Sonraki dönemlerde bölgede açılan frengi hastaneleri de çoğu zaman yetersiz kalmıştır. Bu durumla ilgili olarak 15 Mayıs 1911/16 Cemazeyilevvel 1329 tarihli belgeye göre frengi ve zührevi hastalıklara yakalanan kişilerin tedavisi için hastanelerde bir yer tahsis edilmesi istenmektedir. Hastalığa yakalanan Müslüman kadınların nasıl hasta olduğu belediyeler tarafından dikkate alınarak, bu konu ile ilgili olarak acil bir çare bulunması talep edilmiştir. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nce alınan tezkirenin ilgili yerlere gönderilerek gerekli olan tedbirlerin acilen alınması gerektiği belirtilmektedir. Belgenin devamında cevaben frengiye tutulan ve boş yatak olmaması sebebiyle hiçbir hastane tarafından kabul olunamayan hastaların diğer fertler ile temas etmesinin hastalığın yayılacağı endişesini doğurduğu belirtilmiştir. İmkânlar dâhilinde frengi gibi hastalıklara yakalanan hastalara özel olmak üzere hastanelerce ayrı bir yerin tahsis edilmesi gerekliliği belirtilmektedir.⁹⁶

2.4.2. Bölgeye Tabiplerin ve Seyyar Sağlık Görevlilerinin Gönderilmesi

Batı Karadeniz Bölgesi'nde frengiyle mücadele etmede hastanelerin açılması önem arz etmekteydi. Fakat bu hastanelerde işinin uzmanı ve frengiyi anlamada doktorlara, hastalara ilaç verme ve tedavide eczacılara büyük görev düşmekteydi. Doktor Düring Kuzeybatı Anadolu'da sağlık taraması amacıyla dolaştığında gittiği bölgelerdeki doktorlara kurslar da vermiştir. Bu kurslar bölgedeki doktorların frengiye karşı izleyeceği yollara da bir kaynak olmuştur. Merkeze uzak bölgelerde, köylerde ve kasabalarda yaşayanlar merkezdeki hastanelere gelemiyorlardı. Bu kişilere sağlık hizmetlerinin götürülebilmesi için de seyyar sağlık ekipleri kurulmuştur.

Seyyar tıbbiye ekiplerinin gittikleri bölgelerde bazı sorumlulukları vardı. 25 Temmuz 1892 tarihli frengi illetinin men-i sirayetiyle tedavisine mahsus talimat suretinin 11. maddesine göre de imam ve muhtarların frengili şahısları seyyar tıbbiye ekiplerine bildirmeleri gerektiği ve seyyar tıbbiye ekiplerinin tedavi edebilmesi için hastalıklarını göstermeleri gerektiği belirtilmiştir. Tıbbi müdahalelerden kaçma girişiminde olanlar ve 30 gün içerisinde muayene olmayanların, merkez hastanelerine bildirilmesi zorunlu kılınmıştır.⁹⁷ Genel olarak halk içerisinde hastalık önemsiz görüldüğünden dolayı seyyar tıp ekiplerinden kaçma ve hastanelere gitmeme gibi bir eğilim görülmektedir. Merkez bölgelere uzakta kalan halkın ihtiyaçları seyyar tıp

⁹⁶ BOA, *DH.İD.*, D: 55, G: 24.

⁹⁷ BOA, *A.DVN.MKL.*, D: 86, G: 8.

ekipleriyle giderilmeye çalışıldıysa da halkın isteksiz tutumu dolayısıyla tam başarı sağlanılamamıştır.

14 Aralık 1897/19 Recep 1315'te Kastamonu Vilayeti ve çevresinde ortaya çıkan frenginin engellenmesi ve ardından Ankara ve diğer vilayetlere sıçramaması için doktor ve seyyar tıbbiye görevlileri gönderilmiştir. 12 Cemazeyilahir 1315/7 Kasım 1897 tarihli ve 2340 numaralı tezkireden bahisle Halim Paşa seyyar müfettişliğe getirilmiştir.⁹⁸

Birçok belgeden, bölgeye tabiplerin ve seyyar tıp ekiplerinin gönderildiği anlaşılmaktadır. 2 Ağustos 1898/14 Rebîü'l-evvel 1316 tarihli Kastamonu Vilayeti'ne gönderilen bir belgede, frenginin sirayetinin men edilmesi için gerekli tedbirlerin alınması gerektiği bildirilmiştir. Belgeye göre, Kastamonu Vilâyeti'nde görülmekte olan frenginin men edilmesi ve hastaların tedavisi konusunda önemli görülen tıbbiye heyetinin giderlerine karşılık bulunması istenmektedir. İstanbul Belediyesi'nde hizmet eden tabiplerin 42 ve Genel Sağlık Seyyar Müfettişliği'nin 10 kişiye çıkarılma kararı alınmıştır. Hastalığın yayıldığı merkezlerde belediye tabiplerinin belirtilen maaşla, askeri tıbbiyeyle ihalesi ile bundan edilecek tasarrufla, tabipsiz mahallere yeni belediye tabibi tayin edileceği belirtilmiştir. Tabip tayini Tıbbiye Dairesi'nde görüşülmüş komisyonda cereyân eden müzakereler neticesinde tabip tayini Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Mahsus-u Vükelâ'da 7 Kasım 1897/26 Teşrin-i Evvel 1313 tarihli tezkere ile kabul edilmiştir. Bahsedilen kararla ilgili tezkire Şûrâ-yı Devlet'e gönderilmiştir. Bu şekilde tabipler ve seyyar tabiplerin sayılarının artırılarak tabipsiz bölgelere sirayet eden hastalığın önüne geçilmek istenmiştir.⁹⁹

20. yüzyıl başlarında da seyyar tabip görevlendirmeleri devam etmiştir. M.1903/H.1321'de Bolu'da seyyar tıbbiye olarak Yüzbaşı Rakım Efendi görevlendirilmiştir. Önceki tarihli sâlnamelerde Bolu'da görevli seyyar tıbbiye görevlileri belirtilmemiştir.¹⁰⁰ Aynı tarihte Düzce'de seyyar doktor olarak Yüzbaşı

⁹⁸ BOA, *DH.MKT.*, D: 2087, G: 47.

⁹⁹ BOA, *BEO.*, D: 1169, G: 87647.

¹⁰⁰ *Kastamonu Vilayet Salnâmesi*, sene M.1903 (H.1321), s.213.

Kemaleddin Efendi görevlidir.¹⁰¹ 5 Ekim 1909/20 Ramazan 1327 tarihli belgede Mudurnu ve Göynük'e seyyar tabip olarak Yovan Efendi tayin edilmiştir.¹⁰²

Zonguldak bölgesinde de seyyar tıbbiye doktorları görevlendirilmiştir. 8 Ağustos 1909/ 21 Recep 1327 tarihli belgeye göre Zonguldak seyyar doktoru Mehmed Şükri Efendi'dir. Mehmed Şükri Efendi'nin görevini layıkıyla yerine getirmediği bildirilmiş ve gerekenin yapılması istenmiştir.¹⁰³

Zonguldak kıyı şeridinde bulunan Ereğli için de seyyar tıbbiye görevlileri gönderilmiştir. Kıyı bölgelerinde liman dolayısıyla ticaretin yoğun olarak yapılması hastalığın yayılmasını tetiklemiştir. 14 Temmuz 1912/29 Recep 1330 tarihli belgede Ereğli seyyar doktoru Ermenak Efendi'dir.¹⁰⁴

M.1916/H.1334 yılı Bolu Sancağı Salnâmesi'nde bölgede faaliyet gösteren Bolu Sıhhiye Dairesi personellerine ulaşılmıştır. Belgede Bolu'da görevli seyyar frengi doktoru Yusuf Kenan Bey'dir.¹⁰⁵

2.4.3. Bölgeye Devlet Tahsisatının Gönderilmesi

Batı Karadeniz Bölgesi'nde hastalığın hızlı bir şekilde yayılmasının önüne geçilebilmesi için hastaneler açılmış, doktor sayıları artırılmış; seyyar tıbbiye ekipleri ve eczacılar bölgeye gönderilmiş, ilaç temini sağlanmıştır. Fakat bu önlemler alınırken devlet maddi olarak sıkıntılar çekmiş ve bu durum frengiye karşı tam başarı sağlanılmasının önüne geçmiştir.

Bölgeye frengiyle mücadele için gönderilen doktorların ve seyyar tıp ekiplerinin maaşlarının ödenmesinde sıkıntılar yaşanmıştır. 29 Temmuz 1896/18 Safer 1314 tarihli belgeye göre Kastamonu Vilayeti ve çevresinde zuhur eden frenginin külliyen men edilmesi için bölgeye gelen Doktor Dering ile refakatindeki doktorların maaş ve harcırahlarının muntazam bir şekilde ödenmesi istenmiştir.¹⁰⁶

¹⁰¹ *Kastamonu Vilayet Salnâmesi*, sene M.1903 (H.1321), s.234.

¹⁰² BOA, *DH.MUİ.*, D: 4, G: 63.

¹⁰³ BOA, *DH.MUİ.*, D: 5, G: 13.

¹⁰⁴ BOA, *DH.İD.*, D: 141, G: 15.

¹⁰⁵ Hamdi Birgören, *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicri 1334/Miladi 1916*, Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Bolu, 2008, s.42.

¹⁰⁶ BOA, *BEO.*, D: 818, G: 61316.

Zaman zaman doktorların yanı sıra hademelerin ve eczacıların maaşlarının da ödenemediği görülmüştür. 14 Aralık 1897/19 Recep 1315 tarihli belgede Kastamonu Vilayeti ve çevresinde ortaya çıkan frenginin Ankara ve diğer vilayetlere sıçramaması için görevlendirilen doktor ve diğer tıbbi görevlilere verilecek tahsisatların ödenmesi istenmiştir. Bahsedilen tahsisatın Dâhiliye ve Şehremaneti bütçelerinden bir dereceye kadar tedarik edilmesi gerektiği bildirilmiştir.¹⁰⁷

Bölgeye hastanelerin giderleri için gönderilen tahsisatlarda da birtakım sıkıntılar görülmektedir. Daha çok bu eksikliklerin hastanelerin inşası ve onarımında çekilen güçlükler olduğu görülmektedir. 26 Nisan 1902/17 Muharrem 1320 tarihli bir belgeye göre Kastamonu Vilayeti ve çevresindeki frengi hastanelerinin masraflarının giderilmesi istenmiştir. Vilayet dâhilinde inşa edilmesi düşünülen ve açılan frengi hastanelerinin inşaat masraflarının tutarları; hastanede kullanılacak ilaç, kıyafet, eşya ve malzemelerin tutarlarının 300.000 kuruş olarak belirlenmiştir. Gerekli görülen miktar için müracatta bulunulmuş ve istenen yardımlar yerine getirilmezse hastanenin faaliyetlerinin sekteye uğrayacağı ifade edilmiştir.¹⁰⁸

2 Haziran 1902/24 Safer 1320 tarihli belgede de frengi hastanelerinin masraflarının bir neticeye vardiirılmasının zorunlu olduğu belirtilmiştir. Kastamonu Vilayeti ve çevresinde inşa edilen ve açılan frengi hastanelerinin masraflarının giderilmediği takdirde, yapılacak genel muayenelerin sekteye uğrayacağı, ayrıca burada harcanacak paranın devlet tarafından ödenmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁰⁹ Yine aynı belgenin devamında iki sene evvel Kastamonu Vilayeti ve çevresinde açılan frengi hastanelerinin inşaat masrafları tutarlarının ve hastaların tedavilerinde kullanılan malzemelerin bedellerinin ödenmesi aksi takdirde frengiyle mücadelenin sekteye uğrayacağı ifade edilmiştir. Bahsedilen hastanelerde çaba ve emek harcanarak frengiye karşı başarı sağlanmışken maddi yardımların kesilmesinin tedavilerin sekteye uğramasına neden olacağı bildirilmiştir.

Görüldüğü üzere devlet tahsisatının bölgeye gönderilmesinde bazı sıkıntılar yaşanmış, Osmanlı Devleti bu konuda önlemler almaya çalışmıştır.

¹⁰⁷ BOA, *DH.MKT.*, D: 2087, G: 47.

¹⁰⁸ BOA, *BEO.*, D: 1834, G: 137547.

¹⁰⁹ BOA, *BEO.*, D: 1858, G: 139296.

2.5. Frengi ile Mücadelede Çıkarılan Kanunnameler ve Nizamnameler

Osmanlı Devleti tüm yurttta ve özellikle frenginin baş gösterdiği bölgelerde bu hastalığın önüne geçebilmek için önlemler almıştır. Hastalığın üzerine daha sistemli gidebilmek için öncelikli olarak bazı kanunnameler ve nizamnameler çıkartılmıştır. Bu kanunname ve nizamnameler frengiyi engellemede yol haritası görevi görmüştür.

Daha önce de belirtildiği üzere orduda çok sayıda frengili asker teşhis edilmesi üzerine uzman doktor ihtiyacı doğmuş, ardından Berlin'deki Osmanlı Elçisi Tevfik Paşa kanalıyla, Doktor Unna'dan uygun bir genç hekim tavsiye etmesi istenmiş, o da Doktor Düring'i önermiştir. 22.04.1889'da Türk elçiliğinde Doktor Ernst von Düring ile sözleşme imzalanmıştır. 1889 yılından 1902 yılına kadar Osmanlı Devleti'nde görev alan Düring, bu kısa sürede frengiyle ilgili ilk sistemli çalışmaları başlatmıştır. Görev süresi içerisinde dersler vermiş, hekimler yetiştirmiştir. Düring'in en önemli görevi Ankara ve Kastamonu İlleri Sağlık Genel Müfettişliği'dir. Düring 1896 yazında frengi taramasında bulunmuş, 1902 yılına kadar Anadolu da 14 seyahat yaparak Kuzey Batı Anadolu'nun büyük bir kısmını taramış, genç hekimler için kurslar düzenlemiştir. Bu hizmetlerinden dolayı Sultan II. Abdülhamid tarafından kendisine mirimiranlık(sivil paşalık) rütbesi verilmiştir.¹¹⁰ Doktor Düring öncesinde yapılan çalışmalar çeşitli sebeplerden dolayı pek etkili olamamıştır. Osmanlı Devleti'nde frengiyi ve fuhuşu kontrol altına almak amacıyla çalışmalar 1854'te başlamıştır. Alınan hukuki ve polisiye önlemlerle beraber fuhuş kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Fuhuş yapanlar ve aracı olanlar engellenmeye çalışılmıştır. Ardından fuhuşun denetlenebilmesi ve kontrol altına alınabilmesi için 1856-58'de ilk genelevler açılmıştır. Ancak kapitülasyonlar sebebiyle genelevlerde çalışan yabancı uyruklu kadınlar özgürlükleri kısıtlanacağı endişesiyle kontrol edilememiştir.¹¹¹ Anadolu'da ve ülkenin diğer bölgelerinde ise bu yıllarda genelevler açılması düşünülmüş fakat halkın tepkisiyle karşılaşılmış, hukuki ve polisiye önlemlerin alınması yoluna gidilmiştir. 1859 yılında fuhuş esnasında yakalanan kadın ve erkeklere uygulanacak işlemlere

¹¹⁰ Arslan Terzioğlu, "Prof. Dr. Med. Ernst von Düring", *Türk Alman Tıbbi İlişkileri Simpozyum Bildirileri 18 ve 19 Ekim 1976*, İstanbul, 1981, s.156-157.

¹¹¹ Şenel, "a.g.m.", s.259.

ilişkin bir emirname çıkarılmıştır. Emirnameye göre hapis ve sürgün cezası verilebilmekteydi.¹¹² 1869'da ise Altıncı Belediye Dairesi (Beyoğlu) fuhuş mücadelesi için bir sağlık komisyonu kurarak başına Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin adli tıp hocası Doktor Serviçen'i geçirmiştir. Doktor Serviçen'in hazırladığı rapor Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'de tartışılmıştır.

Frenji ve fuhşa karşı asıl somut adımlar ise frenjinin yeniden arttığı 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) sonrasındadır. Bu açıdan 1879 yılı Osmanlı Devleti için frenji mücadelesinin başlangıç tarihi olarak kabul edilebilir. Doktor Agop Handanyan ve Doktor Michael tarafından hazırlanan rapor neticesinde halk sağlığını korumak adına Galata ve Beyoğlu'ndaki genelevlerin tıbbi denetim altına alınmasına karar verilmiştir. 6 Şubat 1879'da "*Emraz-ı Zühreviye Nizamnâmesi*" çıkarılarak genelevlerdeki kadınların muayene edilerek, bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek için hekim, memur ve belediye çavuşları görevlendirilmiştir.¹¹³

Özellikle liman olan birçok şehirde salgınlar devam etmiş, 19. yüzyıl sonlarına doğru bir ölçüde denetim sağlansa da hastalığın önü alınamamıştır. Burada karantina uygulamasına değinmekte fayda vardır. Karantina sözlük anlamı olarak "*yolcuların gözetim altında tutulma süresi*" ve İtalyanca "*kırk*" anlamına gelen "*quarantena*" kelimesinden gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde ise "*usul-i tahaffuz*" olarak adlandırılmış ve karantina yapılan yere de "*tahaffuzhane*" denmiştir.¹¹⁴ Daha geniş bir ifade ile tahaffuzhaneler, bir yerleşim yerine salgın hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla, o şehre giriş-çıkış yapacakların belirli bir süre gözetim altında tutularak, hastalıklı olduğundan şüphelenilenlerin alıkonularak, tedavi edilmeye çalışıldığı yerdir. Tahaffuzhaneler veba ve kolera hastalığını engellemek için yapılmakla birlikte tüm salgın hastalıkların da engellenmeye çalışıldığı yerlerdir.¹¹⁵ Osmanlı Devleti'nde ilk karantina uygulaması 1831 yılında Rusya'daki büyük kolera salgınında Karadeniz'den gelen gemilere uygulanmıştır. Kolera ve diğer salgın hastalıklar, ağırlıklı olarak deniz yoluyla gelmiş, ardından da iç bölgelere sirayet

¹¹² Mehmet Temel, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Fuhuş ve Frenji ile Mücadele", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., C.14, Ankara, 2002, s.169.

¹¹³ Şenel, "a.g.m.", s.259.

¹¹⁴ Gülden Sarıyıldız, "Karantina", *DİA.*, C.24, İsam Yay., İstanbul, 2001, s.463.

¹¹⁵ Mesut Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği(1892-1895)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007, s.378.

etmiştir.¹¹⁶ Karadeniz yönünden gelen gemilere 10 gün süre ile karantina uygulanmıştır. Mücadele kapsamında geçici tahaffuzhaneler de açılmıştır.¹¹⁷ Açılan tahaffuzhaneler daha sonraları frengi ile mücadele edebilmek için Karadeniz limanlarında da hizmet vermiştir. M.1870/H.1287 tarihli Kastamonu Vilayet Salnâmesi incelendiğinde Bartın, Amasra ve Ereğli’de karantinalar olup Bartın Karantina Memuru Reşid Efendi, Amasra Karantina Memuru Hüseyin Hüsnü Efendi ve Ereğli Karantina Memuru Kadri Efendi’dir.¹¹⁸

Doktor Dering öncesi yapılan çalışmalar çok sığ kalmış uygulamalardaki sıkıntılarla beraber hastalığın önü alınamamıştır. Yani genelevlerin açılması, fuhuş yapan ve aracı olanlara karşı alınan polisiye ve hukuki önlemler yetersiz kalmıştır. Dering Paşa ise 1896 yılında yapmış olduğu ilk tarama neticesinde hazırlamış olduğu rapor, hükümetin frengi ile mücadele teşkilatını kurmasında önemli bir dayanak olmuştur. Nitekim “*Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi*” 1897 yılında kurularak ilk talimatnamesi aynı yıl Dering Paşa tarafından hazırlanmıştır. Teşkilatın temel amacı, köylerde seyyar doktorlar bulundurmak ve hastaları en basit usullerle tedavi etmek olmuştur.¹¹⁹ 1897 yılında Doktor Dering tarafından oluşturulan nizamnameye göre, teşkilatın başında bir müfettiş bulunacak, 11 hastane, 25 gezici doktor ve 25 sağlık memuru görevlendirilecektir. Nizamname ile halka da bazı sorumluluklar yüklenmiştir. Evlenmek isteyenlerin sağlık belgesi almalarına zorunluluk getirilmiş, sağlık raporu almayanların imamlar tarafından evlendirilmesi yasaklanmıştır.¹²⁰ 1921’de çıkarılan kanunla teşkilat lağvedilmiş, devlet hastanesine getirilenler dışında Boyabat, Ayancık ve Bartın frengi hastaneleri de dispanserlere dönüştürülmüştür. 1921 tarihinde çıkarılan “*Frenginin Men-i Sirayet ve İntişarının Tahdidi*” kanunuyla beraber frengililerin parasız muayene edilmeleri kararlaştırılmıştır.¹²¹ Muayene olmak istemeyenler, hastalığı bilerek başkalarına bulaştıranlar ve bu maddelere uymayanların, para ve hapis cezasına çarptırılacağı açıklanmıştır.¹²²

¹¹⁶ Fatih Özçelik, “Kastamonu Vilayet Salnameleri’nde Düzce Kazasının İdari ve Sosyal Yapısı”, *Düzce Üniversitesi Yönetim ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C.3, S.1, Düzce, 2013, s.9.

¹¹⁷ Gülden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, TTK Yay., Ankara, 1996, s.6.

¹¹⁸ *Kastamonu Vilayet Salnamesi*, sene M.1870 (H.1287), s.104.

¹¹⁹ Çavdar ve Karıcı, “a.g.m.”, s.163.

¹²⁰ Temel, “a.g.md.”, s.171.

¹²¹ Yıldırım, “a.g.md.”, s.1330.

¹²² Temel, “a.g.m.”, s.78-79.

2.5.1. 1892 Tarihli Frenginin Tedavi Edilmesine Dair Talimat

25 Temmuz 1892/29 Zilkade 1309 tarihli belgeye göre frenginin tedavi edilmesine dair talimat Kastamonu Vilayeti ve çevre Batı Karadeniz illerinde uygulanmak üzere gönderilmiştir. Frengiyle ilgili olarak yapılması gerekenler bu talimatnamede belirtilmiştir.

Bu talimatnamenin maddeleri şu şekildedir;

Birinci madde; Kastamonu Vilayeti dâhilinde mevcut frengi hastanelerini iyileştirmek için görüşmeler sonucunda, genel hastanelerin frengi hastanelerine dönüştürülmesi gerektiği; bulaşıcı hastalıklar için hastanelere yatak eklenmesi istendiği ve eczaneleri düzenleyerek hastanelerle birleştirilmesi gerektiği açıklanmıştır. İşini layıkıyla yapmayan sağlık personellerinin hastanelerde bulunduğunu ve bunlardan yararlanılamayacak olanların doktorlar tarafından bildirilmesi istenmiştir. Bu kişilerin hastanelerden ihraç edilerek tahsisatlarının hastane için harcanacağı açıklanmıştır.

İkinci madde; Ereğli ve Bartın'da gerekli olan mahallerde frengi hastaneleri açılmalıdır.

Üçüncü madde; büyük merkezler haricinde tedavi olabilecekler için bazı kazalarda hastalığa karşı nöbet yerleri inşa edilecek ve bu nöbet mahallindekilerin muayeneleri yapılarak, tedavilerine mahsus ilaçlar ücretsiz bir şekilde verilecektir.

Dördüncü madde; hastanelerde gerekli görülen durumlarda askeriye tabipleri istihdam kılınacaktır.

Beşinci madde; doktorlar tarafından hastalıklı olduğundan şüphelenilen aileler mahalli hükümetin(Belediye) yardımıyla muayene edilecektir.

Altıncı madde; hastanelerde mevcut defterlerden başka frengililere mahsus olarak iki defter tutulacak, bunun birine hastaların kendisi kayıt edilecek, diğerine de her köyde frengililer olabileceği için, köy tertibi ile kayıt olunacaktır.

Yedinci madde; frengi bulaşmış ve tedavilerinin merkez hastaneleri dışında düzgün bir şekilde giderilemeyeceği doktorlar tarafından bildirilenler ile hastalığın bulaşıcı olduğu ikinci devrinde bulunanlar zorla hastanelere getirilecektir. Ayrıca bu gibilerin doktorların kararları olmadan hastaneden çıkmak, kaçmak veyahut ilaç

almamak isterlerse hapsedilerek tedavi olunacaklardır. Bu hususlarda hükümet-i mahalliye(Belediye) tarafından heyet-i tıbbiyeye yardımcı olunacaktır.

Sekizinci madde; frengililer hastanelerden çıkışlarından itibaren senede dört defa doktorlar tarafından muayene edilmek üzere üç sene gözlem altında bulundurulacaktır.

Dokuzuncu madde; frengi hastası olup doktorlara müracaat etmeyerek hastalıklarını giderdiklerini tahakkuk eyleyenler ile muayene ettirmek istemeyenler derhal hastaneye götürülecektir.

Onuncu madde; senenin müsait zamanlarında hastalığın görüldüğü vilayet ve bağlı olduğu kaza ve bölgelerde teftiş yapmak üzere hareket edilecektir. Hastane ve belediye tabiplerinden tayin olacaklara, seyyar müfettişlere verilmesi lazım olan ödemelerin zamanında verilmesi istenerek, köylerde muayene ve tedavileri yapılamayacak kişilerin hastanelere gönderilmesine hükümet-i mahallice dikkat ve itina edilecektir.

On birinci madde; imamlar ve muhtarlar frengi olduğundan şüphelendikleri şahısları seyyar tıbbiye ekiplerine bildirmekle sorumludur. Ayrıca doktorlar 30 gün zarfında gelmeyen hastaları merkez hastanelerine bildirecektir.

On ikinci madde; imam ve muhtarlar köylerinde bulunan frengi hastalarını tıbbiyeye bildirecek ve bunlardan biri evlenmek istediğinde tabipten şehâdetname alması gerekecektir.

On üçüncü madde; imamlar ve muhtarlar nikâh kıymak için kendilerinden şüphelendikleri şahısları doktorlara göndereceklerdir.

On dördüncü madde; frengili bir kimsenin hastalığının sona ermesi ya da hastalığının hafiflemesi belirli bir dereceye gelmedikçe ve hastalığın başlangıcından itibaren beş sene geçmedikçe tabip tarafından ruhsat verilmeyecektir.

On beşinci madde; işbu talimatın yapılmasının bildirildiği bölgelerden, vilayetlerden İstanbul ve Osmanlı Devleti topraklarına gitmek isteyen bekârlara muayeneleri tamamlanmadıkça seyahat tezkiresi verilmeyecektir. İstanbul ile sâir mahallerden olanlara gidecekler dahi, dahil olacakları iskelelerde tabip tarafından

muâyene olunarak frengi olduğu anlaşılanların mahallerine erişimlerinde işbu talimât hükümlerine uyularak haklarında muâmele olunmak üzere bu durum seyahat tezkirelerine işâret olunacaktır.

On altıncı madde; köylerinde bulunan frengili şahısları bildirmeyen ve frengililer için nikah yapan imam ile muhtarlardan 10.000 kuruşluk ceza nakit olarak alınacak ve bu nakit alınan cezalar frengi hastanelerine kayıt olacaktır.

On yedinci madde; doktorlar hastaneye giriş yapan ve hastalıklarını kendisi beyan edenlere, birer defter verecekleri gibi belediye tabipleri ile görevli olmayan doktorlar da tesâdüf etmiş oldukları frengilileri ihbâr edecek aksi takdirde cezalandırılacaklardır.

On sekizinci madde; kahveci, hamamcı ve diğer esnafların işyerlerinde kullandıkları eşya ve malzemelerin temizliğine özen gösterecekler, dükkânlarında bulunan şahıslar ayda bir defa doktorlar tarafından muayene edilecektir.

On dokuzuncu madde; gerek hastanede ve gerek hastane dışarısındaki merkezlerde tedavi edilen hastalığın kaç kişide olduğunun sayısı ile hastalıklarının ne derecede oldukları bildirilecektir. Ayrıca hastalığın yayıldığı mahallerde teftişte bulundurulmak üzere bunların hastalığı hangi mahalde, hangi surette kaptıklarının bilgileri doktorlar tarafından her ay Tıbbiye Nezareti'ne rapor olarak gönderilecektir.

Yirminci madde; fuhuş yapan kadınlar buldukları belediye tarafından nezaret altında bulundurulacaktır.

Yirmi birinci madde; belediye doktorları ile âletlerin temizlenmesi görevindeki tabipler, fuhuş yapan kadınları on beş günde bir defa muayene ve teftiş edilmesine nezâret edecektir.

Yirmi ikinci madde; hasta olan gencin yanına biri katılarak hastaneye gönderilecektir. Beraberinde getireceği şهادetnâmede gencin ismi, hastalığı ve şüphelenilen hastalığın hali yazılacaktır. Bu şهادetnamenin kontrolü hastane doktoru tarafından imzalanarak belediye doktoruna iade olunacaktır.

Yirmi üçüncü madde; hasta olan tamamıyla iyileşinceye kadar hastanede kalacaktır. Hastane doktoru bu kişileri hastaneden çıkardığı zaman bir şهادetnâme

vererek hükümet memurları marifeti ile belediye tabibine gönderecek, sonrasında yirmi birinci maddede gösterildiği üzere her on beş günde bir defa kendisini muayene ettirmeye mecbur olacaktır.

Yirmi dördüncü madde; bahsedilen sürede muayeneye gelemeyenler veya hastaneye başvurmayanlar veyahut müsaade verilmeksizin hastaneden çıkanlardan ve bunlara yardım edenlerden 10.000 kuruşluk ceza nakit olarak alınacaktır.

Yirmi beşinci madde; elinde şahadetnamesi olmayan ile bu yolda tedaviye karşı çıkanlar haklarından men olunacaklar ve gizlice bu işte devam ettikleri anlaşıldığı takdirde haklarında kanuni muamele yerine getirilecektir.

Yirmi altıncı madde; hastalıkla mücadele ederken tedavi sırasında işlerini doğru şekilde yerine getirmeyen sağlık personelinin ilk defasında yarım maaşları, ikinci defasında ise bir aylık maaşlarına el konulacaktır. Üçüncü defasında ise memuriyetten atılacaklardır.

Yirmi yedinci madde; bahsi geçen memleketlerde frenginin men edilmesi ve gerekli tedbirlerin alınmasında görev yapacak doktorların Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin cildiye ve frengi öğretmenlerinin tasdikname yazısına sahip olmaları şarttır.

Yirmi sekizinci madde; işbu talimatın yerine getirilmesinde ve genel yazışmalarında Askeriye-i Şahane Nezareti görevlidir.¹²³

Çeşitli düzenlemelerle frenginin önü alınmak istenmiş, fakat halkın bilinçsiz olması ve devletin içerisinde bulunduğu ekonomik dar boğaz, hastalığın yayılmasını engelleyememiştir.

1900'lü yılların başlarında da frengi ile ilgili önlemler alınmaya çalışılmıştır. Doktor Daring'in aldığı önlemlere benzer olarak, hastaneler ve seyyar tabiplerin görevlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Hükümet 13 Haziran 1910'da, frengi ile mücadele için "*Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastanelerine ve Seyyar Heyet-i Tıbbiye Dâir Nizâmname*" çıkarmıştır.¹²⁴ 45 maddelik nizamnamede; hastaneler, seyyar tıp ekipleri, halkın alacağı önlemler, bölge idarecilerinin yapması

¹²³ BOA, A.DVN.MKL., D: 86, G: 8.

¹²⁴ Çavdar ve Karıcı, "a.g.m.", s.164.

gerekenler hakkında bilgiler mevcuttur. Ayrıca 18 Ekim 1915 tarihinde de “*Emraz-ı Zühreviye'nin Men-i Sirayeti*”(Zührevi Hastalıkların Yayılmasının Engellenmesi) hakkında bir nizamname yürürlüğü konulmuştur. Bu nizamnameye göre de, hastalığın yayılmasını engellemek için bir örgütün kurulacağı, örgütün taşrada mülki idareye bağlı olarak çalışacağı açıklanmıştır. Muayeneden kaçanlara, hastalığın bulaşmasına aracılık edenlere ve bu suçların işlendiği bina sahiplerine bazı cezalar uygulanmıştır.¹²⁵

2.6. Kastamonu, Bolu ve Safranbolu'da Frengiyle İlgili Yapılan Çalışmalar

Frengi daha çok cinsel yolla bulaşan zührevi bir hastalıktır. Hastalık farklı yollarla da bulaşabilmektedir. Batı Karadeniz Bölgesi'ne hastalığın yayılmasında bu bölgede ticaret yapılması ve limanların bulunması etkilidir. Batı Karadeniz Bölgesi'nin 19. yüzyılda büyük çoğunluğu Kastamonu Vilayeti'nin sınırları içinde bulunduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Şöyle ki 19. yüzyıla kadar Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancak olan Kastamonu, Tanzimat'ın ilanıyla birlikte başlayan idari reformlar çerçevesinde 1841'de Bolu Müşirliği adı altında teşkil edilen vilayetin içinde yer almıştır. Ancak 1846'da yapılan idari düzenlemelerle Kastamonu eyalet haline gelmiştir.

Kastamonu eyaletinin Kastamonu merkez ile birlikte Kocaeli, Bolu, Viranşehir ve Sinop olmak üzere toplam beş sancağı vardı. 1867 Vilayet Nizamnamesi'ndeki düzenlemelerle vilayet olmuştur. 1894'te vilayetin sancaklarını, merkez Kastamonu Sancağı ile Bolu, Sinop ve Çankırı teşkil etmekteydi. Aynı tarihte Kastamonu Sancağı; merkez Kastamonu kazası ile Taşköprü, Safranbolu, Araç, Cide, Tosya, Daday ve İnebolu kazalarından ibaretti.¹²⁶

Hastalığın limanlar aracılığıyla önce liman şehirlerine, daha sonra iç bölgelere yayıldığı görülmektedir. Hastalığın yayıldığı bölgelerden bildirilen sorunlar dikkate alınmıştır. Kastamonu ve Ankara vilayetlerinden gelen talepler üzerine Mekâtib-i Askeriye-i Şahâne Nezâreti (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane) bazı önlemler alma yoluna gitmiştir. Bu konuyla ilgili 11 Mayıs 1900/26 Zilkade 1309 tarihli bir belgede, Karadeniz sahiliyle Kastamonu, Hüdavendigâr(Bursa), Aydın, Ankara, Konya, Erzurum ve Bağdat'ta görülen frenginin yayılmasını önlemek için gerekli tedbirlerin

¹²⁵ Temel, “a.g.md.”, s.171.

¹²⁶ Şahin, “a.g.md.”, s.587-588.

alınması istenmiştir. Kastamonu ve Ankara vilayetleri dâhilinde frengi hızlı bir şekilde Karadeniz sahili boyunca yayılmıştır. Ayrıca Hüdâvendigâr, Erzurum ve Bağdat vilayetlerine frenginin bildirildiği ve Doktor Dering Paşa tarafından yazılan raporda frenginin yayıldığı bölgelerde hastalık sebeplerinin öğrenilmeye çalışıldığı, bölgedeki hasta kişilerin de kayıt altına alınması talep edilmiştir. Kayıt altına alınan bu kişilerin, tedavi edilip iyileştirilmesi için iki tabip ve bir eczacıdan seyyar muayene ekibi her yıl köy ve kasabaları dolaşarak muayene olmak isteyenleri muayene ederek hastaları kaydedecektir. Bu ekip hastalıklı kişilerin hastanelere sevk edilmesini ve hastalığı bulaştırmayan kişilerin, evlerinde tedavi edilmesi için ilaç yardımı yapmıştır. Bölgede bulunan hastaneler ve seyyar tıp ekipleri için bölgeye 19 tabip tayin edilmesi istenmiş; fakat Kastamonu Vilâyeti'nde beş ve Haydarpaşa Hastanesi'nde altı toplam 11 tabip mevcut olduğunun bilinmesi üzerine hastanelerin inşasının tamamlanması istenmiştir. Eksikliklerin giderileceği zamana kadar dört seyyar muayene kolu için sekiz tabip ve dört eczacı tedarikinin yeterli olacağı bildirilmiştir. Hastanelerde hizmet veren doktorların eskiden olduğu gibi görevlerine devam etmesi gerektiği belirtilmektedir. Karadeniz sahilleri ile Hüdâvendigâr(Bursa), Aydın, Ankara ve Konya vilayetlerinin hangi mahallerinde girişimlerin yapılacağı ve içeriğinin araştırılması istenmektedir. Haydarpaşa Hastanesi'nde müstahdem Tabip Kol Ağası Hüseyin Efendi ile İnebolu'da bulunan Tabip Kol Ağası Rıfat Efendi ile birlikte oralarda teftişler yapacağı 23 Ocak 1898/30 Ağustos 1315 tarihinde bildirilmektedir.

Hüseyin ve Rıfat Efendilerin henüz teftiş etmedikleri frenginin Çorum Sancağı'nda hüküm sürdüğü bildirildiği gibi merkez vilayete bağlı Çubukabâd, Yabanabâd; Vezir Sivrihisar'a bağlı Mihalcık ve Beypazarı kazaları ile Yozgat Sancağı'na bağlı Boğazlıyan Kazası'na, Kastamonu Vilayeti'ne yakınlığı nedeniyle bulaştığı anlaşılmaktadır. Bu hastalıktan kurtulmak ve yayılmasını engellemek amacıyla tedbirler alınarak talimatların yerine getirilmesinin büyük önem arz ettiği, ayrıca seyyar tıbbiye ekiplerinin tertibinin hastalığın yayılmasını önlemede önemine değinilmiştir. Seyyar tıp ekiplerinin müdahalede bulunacağı bu süre içerisinde seri bir şekilde hastanelerin yapılması gerekliliği de bildirilmiştir.¹²⁷

Bölgede alınan önlemlerin başında, talimatlara uyulması gelmektedir. Karadeniz sahilleri boyunca yayılan hastalık daha sonraları Kastamonu Vilayeti'ne

¹²⁷ BOA, *DH.MKT.*, D: 2343, G: 146.

komşu diğer merkezlere de sirayet etmiştir. Öncelikle önlem olarak doktor istense de, uzman doktor yetersizliğinden dolayı daha az sayıda doktor ve eczacıdan oluşan seyyar tıbbiye heyetlerinin bölgede gezerek muayene yapması planlanmış, bu süre içerisinde de hastanelerin inşa edilerek bu merkezlerde hastaların tedavisi amaçlanmıştır.

2.6.1. Kastamonu

2.6.1.1. Kastamonu'nun İdari Yapısı

Kastamonu Vilayeti daha önce de belirtildiği üzere, Batı Karadeniz Bölgesi'nin büyük kısmını içerisine alan bir vilayetti. Kastamonu Vilayeti 19. yüzyılın sonlarında idari olarak Kastamonu, Bolu, Sinop ve Çankırı sancaklarından ve sırasıyla Kastamonu Sancağı'na bağlı İnebolu, Safranbolu, Tosya, Araç, Taşköprü, Daday, Cide; Bolu'ya bağlı Ereğli, Bartın, Göynük, Gerede, Düzce, Mudurnu, Hamidiye(Devrek); Sinop'a bağlı Boyabat, Ayancık ve Çankırı'ya bağlı Çerkeş kazalarından oluşuyordu.

2.6.1.2. Frenginin Kastamonu'ya Gelişi

Frengi Kastamonu Vilayeti ve çevresinde halk arasında “emraz”, “perhiz”, “çiçek” ve “kötü hastalık” olarak isimlendirilmiştir.¹²⁸ Kastamonu'da hastalığa farklı isimler verilmesi yoğun bir şekilde hastalığın buralarda görüldüğü ve sosyal hayata ne derece tesir ettiğini göstermektedir. Frengi bu bölgede cinsel yollar dışında farklı bir yöntemle de kişiden kişiye geçmektedir. Yani hastalık bölgeye özel bir hal almıştır. Buna “masum frengi” denilir. Bölgede sağlık taraması yapan Doktor Düring masum frengiyi şu şekilde açıklamaktadır:

“Bir köyde, bir mıntıkadaki bütün mektep çocuklarını muayene edince bütün mıntıkanın 140 çocuğundan 100 den fazlasında taze bir frenginin en göze çarpan bulgularını görmek, bir de bunların tenasül uzuvlarının herhangi birinde giriş yeri bulamamak, bunun tenasül uzvu dışarısından geldiğine karar vermek icap eder. Meğer bu nasıl olmuş biliyor musunuz? İlk mektepteki çocukların hepsi bir teneke ibrikten su içerlermiş. İbriğin iki parçanın birleştiği yer birbirinden açılmış. Başta ağzında frengi yarası olan bir çocuk bundan su içerken salyası tenekenin o kısmına bulaşmış. Ondan sonra su içenler dudaklarını keskin

¹²⁸ Şenel, “a.g.m.”, s.260-264.

tenekeye yırttırmışlar, taze yere frengili salya bulaşmak suretiyle bütün çocuklar enfekte olmuşlardır. Buna fen dilinde 'innocente' (masum frengi) derler."¹²⁹

Frengi bölgeye göçler ve savaşın etkisiyle gelmiştir. Özellikle Rusya'ya fırıncılık için gidenler ve İstanbul'dan dönen askerlerin(93 Harbi) bölgeye hastalığı getirdiği görülmektedir.

2.6.1.3. Hastalığa Karşı Alınan Önlemler

Hastalığa karşı bölgede gerekli önlemler alınmaya çalışılmıştır. 19 Ağustos 1878/20 Şaban 1295 tarihli belgeye göre Kastamonu Vilayeti Tıbbiye Nezareti'nden Kastamonu ve civarında ortaya çıkan frenginin önüne geçilmesi ve hastaların tedavi edilmesi için doktor, sağlık personeli ve ilaçların gönderilmesini istemiştir. Hastalığa karşı önlemlere önem verilmesi ve seri bir şekilde hareket edilmesi talep edilmiştir.¹³⁰ Alınan bu önlemlerin hemen ardından ihtiyaçların karşılanması istenmiş ve hastalıkla mücadele edebilmek için hastanelerin seri bir şekilde kurulması istenmiştir.

28 Şubat 1881/28 Rebû'l-evvel 1298 tarihli bir başka belgede ise yine Kastamonu'ya bağlı Sinop, İnebolu ve Taşköprü kazalarında frenginin yayılmasının önlenmesi için Bahriye Nezareti ve Tıbbiye Nezareti'nce önlemler alınma yoluna gidilmiştir. Şura-yı Devlet ve Tıbbiye Nezareti arasında yapılan yazışmalar neticesinde Sinop, İnebolu ve Taşköprü kazaları halkının öncelikle frengiden kurtarılması için bölgeye bir tabip, bir eczacı, bir cerrah ile birlikte tıbbi malzemelerin gönderilmesi istenmiştir. Ayrıca Tıbbiye Nezareti'nce hastaların tedavi edilmesi için 2.000 kuruş maaşla Doktor Lam'ın ve eczacı Teodoridis Efendilerin tayini gerçekleştirilmiştir. Bu kişilere tıbbi malzemelerinin bedeli olan 5.000 kuruşla birlikte harcırahlarının verilmesi istenmektedir. Bölgeye Mekteb-i Tıbbiye'den gönderilen Ahmet Muhtar ve Ahmet Cevdet Efendiler bulunduğu için ayrıca doktor tayinine lüzum görülmemiştir. Hastalığa yakalananların vakit kaybetmeden itina ile tedavi edilmeleri talep edilmiştir.¹³¹

Kastamonu Vilayeti'nde hastanelerin açılması da önemli görülmüş, hastalıkla mücadelede hastaneler önemli bir rol oynamıştır. 3 Nisan 1881/3 Cemazeyilahir 1298 tarihli belgede, Kastamonu Vilayeti'ne hastane açılabilmesi için inşaat masrafı olan

¹²⁹ Şenel, "a.g.m.", s.264.

¹³⁰ BOA, ŞD., D: 1643, G: 38.

¹³¹ BOA, ŞD., D: 2439, G: 15.

2397,5 kuruşun ve hastane malzemelerinin alınabilmesi için 1758,5 kuruşun gerekli olduğu vilayet idaresince Şura-yı Devlet'e bildirilmiştir. Hastalığın yayılmasını seri bir şekilde engelleyebilmek için bu tutarların M.1879/H.1296 senesi gelirlerinden karşılık bulunamadığı bölge yönetimince Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Hastanenin inşası için gerekli olan 2397,5 kuruşun ve hastane malzemeleri için gerekli 1785,5 kuruşun M.1880/H.1297 senesi Dahiliye Nezareti masraflarına dahil edilmesi bölge yönetimince istenmektedir.¹³² Fakat hastanenin açılması biraz uzun sürecektir. Safranbolu'da 1886 yılında kısmen faaliyete geçebilecek ve Kastamonu'da 1888 yılında frengi hastanesi kurulabilecektir.

Hastalığa karşı başarı sağlanabilmesi için Kastamonu Vilayeti dâhilinde önlemler alınmaya çalışılmıştır. Tedbirler alınması gerekliliği 7 Nisan 1887/13 Recep 1304 tarihli belgede, Kastamonu Vilayeti'nde zuhur eden frenginin ortaya çıkması bazı tedbirlerin alınmasını gerekli kılmaktadır. Frenginin tedavisi için bazı tedbirlerin alınması ve idare meclisinden gönderilen belgelere uyulması gerektiği bildirilmiştir. Bu tezkireye seri bir şekilde uyularak hastalığın önlenmesinde daha da etkili olunacağı belirtilmiş öncelikli olarak frengi hastanelerinin açılması, sağlık görevlilerinin görevlendirilmesi ve alet, edevatın bölgeye ulaştırılması gündeme gelmiştir.¹³³ 26 Haziran 1887/4 Şevval 1304 tarihli belgeye göre de bölgeye acilen iki eczacının gönderilmesi gerektiği belirtilmektedir.¹³⁴ Maddi zorluklar içerisinde hastaneler yapılmaya çalışılmış ve sağlık görevlileri görevlendirilmiştir.

2.6.1.4. Hastanelerin Teftiş Edilmesi

Frengiyle mücadelede hastaneler ve sağlık görevlileri teftiş edilmiş, bölgeye müfettişler gönderilmiştir. 7 Temmuz 1890/19 Zilhicce 1307 tarihli bir belgeye göre, Safranbolu ve İnebolu kasabalarındaki frengi hastaneleri teftiş edilmiştir. Safranbolu ve İnebolu frengi hastanelerinin durumlarıyla ilgili olarak maliye müfettişinin gönderdiği evrak suretlerinin inceleneceği ve sonuçlarının bildirileceği belgede yer almaktadır.¹³⁵

Frenginin yayılmasını engellemede hastane denetimleri de önem arz etmektedir. Kastamonu ve Ankara vilayetlerinde genel hastanelerin, Müfettiş Daring

¹³² BOA, *DH.MKT.*, D:1334, G:65.

¹³³ BOA, *DH.MKT.*, D:1410, G:112.

¹³⁴ BOA, *DH.MKT.*, D:1427, G:22.

¹³⁵ BOA, *DH.MKT.*, D:1739, G:105.

Paşa tarafından denetlenerek iyi hale getirilmesi ve hastanelerin iyileştirilmesiyle hastalığa karşı daha da başarılı olunması sağlanmıştır.¹³⁶ Kastamonu Vilayeti'nde frengiye karşı kesin başarının sağlanabilmesi için hastanelerin eksiklerin giderilmesi ve inşalarının tamamlanması da önem arz etmektedir.¹³⁷

Frengi ile ilgili olarak hastalığın ne seviyede olduğunun denetlenmesi için de bazı önlemler alınmıştır. Bölgede frengiyle mücadele faaliyetlerinin denetlenmesi için daha başka müfettişler de bölgeye gönderilmesi gündeme gelmiş ve hastalık kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. 13 Mart 1910/01 Rebû'l-âhir 1328 tarihli bir belgeye göre Kastamonu ve çevresinde frenginin günden güne çoğalması sebebiyle hükümet tarafından gerçekleştirilen çalışmaların ne derecede olduğunu denetleyebilmek için ayrı bir müfettiş ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu müfettişliğin Vilayet Sıhhiye Müfettişliği'nden ayrı görevleri olacağı her iki müfettişliğin de asıl vazifelerini yerine getirmemeleri durumunda memurluklarının gereğini yerine getirmediikleri anlaşıldığından, kendilerinden görevlerinde dikkatli olmaları istenmektedir. Müfettişlerin o bölgelerde frengi ile mücadelede önemli olan genel sağlık için çalışacakları, ayrıca müfettişlerin buldukları bölgelerdeki hastanelerin görevlilerinin istihdamında ve kayıtlarının tutulmasında önemli görevler üstlenmişlerdir. Bölgedeki hastaneleri idare etme görevinin de müfettişlerde olduğu bildirilmiştir. Kastamonu ve çevresine ekstra bir müfettiş gönderilmesi talep edilmesine karşılık devletçe verilen cevapta bölge müfettişlerinin de benzer görevleri yerine getirmesi nedeniyle bölgeye farklı bir müfettişin daha gönderilmesinin uygun olmayacağı bildirilmektedir. Devlet burada tasarruf sağlama amacı gütmüş ve kaynaklarını verimli kullanmaya çalışmıştır. Ekstra gönderilen müfettişin alacağı maaşla frenginin yaygın olduğu ve hastanenin mevcut olmadığı yerlere eczacı ve sıhhiye memurları gönderilecektir. Ayrıca Şûra-yı Devlet ve Sağlık Nezareti'nce yapılan görüşmeler sonucunda Kastamonu Sıhhiye Müfettişliği ile frengi müfettişliğinin ayrı ayrı görevler olduğunu fakat bu görevlerin temelinde de toplumun sağlığını korumak olduğu belirtilmektedir. Sıhhiye Müfettişliği'ne dair ellerinde bir nizamnamenin olmadığı ama genel olarak buldukları bölgeleri teftiş ve idare etmeleri gerektiği belirtilmiştir.¹³⁸ 17 Mart 1910/5 Rebû'l-evvel 1328 tarihli bir belgeye göre de bölgede frenginin yayılmasını

¹³⁶ BOA, *DH.MKT.*, D: 2473, G: 28.

¹³⁷ BOA, *İ.HUS.*, D: 85, G: 95.

¹³⁸ BOA, *BEO.*, D: 3718, G: 278786.

engellemek için frengi hastanesine doktor ve eczacı tayin edilmesi istenmektedir. Devlet tarafından bu istek geri çevrilmekte ve bölgedeki doktorların yeterli olduğu belirtilmektedir.¹³⁹

2.6.1.5. Seyyar Tıbbi Ekiplerin Hastalığın Tedavisindeki Roller

Yukarıda belirtildiği üzere Karadeniz sahilleri boyunca yayılan ardından iç bölgelere sirayet eden frengiyi önlemek için, seyyar tıbbiye ekipleri mücadelede etkin rol üstlenmişlerdir. Seyyar tıbbiye ekiplerinin gittikleri bölgelerde bazı sorumlulukları vardır. 25 Temmuz 1892 tarihli frengi illetinin men-i sirayetiyle, tedavisine mahsus talimat suretinin 11. maddesine göre; imam ve muhtarların frengili olduklarını belirledikleri şahısları seyyar tıbbiye ekiplerine bildirmeleri gerektiği belirtilmiştir. Bu şahısların seyyar tıbbiye ekiplerine tedavi için hastalıklarını göstermeleri gerektiği, müdahaleden kaçma girişiminde bulunan ve 30 gün içerisinde muayene olmayanların, merkez hastanelerine bildirilmesi zorunlu kılınmıştır.¹⁴⁰

2.6.1.6. Hastane ve Doktorlara Ayrılan Tahsisatlar

Dönem dönem hastane ödeneklerinin artırıldığı görülse de çoğu zaman devlet hastanelerin tahsisatlarının ve çalışan memurların maaşlarının ödemesinde güçlük çekilmiştir. Bu durum da dolaylı olarak frengiyle mücadelenin zayıfladığı manasına gelmektedir. 21 Ekim 1892/29 Rebû'l-evvel 1310 tarihli belgede, Dahiliye Nezareti'nce Kastamonu Frengi Hastanesi'nin tahsisatları 4.000 kuruş olarak belirlenmiştir.¹⁴¹ 11 Ocak 1893/22 Cemazeyilahir 1310'da Kastamonu Frengi Hastanesi'nin aylık ödeneklerinin artırılması talep edilmiştir.¹⁴² Hemen ardından 14 Ocak 1893/25 Cemazeyilahir 1310 tarihli belgeye göre, Dahiliye Nezareti'nden Kastamonu Frengi Hastanesi'nin tamir edilmesi için ek ödenek istenmiştir. Belgenin devamında ameliyat malzemelerinin ve diğer ecza maddelerinin masraflarının da karşılanması talep edilmiştir.¹⁴³ 16 Mayıs 1893/29 Şevval 1310 tarihli bir belgeye göre Kastamonu Frengi Hastanesi'nin eski tahsisatına zam yapılması istenmiş fakat buna

¹³⁹ BOA, *DH.MUİ.*, D:75, G:25.

¹⁴⁰ BOA, *A.DVN.MKL.*, D: 86, G: 8.

¹⁴¹ BOA, *BEO.*, D: 93, G: 6901.

¹⁴² BOA, *DH.MKT.*, D: 2041, G: 45.

¹⁴³ BOA, *DH.MKT.*, D: 2042, G: 69.

gerek olmadığı ifade edilmiştir. Zam yapılması yerine, M.1891/H.1308 senesi için verilmesi gereken 29.126 kuruşun hazinece ödenmesi uygun görülmüştür.¹⁴⁴

Kastamonu Vilayeti ve çevresinde hastalığa karşı önlemlerin alınması belgelerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Hastalıkla mücadelede daha çok tahsisat sıkıntısı çekilmiştir. Tıbbi personelin maaşlarının ödenmesinde sıkıntı yaşandığı görülmektedir. Ayrıca hastanelerin iyileştirilmesi konusunda da sıkıntılar yaşanmaktadır. 7 Temmuz 1899/27 Safer 1317 tarihli belgede Kastamonu Frengi Hastanesi çalışanlarının maaşlarının ödenmediği belirtilmektedir. Ödenmeyen maaşlarının seri bir şekilde gönderilmesi talep edilmiştir.¹⁴⁵ 3 Eylül 1899/26 Rebû'l-âhir 1317 tarihli bir belgeye göre Dahiliye Nezareti Maliye Nezareti'nden Kastamonu Vilayeti ile diğer bazı mahallerde yayılan frengiyi engelleyebilmek için açılacak frengi hastanelerinin masraflarının karşılanması istenmiştir. Kastamonu Vilayeti'ne bağlı sancak hastanelerinin kötü durumda olması nedeniyle frengi hastanelerinde müstahdem, doktor vs. gibi görevlilerin kıdem ve maaşlarının yeniden belirleneceği, bu yolla tasarrufa gidilerek hastanelerin tamir işlerinin yapılacağı belirtilmiştir. Tamir edilecek ya da genişletilecek olan bu hastanelerle beraber Safranbolu Hastanesi'nin de mükemmel olacak şekilde masrafları giderilecek ve 15.600 lira ödenecektir. Diğer bölgelerdeki ve kasabalardaki hastalar için ücretsiz verilecek ilaç bedeli olan 1.000 liranın masraf çaresi, bölge mahallerinden kati olarak bulunacak, yazılı bir şekilde başvurularak belirtilen miktar M.1898/H.1315 senesi giderlerine eklenecektir. Bu masrafları bölgeden toplamak için görevlendirilen askerlerin maaşlarının Daire-i Askeriye'nin bilgisi dâhilinde düzenleneceği ve yol masrafları için karşılanması gereken tutarın 16.000 kûsur lira olacağı belirtilmiştir. Bu durumun Dahiliye Nezareti ve Kastamonu ve Ankara vilayetlerine bildirilmesi Meclis-i Mahsus-u Vükela'ca istenmektedir. Aynı belge de 13 aydır maaşlarını alamayan Kastamonu Frengi Hastanesi hademelerinin maaşlarının büyük kısmı ödenmiştir. Frenginin hüküm sürdüğü vilâyetlerde hastanelerin genişletilmesi ve yenilenmesi için bu giderlere karşılık bulunması Maliye Nezareti'nden istenmiştir. Kastamonu Frengi Hastanesi hademelerinin kalan maaşları için 4.400 kuruş ayrıca gönderileceği belirtilmiş, Kastamonu Frengi Hastanesi'nin onarılması ve ihtiyaçlarının giderilmesi için defalarca

¹⁴⁴ BOA, *DH.MKT.*, D: 40, G: 1.

¹⁴⁵ BOA, *İ.HUS.*, D: 75, G: 169.

başvurulmasına rağmen eksiklikleri giderilmemiştir.¹⁴⁶ Ayrıca 12 Ekim 1899/6 Cemazeyilahir 1317 tarihli belgede belirtildiği üzere Kastamonu Vilayeti dâhilindeki frengi hastaneleri tarafından istenilen, hastalar için kullanılacak olan karyolaların bedeli mahalli idareden alınacaktır. Ardından bu bedeller merkezi hükümetçe belediye iade olunacağı ifade edilmiştir.¹⁴⁷

8 Nisan 1900/7 Zilhicce 1317 tarihli belgeye göre Dahiliye Nezareti'nce Kastamonu Vilayeti'nde frenginin önünün alınması için belirlenen yerlerde yeni hastanelerin yapılması için ve frengi tedavisiyle ilgili bölgede neler yapıldığını teftiş etmek üzere Doktor Daring görevlendirilmiştir.¹⁴⁸

4 Nisan 1901/14 Zilkade 1318 tarihli belgeye göre Dahiliye Nezareti'nce Kastamonu ve çevresinde görülen frenginin ortadan kaldırılması için alınan tüm tedbirlerin uygulanması gerektiği bildirilmektedir. Belgede alınan sıhhi tedbirlerin uygulanmasıyla birlikte 3.000 frengi şüphelisi hastanın tedavisinde başarı sağlandığı, eğer alınan sağlık tedbirlerine uyulursa ve tedavi olunmaya devam edilirse bu sayının üç kat artacağı Ankara ve Kastamonu Genel Müfettişi Doktor Daring tarafından aktarılmıştır. Bunun için bölgede alınan önlemlerin ciddiye alınması gereklidir.¹⁴⁹

31 Mart 1902/21 Zilhicce 1319 tarihli belgeye göre Kastamonu'da görülen frenginin tedavisi ve yayılmasının önlenmesi için gönderilen tıbbi ekip için gereken ödemelerin yapılması gerekli kılınmıştır.¹⁵⁰ Ayrıca bir başka 9 Eylül 1902/5 Cemazeyilahir 1320 tarihli belgeye göre de Kastamonu Vilayeti dahilindeki frengi hastanelerinin masraflarının ödenmediği için bundan sonra inşaat ve onarım işlerini gerçekleştiren müteahhit bulunamayacağı ve müteahhitlerin de yapmakla mükellef oldukları işleri yerine getiremeyecekleri belirtilmektedir. Bu durumun gerçekleşmemesi ve mücadelenin sekteye uğramaması adına frengi hastaneleri için gerekli olan paranın gönderilmesi şart koşulmuştur. Bu bedelin gönderilebilmesi için M.1898/H.1315 yılından itibaren yapılan harcamaları gösteren hesap defterinin süratle gönderilmesi istenmektedir.¹⁵¹

¹⁴⁶ BOA, *BEO.*, D: 1364, G: 102292.

¹⁴⁷ BOA, *DH.MKT.*, D: 2256, G: 13.

¹⁴⁸ BOA, *DH.MKT.*, D: 2330, G: 15.

¹⁴⁹ BOA, *BEO.*, D: 1639, G: 122909.

¹⁵⁰ BOA, *DH.MKT.*, D: 463, G: 14.

¹⁵¹ BOA, *DH.MKT.*, D: 574, G: 21.

Belgelerde göze çarpan bir diğer konu da hastaneler ve baştabiplere ödenen paraların ve diğer masrafların devletçe giderilmesi yönündedir. Baştabiplerin yoğun olarak çalıştıkları için zam almak istedikleri görülmektedir. İstenilen tahsisatların yerinde olup olmadığı devletçe araştırılmaktadır. 17 Kasım 1908/22 Şevval 1326'da Kastamonu'da bulunan on bir tane frengi hastanesinin baştabip maaşlarına yapılan zamların ve yapılan diğer masrafların haklı olup olmadığını bildirilmesi istenmektedir. Belgenin devamında Kastamonu Vilâyeti dâhilinde on bir tane frengi hastanesi mevcut olup bunlardan merkez hastanesi müdürlük görevini dahi yerine getiren doktorun devletin maliye dairesi kararı ile şehir merkezinde görev yapanların 350 kuruş zam yapıldığı görülmektedir. Diğer hastanelerde doktorluk yapanlara da 200 kuruş zam verilmiştir. Bahsedilen hastanelerde çalışan müstahdemlerin maaşları ve masraflarının en son verilen seviyede bırakılmasının uygun olduğu belirtilmektedir.¹⁵²

2.6.1.7. Halkı Hastalığa Karşı Bilgilendirmek İçin Yapılan Çalışmalar

Frengi ile ilgili olarak, halkı bilinçlendirmek ve hastalığın seyri hakkında bilgilendirmek amacıyla gazete yayınları yapılmıştır. 18 Mayıs 1894/ 13 Zilkade 1313 tarihli bir belgede, Kastamonu Vilayeti'nde frengiyle mücadele edilerek hastalığın belli oranda kontrol altına alınmasına rağmen, Saadet Gazetesi'nde yer alan bir habere göre hastalık bölgede şiddetli bir şekilde yayılmıştır. Yapılan haberin tam manasıyla doğru bulunmamasına rağmen, frengi ile ilgili gerekli araştırmaların yapılarak ciddi önlemlerin alınması gerektiği anlaşılmaktadır.¹⁵³

2.6.1.8. Doktor During'in Faaliyetleri ve Görevinden Ayrılması

15 Mayıs 1896/2 Zilhicce 1313'te de Doktor During'in frengiyle mücadele etmesi için bölgeye gönderildiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁴ 11 Ağustos 1896/2 Rebû'l-evvel 1314 tarihli bir belgede de Doktor During'le beraber bölgeye gönderilen doktorların ve görevlilerin maaşlarının eksiksiz ve zamanında yatırılması istenmektedir.¹⁵⁵

14 Aralık 1897/19 Recep 1315 tarihli belgeye göre, Kastamonu Vilayeti'nde hüküm sürmekte olan frenginin Ankara ve diğer vilayetlere yayılmasını engellemek ve tedavisinin sağlanması için bölgeye gönderilen doktorlara ayrıca tahsisât verilmesi gerektiği Dahiliye Nezareti'nce belirtilmiştir. Meclis-i Umum-u Vükelâ kararınca

¹⁵² BOA, *DH.MKT.*, D: 2660, G: 69.

¹⁵³ BOA, *DH.MKT.*, D: 237, G: 60.

¹⁵⁴ BOA, *İ.HUS.*, D: 47, G: 6.

¹⁵⁵ BOA, *BEO.*, D: 824, G: 61790.

Mekteb-i Tıbbiyede teşkil kılınan komisyonca cereyân eden müzakereler sonucunda bu tutarların Dâhiliye Nezareti ve Şehir Emaneti bütçelerinden bir dereceye kadar tedârik edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiye'den doktorların gelmemesi veyahut kısa sürede görev yerlerini değiştirmeleri sebebiyle, zorunlu olarak yabancı memleketlerde eğitim almış olan belediye tabiplerinin görevlendirileceği, tabipsiz kalan bölgelere de hızlı bir şekilde belediye tabiplerinin tayin edilmesi Mekteb-i Mülkiye'i Tıbbiye'den istenmiştir. Tabiplere maaşlarının verilmesinin aksi takdirde bölgede frengiye ani müdahale edilmediğinde kolayca yayıldığı belirtilerek, doktorların frengili bölgelerde bulunmasının hastalığa karşı daha etkili olacağı belirtilmiştir. Tıbbiye Nezareti cevap olarak 12 Cemazeyilahir 1315/7 Kasım 1897 tarihli ve 2340 numaralı tezkireden bahisle Halim Paşa'nın seyyar müfettişliğe getirilmiş ve Kastamonu Vilayeti'nde tesiri görülen frenginin Ankara Vilayeti ile diğer bazı vilayetlerde etkisinin görüldüğü anlaşılmıştır. Frenginin tedavisi ve eksikliklerin giderilmesi için önceden Doktor During vasıtası ile oralara sevk edilen ödemelerin ve tıbbi malzemelerin tutarlarının bir karara bağlanmasını ve hastalığın yayıldığı bölgece kullanılması önem arz etmektedir. Doktor During'e yardım edilmesi ve hastalığa karşı alınan önlemlerinin uygulanmasında Şura-yı Devlet ve Meclis-i Mahsus-u Vükela kararınca Mekteb-i Askeriye-i Şahane Nezareti sorumlu tutulmuştur.¹⁵⁶

11 Temmuz 1898/21 Safer 1316 tarihli belgede, Yıldız Sarayı'ndan çıkan bir iradeyle ilgili frenginin hükümete bildirildiği ve During Paşa tarafından tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir. Kastamonu Vilayeti ve hastalığın tesir ettiği yakın çevrede hastalığın yayılma sebeplerinin bildirilmesi ve gerekenin yapılması istenmiştir.¹⁵⁷ Yine aynı şekilde 14 Temmuz 1898/24 Safer 1316 tarihli belgede de Kastamonu Vilayeti dâhilinde görülen frengiyle ilgili olarak civar vilayetlere sirayetinin önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması gereği Dahiliye Nezareti'nce yapılan yazışmalarla bildirilmiştir. Hastalığa karşı ehemmiyet gösterilmesi gerektiği ve frengililerin tedavisinin önemli olduğu söylenmektedir.¹⁵⁸ 31 Ağustos 1898/13 Rebû'l-âhir 1316 tarihli belgeye göre de hastalığın sirayetinin önlenmesi için Doktor During'in hızlı bir

¹⁵⁶ BOA, *DH.MKT.*, D: 2087, G: 47.

¹⁵⁷ BOA, *İ.HUS.*, D: 65, G: 167.

¹⁵⁸ BOA, *BEO.*, D: 1158, G: 86825.

şekilde sağlık komisyonu oluşturması gerektiği ve bu şekilde hastalıkla mücadelede daha etkili olacağı belirtilmektedir.¹⁵⁹

Doktor During'in bölgeye teftiş görevlerine çıktığı durumlarda yol masraflarının ve maaşlarının verilmesinde sıkıntı yaşandığı da görülmektedir. 23 Eylül 1900/28 Cemaziyelevvel 1318 tarihli bir belgeye göre frengi hastanelerini teftiş etmek üzere Kastamonu'ya gönderilen Doktor During'in yol masraflarının giderilmesi istenmektedir. Kastamonu Vilayeti frengi hastanelerini teftiş etmek ayrıca doktorların hastalığa muamele ve müdahalelerini denetlemek için bölgeye gönderildiği belirtilmektedir. During'in kalacağı süre içerisinde yol ücretlerinin ve masraflarının karşılanması istenmektedir. Ayrıca buradaki görevini bir vekil ile idare etmek üzere Dahiliye Nezareti'nce bu kişinin giderlerinin karşılanmasını istemektedir.¹⁶⁰

Doktor During'in incelemeleri sonucunda frengili bölgelerde hastalığı kontrol edebilmek için seyahatlere de engeller konulmuştur. 16 Nisan 1901/26 Zilkade 1318 tarihli bir belgeye göre Dahiliye Nezareti'nce Kastamonu Vilayeti dâhilinde yaygın olan frengiye karşı şehre giriş çıkışlarda tedbirler alınması gerektiği bildirilmektedir. Vilayet dâhilinde tatbik edilen karnamenin 15. maddesi gereğince İstanbul veya Kastamonu çevresine girecek olan yolcuların frengi taşımadıkları hakkında bilgilerin verildiği belirtilmektedir. İstanbul'a seyahat edecek bekarlara muayene yapılmadıkça seyahat belgesi verilmeyecektir. Ayrıca İstanbul ve diğer bölgelerden seyahat edenlerin hastalıklı bölgelere girişlerinde limanlarda doktorlar tarafından kontrol edileceği, frengili oldukları anlaşılanların bölgeye alınmayarak haklarında işlem başlatılacağı, seyahat belgelerinde bu durumun belirtileceği eğer kişi frengili değil ise sağlık açısından bir sorun teşkil etmeyeceği belgede yer almıştır. Bazı memurlar ve aileler hakkında, bu madde uygulanmaya çalışılmış fakat çocuk doktoru bulunmayan bazı mahallerde güçlükler yaşandığından bu maddenin iş için gelenlere, arabacı olanlara ve uygunsuz mahallere gelenlere uygulanması gerektiği uygun olacağı During Paşa'nın onayı alınarak bildirilmiştir.¹⁶¹

¹⁵⁹ BOA, *DH.MKT.*, D: 2099, G: 14.

¹⁶⁰ BOA, *DH.MKT.*, D: 2405, G: 130.

¹⁶¹ BOA, *DH.MKT.*, D: 2473, G: 8, D: 2473, G: 60.

18 Kasım 1901/07 Safer 1319 tarihli bir belgede ortaya çıkan frenginin tedavisi ile alakalı olarak maddi kaynaklar sağlanmaya çalışılmıştır. Hastane çalışanlarının ve maaşlarının düzenlenmesiyle beraber yıllık tasarrufların sağlanabileceği, ayrıca bu şekilde de hastanelerin giderlerinin karşılanabileceği belirtilmiştir.¹⁶² Bir başka tasarruf şekli de Kastamonu ve Ankara'daki frengi hastanelerinin hizmet vermesini sağlayacak paraların karşılanamaması yüzünden, seyyar tıbbiye ekiplerinin kaldırılmasıdır. Fakat bu durumda da birçok hastanın ne şekilde tedavi edileceği sorunu ortaya çıkmıştır.¹⁶³

10 Şubat 1902/2 Zilkade 1319 tarihli bir belge Doktor During'in işini doğru bir şekilde yapmadığı ve rüşvet aldığıyla ilgili iddialar ile ilgilidir. Bu konu ile ilgili olarak devletçe konunun araştırılacağı bildirilmektedir.¹⁶⁴ Bu ve buna benzer sebeplerden ötürü kısa bir süre sonra Doktor During'in görevini bıraktığını düşünmek yersiz olmasa gerektir.

Doktor During'e frengiyle mücadele adına yaptığı tüm çalışmalarından dolayı Sultan II. Abdülhamit tarafından kendisine sivil paşalık(Mirimiranlık) rütbesi verilmiştir. 1902'de Kiel'de (Almanya) yeni kurulan dermatoloji kürsüsüne davet edilen During, Osmanlı Hükümeti'nin her türlü terfi ve taltif vaatlerine rağmen Türkiye'den ayrılmıştır.¹⁶⁵ Yerine Doktor Kaymakam Rıfat Bey'in tayin edilmesi gündeme gelmiştir. Konuyla alakalı 15 Mart 1902/5 Zilhicce 1319 tarihli belgeye göre Kastamonu Frengi Hastanesi Müfettişi Doktor During'in Askeriye Nezareti'nce ödenmeyen maaşının ödenmesi için başvuruda bulunmuş, maaşı olan aylık 100 liranın Osmanlı Bankası'ndan ödenmesini ve bankaya emir verilerek kendisine iletilmesini istediği belirtilmektedir. Belgeye verilen cevapta ise ödenmemiş maaşının henüz düzenlenmediğini fakat zaruretinin giderilmesi için üç dört aylık maaşının ödenmesi için Osmanlı Bankası'na bildirildiği belirtilmiştir. Tam maaşının ödenmesi için devletçe görüşmelerin yapılıp neticelendirileceği bildirilmektedir. Belgenin devamında ise Doktor During'in açıklaması yer almaktadır. Açıklama şu şekildedir; Kastamonu Vilayeti'nin Bartın Kazası'na gittiğinde yol harcırahını talep ettiğini, fakat emir olmadıkça bunun kendisine ödenemeyeceğinin belirtildiği söylemektedir. Ödemenin yapılmayacağını duyduğunda ise vilayet valisine telgraf ile müracaat

¹⁶² BOA, *DH.MKT.*, D: 2489, G: 57.

¹⁶³ BOA, *DH.MKT.*, D: 2536, G: 2.

¹⁶⁴ BOA, *DH.MKT.*, D: 2586, G: 32.

¹⁶⁵ Terzioğlu, "a.g.m.", s.157.

ettiğini fakat oradan da bir cevap alamadığını belirtir. Geciken maaşının muntazam bir şekilde ödenmesini istediğini, hatta M.1899/H.1316 senesinden bile ödenmeyen maaşlarının olduğunu belirtmektedir. Ödemelerinin muntazam bir şekilde olmaması durumunda vazifesini yerine getirmeyeceğini belirtmektedir. Zor duruma düşürüldüğü için istifa etmek istediğini bildirmektedir.¹⁶⁶ Yine aynı şekilde 15 Mayıs 1902/6 Safer 1320 tarihli belgeye bakıldığında Doktor During'in ödenmeyen maaşlarının ödenebilmesi için Dahiliye tahsisatına mahsuben Ankara ve Kastamonu vilayetleri gelirlerinden karşılanması istenmektedir.¹⁶⁷ Frengi mücadelesinin başındaki görevli müfettişe bile Osmanlı Devleti maaşını ödemekte zorluk çekmektedir. Böyle bir mali durum içerisinde frengi ile mücadelenin başarılı olamayacağı aşikârdır. Az öncede belirtildiği üzere bu gibi sorunlar yaşayan Doktor During terfi vaatlerini de önemsemeyerek ülkesine dönmüştür.

2.6.1.9. Frengi Tedavisinde Yeni Yöntemler

Frenginin tedavisinde genel olarak civa kullanılmaktaydı. 1912 yılında Salvarsan frengi tedavisinde kullanılmaya başlandı. 17 Temmuz 1911/20 Recep 1329 tarihli bir belgeye göre frengiye karşı yakın zamanda Ehrlich tarafından Salvarsan 606 olarak bilinen ilacın uygulanması sonucunda çıkacak sonucunun istenilen uygunlukta olup olmadığının araştırılması istenmektedir. İlacın istenilen sonucu vermesi durumunda diğer bölgelere de süratle uygulanmak üzere şimdilik Cide Kazası'nda hızlıca uygulanmasının istendiği belirtilmektedir.¹⁶⁸ Ardından Batı Karadeniz Bölgesi'nde Salvarsan'ın bilinçsizce kullanılmaması gerektiği bölgeye bildirilmiştir. 24 Şubat 1912/6 Rebû'l-evvel 1330 tarihli belgeye göre frenginin tedavisi için uygulanan Salvarsan'ın kesin sonuç elde edilmedikçe ve Avrupalı doktorların hastalığın tedavisinde kullanıp kesin başarı sağladıkları görülmedikçe kişilerin bu yöntemi kullanmaması gerektiği belirtilmektedir.¹⁶⁹

6 Nisan 1912/18 Rebû'l-âhîr 1330 tarihli belgeye göre daha öncede belirtildiği üzere evlenecek kişilerin frengi olup olmadığına dair sağlık belgesi almaları gerektiği bilinmekle beraber Kastamonu Vilayeti'nce bu durumun evleneceklerle zorluk çıkarttığı belirtilerek nizamnamenin bazı maddelerinin değiştirilmesini talep edildiği

¹⁶⁶ BOA, *DH.MKT.*, D: 442, G: 24.

¹⁶⁷ BOA, *DH.MKT.*, D: 504, G: 10.

¹⁶⁸ BOA, *DH.İD.*, D:55, G:29.

¹⁶⁹ BOA, *DH.İD.*, D:55, G:44.

görülmektedir. Fakat devletçe böyle bir değişikliğin kabul edilmediği belirtilmiştir. Sağlık muayenesinin merkez hastanelerde yapılmasından dolayı özellikle merkeze uzakta bulunan köy ve kasabalardan köylülerin gidip gelmesi zor olmuştur.¹⁷⁰

2.6.2. Bolu

Bolu şehri Karadeniz havzasında yer alan Kastamonu, İzmit ile Ankara ve Zonguldak tarafından çevrili tarihi bir livadır. Bolu livasında çıplak ovalar görülmezken bol ormanlarla kaplıdır.¹⁷¹ Bolu ili Batı Karadeniz Bölgesi için bir geçiş noktasıdır.

2.6.2.1. Bolu'nun İdari Yapısı

16. yüzyılın ikinci yarısında Bolu Sancağı on altı idari birime ayrılmıştı. Bunlar merkez nahiye, Çağa, Mengen, Gerede, Viranşehir, Taraklu, Borlu, Ulus ve Amasra, Oniki Divan, Yedi Divan, Yenice, Hızır Bey ili ve Çarşamba, Bendereğli(Karadeniz Ereğlisi), Konurapa, Dodurga, Mudurnu ve Kıbrıs nahiyeleri idi. 17. yüzyılda ise Bolu Sancağı'nın kazaları daha da artarak otuzu geçmiştir.¹⁷² Anadolu Eyaleti'ne bağlı olarak bir sancak olarak yönetilen Bolu M.1692/H.1104 tarihinden sonra voyvodalık olarak idare edilmiştir. M.1811/H.1226 yılında tekrar mutasarrıflık olan Bolu, Safranbolu Kazası'yla da birleştirilerek yönetimi valilere bırakılmıştır. M.1864/H.1281 tarihli Teşkil-i Vilayet Nizamnamesi'yle beraber eyaletler vilayetlere ayrılınca Kastamonu Vilayeti'ne bağlı bir mutasarrıflık olarak idari yapısını korumuştur.¹⁷³

Yukarıda Kastamonu Vilayeti için bahsi geçen frengi ile ilgili alınan önlemler Bolu ve çevresini de kapsamaktaydı. Daha önce de belirtildiği üzere hastalık 1806 yılından itibaren Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra işgal edilen bölgelerde frengi görülmeye başlamış ve ardından salgınlar halinde yayılmıştır. Hastalık, özellikle Bolu ve Kastamonu bölgesine yayılmıştır.¹⁷⁴ Frengiye karşı Bolu'da yapılan ilk mücadele girişimleri 1860'lı yıllara tekabül etmektedir. 22 Mart 1865/24 Şevval 1281 tarihli belgeye göre frenginin Bolu'dan defî için Marko Paşa tarafından bir layiha verilmiştir.

¹⁷⁰ BOA, *DH.İD.*, D: 63, G: 13.

¹⁷¹ *Bolu Livası Salnâmesi*, sene M.1921-22 (H.1337-38), s.184.

¹⁷² Cengiz Orhonlu, "Bolu", *DİA.*, C.6, İsam Yay., İstanbul, 1992, s.278.

¹⁷³ *Bolu Livası Salnâmesi*, sene M.1921-22 (H.1337-38), s.215.

¹⁷⁴ İbrahim Başağaoğlu, "20. Yüzyılın Başlarında Sinop'ta Görülen Bulaşıcı Hastalıklar", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, S.17, İstanbul, 2011, s.75.

Doktor Marko Paşa bu lahiyasında gereken önlemleri bildirmektedir.¹⁷⁵ Bolu Sancağı'nda yaşayan halktan frengi olanlar Marko Paşa ve diğer tıbbiye görevlilerinden son derece memnun olmuşlardır. Tıbbi görevliler hastalarla son derece iyi bir şekilde ilgilenmişlerdir.¹⁷⁶

20 Mayıs 1885/5 Şaban 1302 tarihli bir belgede Bolu'da frenginin önlenmesi ve yayılmasının engellenmesi için merkez hastanesinin yapılması¹⁷⁷ istenmiştir. Bolu'da, Uğurlu Naib Çayırı denen mahalde M.1885/H.1302 senesinde hastane inşa edilmiş ve 1895 yılında da hastaneye iki bölüm ilave edilmiştir.¹⁷⁸ 19 Temmuz 1887/27 Şevval 1304 tarihli belgeye göre, frengiye yakalananların tedavisi için seyyar dolaşan doktor ve eczacılardan yeterince yararlanılmamasından dolayı, bunlara verilen maaşla Kastamonu, İnebolu ve Bolu'da yeniden inşa olunan frengi hastaneleri gibi hastanelerin açılmasına karar verildiği görülmektedir.¹⁷⁹

2.6.2.2. Bolu'da Frengiye Karşı Yapılan Çalışmalar

1887 yılında Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa'nın da incelemeleri sonucunda Bolu, Çankırı, Zonguldak ve Sinop livalarını kapsayan Kastamonu Vilayeti'nde, bu hastalıkla iyiden iyiye mücadele edilmesi esas itibarıyla kabul edilmiştir.¹⁸⁰ 1889-1902 yıllarında ülkemizde frengi mücadelesini sistemli bir hale dönüştüren Doktor During 1896'da Kastamonu ve yöresinde frenginin yüksek oranda görülmesi nedeniyle frengiyle mücadeleye buradan başlanılmasının gerektiğini belirtmiştir.¹⁸¹ During'in Kuzeybatı Anadolu'da sağlık taraması yapmasının ardından 1897 yılında "*Kastamonu Vilayeti ve Bolu müstakil Livası Frengi Mücadele Nizamnamesi*" çıkarılmıştır. Kastamonu ve Bolu'da merkezler dışında kazalarda frengi hastaneleri kurulması planlanmış; Bartın, Düzce ve Cide'de de frengi hastaneleri kurulmuştur.¹⁸² Doktor During bölgeye gelmeden önce hastaneler sadece görev sahaları içerisinde hastaneye başvuran frengilileri tedavi etmekteydiler. Ancak During'in bölgeye gelişiyle beraber Kastamonu Vilayeti'ne bağlı Bolu da frengi

¹⁷⁵ BOA, A.MKT.MHM., D: 327, G: 96.

¹⁷⁶ BOA, MVL., D: 710, G: 65.

¹⁷⁷ BOA, Ş.D., D: 2419, G: 7.

¹⁷⁸ *Bolu Livası Salnâmesi*, sene M.1921-22 (H.1337-38), s.333.

¹⁷⁹ BOA, DH.MKT., D: 1433, G: 25.

¹⁸⁰ Başağaoğlu, "a.g.m.", s.75.

¹⁸¹ Hot, "a.g.m.", s.38.

¹⁸² Rıdvan Akin, "Birinci Meclis Döneminde Frengi ile Mücadele: Frengi'nin Men'i ve Tahdid-i Sirayeti Hakkında Kanun ve Genel Sağlık Sorunları", *1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, C.2, Konya, 2008, s.1623.

teşkilatına dâhil olmuştur. Bölgede frengi iki şekilde kontrol altına alınmaya çalışılıyordu. Birincisi bölgedeki frengilileri araştırmak, ikincisi de hastalığı tedavi etmektir. Birinci kısmı seyyar tıbbiye heyetleri yaparken, tedavi kısmını da hastaneler yerine getirmektedir. M.1921/H.1337 yılında teşkilatın ve seyyar tabiplerin ortadan kaldırılmasıyla beraber hastaneler mahalli sıhhiye müdüriyetlerine bağlanmıştır. Liva merkezleri dışındaki hastaneler de dispanserlere dönüştürülmüştür. Sıhhiye Müdüriyetleri'ne bağlanan görevler her kazanın hükümet doktoru ve sağlık memurları tarafınca yürütülmekteydi. Kazalarda bulunan frengili kişilerin künyeleri hastaneden hükümet doktorlarına ve sağlık memurlarına gönderilerek gerekli tedavilerin yapılması sağlanırdı. Frengili hastalar senede üç kez civa şırınga edilerek tedavi edilirdi. Hükümet doktorları tesadüf ettikleri frengilileri de tedavi etmek üzere kayıt altına alırlardı. Doktora tedavi için yanaşmayanların kısa sürede öldükleri veya hastalığı başkalarına bulaştırdığı görülmekteydi. Hastalık belli oranlarda kontrol altına alınmış olsa da sirayeti tamamıyla önlenememiştir. Burada seyyar tıbbiye ekipleri önemli görevler üstlenmektedir. Seyyar ekipler özellikle köylerde frengilileri tespit ederek tedaviye yönlendirmeleri zaruridir. Bu seyyar tıbbiye ekipleri bir yandan frengi ile savaşırken diğer yandan da diğer hastalıkların önlenmesinde de önemli bir rol oynamaktadırlar.¹⁸³

Hastanelerin kurulmasından sonra Bolu'da açılan hastanenin memurlarının maaşlarının yatırılmasında güçlükler yaşanmış ve bu tutarların tedarik edilmesinin talep edildiği görülmüştür. Bolu Frengi Hastanesi memurlarına maaşları olarak M.1888/H.1306 senesinden M.1896/H.1313 senesine kadar 337.676 kuruş verildiği belirtilmektedir. Yine aynı şekilde vilayetin senelik gelirleri Dahiliye Nezareti'nce belirlenerek, memurların maaşlarının daha önceki yıllarda aldıkları maaşlar göz önünde bulundurularak hesaplanmasını; başka bir şekilde hesaplanmasının doğru olmayacağı belirtilmektedir. Verilecek maaşların M.1897/H.1314 senesinden itibaren Dâhiliye Nezareti'nce zikredilen 300 kûsur kuruşun karşılığının tedarik edilmesi istenmektedir. Fakat devletçe bir karşılık verilmediği belirtilmektedir.¹⁸⁴

¹⁸³ *Bolu Livası Salmâmesi*, sene M.1921-22 (H.1337-38), s.335-337.

¹⁸⁴ BOA, A.MKT.MHM., D: 2100, G: 14.

Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki hastanelerin bazen birden fazla doktor talebi olmuştur. Fakat devletçe fazla giderleri önlemek üzere böyle durumlara müsaade edilmemiştir. 21 Ocak 1892/20 Cemazeyilahir 1309 tarihli belgeye göre İnebolu ve Bolu hastanelerinin bir doktor ile idare edildiği halde, Safranbolu Frengi Hastanesi'nin daha az mevcudu olması nedeniyle hastanenin ıslahı ile ilgili kararın reddedildiği ve gerçeğin ne olduğunun aydınlatılması istenmiştir. Ayrıca belgede İnebolu ve Bolu hastanelerinde her gün 70 hastaya bakıldığı belirtilmiştir. Bu hastanelerde bir doktor, hem hastaneyi hem belediyeyi idare ederken, 7-8 hastası olan Safranbolu Frengi Hastanesi'nin ıslahının söz konusu olamayacağı bildirilmiştir.¹⁸⁵ Belgeden de anlaşılacağı üzere masraflar kısılmak istenmektedir. Ayrıca Bolu Hastanesi'nde o dönemde günlük ortalama 70 hastaya hizmet verildiği anlaşılmaktadır. Daha sonraki dönemlerde, bölgeye frenginin yayılmasını engellemek amacıyla ilave doktor atanmasının istendiği görülmektedir.¹⁸⁶

Kastamonu Vilayeti'nin sancağı konumunda bulunan Bolu Sâlnameleri incelendiğinde M.1889/H.1306 yılında Bolu'da frengi hastanesi çalışanlarının bilgisine ulaşılamamıştır. Salnamede sadece bir hastane mevcut olduğu belirtilerek, müdürünün Said Efendi olduğu ve kâtibinin de münhal olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁷ M.1892/H.1310 tarihli salname incelendiğinde de hastane ve çalışan memurlar hakkında bilgiye rastlanılmamaktadır.¹⁸⁸ M.1893/H.1311 tarihli salname incelendiğinde ise artık frengi hastanesi ve çalışanları hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Sâlnameye göre Bolu Frengi Hastanesi'nin müdürünün Hacı Mustafa Bey, doktorunun Kosti Manol Efendi ve eczacısının da Ekilya İlyadis Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Bu sâlnameye göre Bolu Frengi Hastanesi 1893 yılı itibariyle hizmet vermeye başlamıştır.¹⁸⁹ İlerleyen dönemlerdeki hastane sağlık personelleri de aşağıdaki gibidir.

¹⁸⁵ BOA, *DH.MKT.*, D: 1914, G: 35.

¹⁸⁶ BOA, *Y.PRK.SGE.*, D: 9, G: 49.

¹⁸⁷ *Kastamonu Vilayet Salnâmesi*, sene M.1889 (H.1306), s.366.

¹⁸⁸ *Kastamonu Vilayet Salnâmesi*, sene M.1892 (H.1310), s.456-460.

¹⁸⁹ *Kastamonu Vilayet Salnâmesi*, sene M.1893 (H.1311), s.194.

Tablo 2. Bolu Frengi Hastanesi sağlık personeli

Yıl/Görev	Müdür	Doktor	Eczacı	Seyyar Doktor	Kâtip	Hademe
1894/H.1312 ¹⁹⁰	Hacı Mustafa Bey	Kosti Manol Efendi	Ekilya İlyadis Efendi	-	-	-
1896/H.1314 ¹⁹¹	Münib Efendi	Mustafa Şükrü Efendi	Ekilya İlyadis Efendi	-	-	-
1899/H.1317 ¹⁹²	Münib Efendi	Yüzbaşı Rüşdü Efendi	-	-	-	-
1903/H.1321 ¹⁹³	Yüzbaşı Rüşdü Efendi		-	Yüzbaşı Rakım Efendi	Münib Efendi	Başhademe Hasan Ağa (2 Kadın 2 Erkek Hademe)

20 Mart 1897/16 Şevval 1314 tarihli bir belgeye göre Bolu Sancağı Frengi Hastanesi'nin inşaatı için harcanmış olan tutarların ve harcanması muhtemel olan tutarların hesaplanarak Dâhiliye Nezareti'ne belirtilmesi istenmektedir.¹⁹⁴ Ayrıca yine Bolu ve Bolu'ya bağlı Düzce'de ortaya çıkan frenginin yayılmasını engellemek amacıyla hastaların tedavisi için gerekli olan tıbbi malzeme bedelinin temin edilerek Dahiliye Nezareti'nce gönderilmesi istenmektedir.¹⁹⁵

11 Ekim 1901/27 Cemazeyilahir 1319 tarihli bir belgeye göre, frenginin yayılmasını önlemek için, hükümetçe alınan tedbirlerin yerine getirilmesi gerektiği belirtilerek, Bolu'da bulunan belediye doktoru tarafından gönderilen dilekçenin ve

¹⁹⁰ *Kastamonu Vilayet Salnâmesi*, sene M.1894 (H.1312), s.229.

¹⁹¹ *Kastamonu Vilayet Salnâmesi*, sene M.1896 (H.1314), s.176.

¹⁹² *Kastamonu Vilayet Salnâmesi*, sene M.1899 (H.1317), s.196.

¹⁹³ *Kastamonu Vilayet Salnâmesi*, sene M.1903 (H.1321), s.213.

¹⁹⁴ BOA, *DH.MKT.*, D: 2080, G: 56.

¹⁹⁵ BOA, *DH.MKT.*, D: 2195, G: 95.

layihanın bölgedeki genel sağlığı korumak adına uygulanması gerektiğine değinilmektedir.¹⁹⁶

Bolu merkezde hastalığa karşı girişilen mücadelenin yanı sıra çevre köy ve kasabalara da sağlık hizmeti sunulmaya çalışılmıştır. Doktor olmayan bölgelere doktorlar gönderildiği anlaşılmaktadır. 11 Ocak 1910/29 Zilhicce 1327 tarihli bir belgeye göre Mudurnu ve Göynük kazalarına frengi ile mücadele etmek için gönderilen Yuvan Efendi'nin maaşının ve yol masraflarının ödenmesi istenmektedir.¹⁹⁷ Aynı şekilde Bolu civarında yer alan bazı nahiye ve kasabalara doktor tayinleri de yapılmıştır.¹⁹⁸

Frenginin Bolu ve çevresinde sirayeti arttıkça bazı önlemler alınmaya çalışılmıştır. 5 Ağustos 1910/28 Recep 1328 tarihli belgeye göre, frengi konusunda alınacak tedbirler belirlenmiştir. Belgede, frengi hastanelerinden yeterli seviyede yararlanılmadığı, frenginin seyyar tıbbiye ekiplerince tedavisinin daha yararlı olacağı ifade edilmiştir. Daha önce Sivas Vilayeti'nde alınan önlemlerin bir an önce vakit kaybedilmeden Bolu ve çevresinde de alınması gerektiği, önlem alınmazsa frenginin kısa süre de yayılacağı, hastalıkla ilgili olarak öncelikle seyyar tıbbiye ekiplerinin oluşturulması ve desteklenmesiyle mücadele edilebileceği belirtilmektedir. Gerekli görülürse Kastamonu Vilayeti'nce uygulanan nizamnamenin Sivas, Bolu ve Malatya'da da uygulanabileceği ifade edilmektedir.

Bolu ve çevresinde yapılan incelemeler sonucunda, frenginin önlenmesi için tayin edilmesi gerekli olan seyyar tıbbiye ekiplerinin ve yapılması gereken hastanelere tayin edilecek doktorların maaşları hakkında düzenlenen nizamnamenin Meclis-i Mebusan'da onaylanması beklenmiştir. Bu onay meclisten geçtiği takdirde bölgelerin ihtiyaçlarına göre yardımlar yapılacağı ifade edilmektedir. Yine aynı belge de genelevlerin muâyene ve teftişine memur olan komisyonun, Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'ne eklendiği görülmektedir. Belgenin devamında Anadolu vilayetleri içerisinde büyük yıkıma sebep olan bu hastalığın, en çok tesir ettiği yerin Kastamonu Vilayeti ve çevresi olduğu belirtilmiş ve bu hastalığın Türk ırkını tehdit ettiği söylenmiştir. Devletin bölgeye, belediye doktorları ve müfettişler göndermesinin yanı

¹⁹⁶ BOA, *DH.MKT.*, D: 2543, G: 37.

¹⁹⁷ BOA, *DH.MUI.*, D: 18, G: 31.

¹⁹⁸ BOA, *DH.İD.*, D: 18, G: 45.

sıra, frengiyle mücadele için Doktor During'in vazifelendirildiği bildirilmiştir. Doktor During'in on iki kadar hastane yapılmasını sağladığından bahsedilerek, frengi hastanelerinin yapılması ve alınan diğer önlemlerde bölgenin ileri gelen yöneticileriyle During'in istişare etmeden bireysel kararlar aldığı, bu durumda devlet için maddi açıdan külfetli olduğu belirtilmektedir. Doktor During'in Almanya'ya döndüğünü, yerine getirilen kişilerinse onun kadar iyi çalışmalar yapamadıklarından da bahsedilmektedir. Her ne olursa olsun frengiyle mücadele edebilmek için bölgede gerekli önlemlerin alınması gerekliliği vurgulanmıştır.

Bolu ve çevresinde frengiyle mücadelede tam başarı sağlanamamasının sebeplerinden birisi olarak, işini layıkıyla yapmayanlar ve tecrübeli tıbbi görevlilerin eksikliği gösterilmektedir. Hastanelerde iyi görevlere gelen kişilerin işlerini gerektiği gibi yapmadıklarını, devletin bu zor durumda, 15 yıldır Kastamonu Vilayeti ve çevresine her yıl vilayet bütçelerine, frengiyle mücadele için 10.000 lira tahsis edildiği, yine de başarı sağlanamadığı belirtilmektedir. Hastalığa karşı alınması gereken genel önlemlerin bilinmesine rağmen, neden hastalığın hâlâ devam ettiği konusu sorgulanmaktadır. Netice olarak yapılan on iki hastane ve görevlendirilen yirmi sekiz doktor olmasına rağmen başarı sağlanamamasının sebebi haksız olarak makamları ele geçirenlerin işini layıkıyla yapmaması olarak değerlendirilmektedir. Eğer durum bu şekilde devam ederse frenginin tüm Osmanlı şehirlerini saracağı belirtilmektedir.¹⁹⁹

Bolu ve çevresine daha sonraki dönemlerde de doktor ve sağlık görevlileri istenmiştir. Ayrıca bölgeyi denetlemek üzere müfettiş gönderilmesine karar verilmiştir. 31 Ekim 1911/8 Zilkade 1329 tarihli bir belgeye göre Bolu Frengi Hastanesi'nin, doktorlarının ve eczacılarının denetleneceği belirtilmektedir. Ayrıca Mudurnu ve Gerede'de bulunan doktorların da denetleneceği belirtilmektedir. Belgenin devamında Bolu ve Gerede için şimdilik yeni doktorların tayin edilmesinin mümkün olmadığı belirtilmektedir.²⁰⁰ 7 Ekim 1912/25 Şevval 1330 tarihli bir belgeye göre de, Bolu Sancağı'nda frengi için seyyar doktorların bulunmasından dolayı ayrıca sıhhiye müfettişi tayin edilmesinin gerekli olmadığı belirtilerek Kastamonu Sıhhiye

¹⁹⁹ BOA, *DH.MUİ.*, D: 3, G: 8.

²⁰⁰ BOA, *DH.İD.*, D: 48, G: 10.

Müfettişi'nin Bolu çevresindeki bölgeleri de kontrol edeceği vilayet merkezine bildirilmiştir.²⁰¹

5 Mart 1914/7 Rebû'l-âhir 1332 tarihli bir belgeye göre frenginin men edilmesi için zorluk çıkartan ve alenen fuhuş yapan kadınların ıslah edileceği veya hapse atılacakları belirtilerek, cezai işlemlerin uygulanacağı bildirilmektedir.²⁰² Devletin buradaki asıl amacı hastalığın yayılmasını engellemek istemesidir. Bunun için fuhuş yapanları engellemek istemektedir.

M.1916/H.1334 yılı Bolu Sancağı Salnâmesi incelendiğinde bölgede faaliyet gösteren Bolu Memleket Hastanesi çalışanlarına ve Bolu Sıhhiye Dairesi personellerine ulaşılmaktadır. Bolu Sıhhiye Dairesi müdürü Doktor Fahri Bey'dir. Merkez doktoru münhaldir. Aşı Memuru Hulusi Efendi ve Sıhhiye Müdürlüğü kâtibi de Ahmed Efendi'dir. Ayrıca Bolu Memleket Hastanesi'nde(Resim5) baştabip Ali Rulman Bey; Eczacı Ali Şükrü Efendi; Kâtip Mustafa Efendi; Seyyar Frengi Doktoru Yusuf Kenan Bey'dir. Bu personellere ek olarak aşçı, hasta bakıcı ve hademelerin de yer aldığı görülmektedir.²⁰³

21 Zilkade 1338/6 Ağustos 1920 tarihli belgeye göre bölgedeki sıhhiye müdürleri maiyetlerinde ayrıca Kastamonu ve Bolu Frengi Teşkilatı dâhilindeki hastanelerde çalışan kâtiplerin görevden alma ve başka bir yere tayin edilmesine dair belge gönderilmiştir.²⁰⁴ 25 Zilhicce 1338/9 Eylül 1920 tarihli bir belgeye göre bölgede bulunan sıhhiye müdüriyetlerinde ve ayrıca Kastamonu, Bolu frengi teşkilatları dâhilinde çalışan yazıcıların ücretlerini tahsil edemedikleri belirtilmektedir.²⁰⁵ 14 Muharrem 1339/28 Eylül 1920'de Kastamonu ve Bolu'da mevcut frengi teşkilatları lağvedilmiştir. Miadını dolduran bu kurumlar kaldırılmıştır.²⁰⁶ Hastanenin kapatılmasının ardından, Bolu'daki sıhhiye dairesinin ve memleket hastanesinin personeli ise aşağıdaki tablodaki gibidir;

²⁰¹ BOA, *DH.İD.*, D: 46, G: 71.

²⁰² BOA, *DH.İD.*, D: 65, G: 46.

²⁰³ Birgören, *a.g.e.*, s.42.

²⁰⁴ BOA, *BEO.*, D: 4647, G: 348482.

²⁰⁵ BOA, *DH.İUM.*, D: 11, G: 2.

²⁰⁶ BCA, *Fon Kodu:30-18-1-1.*, D: 1, G: 13, Sı.: 9.

Tablo 3. Bolu Sıhhiye Dairesi ve Bolu Memleket Hastanesi sağlık personeli²⁰⁷

Sıhhiye Dairesi	
Müdü	Safvet Bey
Hükümet Doktoru	Arif Bey
Belediye Doktoru	Faik Bey
Sıhhiye Katibi	Ahmet Bey
Küçük Sıhhiye Memurları	Tahsin, Ulvi, Mustafa Efendiler
Belediye Aşı Memuru	Sabri ve İsmail Efendiler
Kadın Ebeler	Necmiye, Cemal ve Nuriye Hanımlar
Bolu Memleket Hastanesi	
Başhekim	Enver Bey
Göz Doktoru	Kadri Selim Bey
Operatör	Hayreddin Bey
Eczacı	Ali Efendi
Kâtip	Salih Efendi
Hasta Bakıcılar ve Hademeler	9 tane

Tablo 4. Bolu Hastanesi'nde 1892 Temmuz-1922 Temmuz tarihleri arasında tedaviye alınan hastalar²⁰⁸

Türü	Sayısı	Erkek	Kadın
Frengi	10.378	6.409	3.969
Diğer Hastalıklar	7.392	4.180	3.212
Toplam	17.770	10.589	7.181

Frenginin diğer hastalıklar içerisinde belirtilen 30 yıllık sürede en sık rastlanan hastalık olduğu görülmektedir. Tablodaki diğer hastalıklar içerisinde verem, çiçek, dizanteri, zatürree, bel soğukluğu, sıtma²⁰⁹ vb. hastalıklar kastedilmektedir.

²⁰⁷ *Bolu Livası Salnâmesi*, sene M.1921-22 (H.1337-38), s.191.

²⁰⁸ *Bolu Livası Salnâmesi*, sene M.1921-22 (H.1337-38), s.339.

²⁰⁹ *Bolu Livası Salnâmesi*, sene M.1921-22 (H.1337-38), s.340-341.

Tablo 5. Bolu Hastanesi'nde 1915-1919 yılları arasında tedavi edilen hastalar²¹⁰

Yıl	Frengi	Diğer Hastalıklar	Toplam
1915/H.1333	349	294	643
1916/H.1334	665	764	1.449(1.429?)
1917/H.1335	487	153	640
1918/H.1336	438	521	959
1919/H.1337	484	1.102	1.586

1916 ve 1917 yılları I. Dünya Savaşı yılları olmasından dolayı savaş sonlarında memleketlerine dönen askerlerin bir kısmının, her nasılsa askeriye'den aldıkları frengiyi bulaştırdıkları görülmüştür. Bu yüzden hastalığın o dönemlerde 2,5 misline çıkmış, ardından 1918-1919 yıllarında eski sayılarına indiği görülmektedir.²¹¹

Bölgede frengi mücadelesinde, hükümet ve hayır cemiyetlerinin konferans ve yayınlarının, halkı bilgilendirmek için önemli olduğu anlatılmıştır. Fuhuşu önlemek için de işyerleri açılıp, kişiler namuslu mesleklere yönlendirmeye çalışılmıştır. Daha önceden de belirtildiği üzere, insanlar hastalığı saklama eğilimine girmişlerdir. Kastamonu sahillerinde ve Bolu'da hastalık çok görülürken, hastalıkla mücadele eden hastanelerin ve belediye tabiplerinin bulunduğu iç kısımlarda bu oran daha azdır. Doktor During'in öncülük ettiği frengi mücadelesinde 1915-16 yıllarına gelindiğinde ise Kastamonu Frengi Teşkilatı'na hizmet veren hastaneler Kastamonu, İnebolu, Sinop, Safranbolu, Çankırı, Cide, Boyabat, Ayancık, Bolu, Bartın ve Ereğli hastaneleridir.²¹²

M.1921-22/H.1337-38 Bolu Salnâmesi'ne göre Bolu'da frenginin Akçaşehir ve Yığılca nahiyelerinde ve vilayetin her tarafında görüldüğü belirtilmektedir. Hastane kayıtlarına göre frengili kişilerin sayısının 2.058 olduğu bilinse de hastane dışında kayıt altına alınamayan birçok hastanın olduğu da bilinmektedir. Hastaların oranının vilayet nüfusunun %1-1,5'i kadar olduğu belirtilmektedir. Frengi yaralarına(şankır) gerekli hassasiyetin gösterildiği belirtilerek Bolu ve çevresinde hastalığın büyük

²¹⁰ *Bolu Livası Salnâmesi*, sene M.1921-22 (H.1337-38), s.342.

²¹¹ *Bolu Livası Salnâmesi*, sene M.1921-22 (H.1337-38), s.342.

²¹² Hot, "a.g.m.", s.38-39.

tahriplere yol açmadığı görülmüştür.²¹³ Ayrıca daha öncede belirtildiği üzere Kastamonu Vilayeti başlığı içerisinde frengi ile ilgili yapılan çalışmalar Bolu'yu da kapsamaktadır.

2.6.3. Safranbolu

Kastamonu, Bolu gibi merkezlerde frengi yoğun bir şekilde görülmekteydi. Günümüzde Karabük ilinin bir ilçesi konumunda olan Safranbolu o dönemde Kastamonu ilinin kazası konumundadır.

2.6.3.1. Safranbolu'nun İdari Yapısı

Safranbolu her ne kadar vilayet merkezi değilse bile ticari ve sosyal yönden komşu kasabalara nispetle çok daha fazla önem taşıyordu. 1927 yılına kadar Kastamonu Vilayeti'ne bağlı kalan bu merkez o günün koşulları düşünüldüğünde merkeze 24 saatlik bir mesafedeydi. Kasabanın iki tarafı kayalıktı, ancak toprak çok verimli ve sulaktı. O dönemde insanların sosyal ihtiyaçlarını karşılayabilecek yapılar mevcuttu ve nüfusu yaklaşık 26.000 civarındaydı.²¹⁴ Dönemine göre değerlendirildiğinde bu nüfusun gayet kalabalık olduğu görülmektedir. Kıranköy mevkiinde kurulan Safranbolu Frengi Hastanesi kurulduğu yerde önceden Rumların ve deri ticareti yapan Avusturyalı, Fransız tüccarların bulunduğu bilinmektedir.²¹⁵ Bugün bile halen ayakta olan ve Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar kullanılan Safranbolu Tabakhane Mahallesi'nde bulunan eski tabakhane binası deri ticaretinin yapıldığını ve bu ticaretin bölge için önemli olduğunu göstermektedir. Ticaretin önemli bir merkezi konumunda olan Safranbolu o günün koşullarında hareketli bir kasaba görünümündedir. Dolayısıyla böyle bir yerde frengi kolayca yayılmış ve tehlikeli boyutlara ulaşmıştır.²¹⁶

2.6.3.2. Safranbolu'da Frengiye Karşı Yapılan Çalışmalar

Osmanlı Devleti için 19. yüzyıl bulaşıcı hastalıkların(özellikle frenginin) artış gösterdiği bir dönemdir. Bu hastalıklardan frengi de liman çevrelerinde(özellikle İstanbul, Kastamonu, İzmir ve Sinop) yoğun bir şekilde görülmüştür. 1885-86 yıllarında Kastamonu ve civarında salgınlar halinde görülmüştür. Özellikle Bartın

²¹³ *Bolu Livası Salnâmesi*, sene M.1921-22 (H.1337-38), s.326-327.

²¹⁴ Esin Kahya, *Sağlık Kuruluşlarımıza Bir Örnek: Safranbolu'da Frengi Hastanesi*(IX. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrı Basım), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.1294.

²¹⁵ Uğuroğlu Barlas, *Safranbolu Tıp Tarihi Araştırmaları*, Senfoni Matbaası, İstanbul, 2004, s.11.

²¹⁶ Kahya, a.g.e., s.1294.

limanı, Anadolu'da yetiştirilmiş ürünlerin İstanbul'a gönderildiği merkez liman konumunda idi. Anlaşılacağı üzere bütün mallar Kastamonu üzerinden Bartın'a geliyor oradan da İstanbul'a gönderiliyordu. Ticari ürünlerle beraber ticaret yoluyla hastalıklar da naklediliyorlardı. Safranbolu Kazası da bu ticaretin yoğun olarak yapıldığı ve ticaret yollarının geçtiği bir coğrafyada yer almaktaydı. Bu sebeplerden dolayı vilayet meclisinin aldığı kararla Kastamonu ve onun kazası Safranbolu'da birer frengi hastanesi kurulmasına karar verilmiştir. Alınan bu karar doğrultusunda M.1886/H.1304 yılında Safranbolu Frengi Hastanesi açılmıştır.²¹⁷ Açılan bu hastane kısmi faaliyet vermektedir. 19 Temmuz 1887/27 Şevval 1304 tarihli belgeye göre, frengiye yakalananların tedavisi için seyyar dolaşan doktor ve eczacılardan yeterince yararlanılmamasından dolayı, bunlara verilen maaşla Kastamonu, İnebolu ve Bolu'da yeniden inşa olunan frengi hastaneleri gibi hastanelerin açılması planlanmış, masrafları mahalli belediye daireleri gelirlerinden ödenmek üzere Safranbolu ve Sinop'ta da birer frengi hastanesi yapılması kararı alınmıştır.²¹⁸ Ayrıca yine 7 Ağustos 1887/17 Zilkade 1304 tarihli bir belgeye göre de Kastamonu Vilayeti'ndeki frengi hastalarını tedavi etmek amacıyla Safranbolu ile Sinop'ta birer hastane yapılması için Kastamonu Vilayeti'ne izin verildiği belirtilmektedir.²¹⁹ Alınan bu karar doğrultusunda 1888/H.1305 yılında Safranbolu Frengi Hastanesi tam faaliyetle frengiyle mücadele etmiştir.

Frengiye karşı alınacak önlemlerin başında öncelikli olarak frengi hastaneleri açmak, ardından oralara tabip göndererek sistemli bir şekilde hastalıkla mücadele etme düşüncesi hâkimdir. Bu sebepten dolayı hastanelerin açılmasına son derece önem verilmektedir.

Frengi hastanesi binasının inşası konusunda izin kâğıdını gösterir belgeyle birlikte (Resim6) iki katlı olan binanın kat planları (Resim8,9) ve dış cephe görünüşü (Resim7,19,20) fotoğrafları, hastane koşullarının fotoğrafları (Resim21,22,23) ve önceki dönemlerde çekilmiş fotoğrafları (Resim10,11,12,13) Safranbolu Frengi Hastanesi'nin mimari yapısıyla ilgili önemli bilgiler vermektedir. Safranbolu'da frengi hastanesi, günümüzde olduğu gibi (Resim14,15,16,17,18) havadar bir yerde kurulmuş ve içi de gayet aydınlık ve ferahdır.

²¹⁷ Esin Kahya, "a.g.m.", s.145.

²¹⁸ BOA, *DH.MKT.*, D: 1433, G: 25.

²¹⁹ BOA, *MV.*, D: 22, G: 78.

Hastanenin yapıldığı tarihlerde civarının hemen hemen boş olduğu bilinmektedir.²²⁰ Günümüzde ise büyük bir merkezin ortasındadır ve etrafı binalarla dolmuştur. Bir süre Karabük Üniversite Güzel Sanatlar Fakültesi olarak kullanılan bina günümüzde yine Karabük Üniversite'sine bağlı olarak Safranbolu Bilim ve Sanat Akademisi olarak kullanılmaktadır.

Yapıldığı dönemde hastaneye Frengi ve Gureba Hastanesi adı da verilmiştir. Kastamonu'daki hastanede olduğu gibi meslekten kişiler buraya yerleştirilmişti.²²¹ M.1889/H.1306 yılında bu hastanenin ilk sağlık çalışanları şu şekildedir; Doktor Agob Efendi, Eczacı Ahmed Bican Efendi, Müdür Mustafa Efendi, Hademe Ali Osman Ağa ve Hademe Ahmed Ağa'dır.²²² İlerleyen yıllarda ise hastanedeki sağlık çalışanları aşağıdaki tablodaki gibidir;

Tablo 6. Safranbolu Frengi Hastanesi sağlık personeli

Yıl/Görev	Doktor	Müdür	Eczacı	Hademe	Cerrah	Kâtip
1892/H.1310 ²²³	Kemal Efendi	Salih Efendi	Hacı Ahmed Efendi	-	Nazmi Efendi	-
1893/H.1311 ²²⁴	Kemal Efendi	Salih Efendi	Hacı Ahmed Efendi	-	Nazmi Efendi	-
1894/H.1312 ²²⁵	Kemal Efendi	Salih Efendi	Hacı Ahmed Efendi	-	Nazmi Efendi	-
1896/H.1314 ²²⁶	Ahmed Muhtar Efendi	Abdülkadir Efendi	Hacı Ahmed Efendi	-	Nazmi Efendi	-

²²⁰ Kahya, a.g.e., s.1295.

²²¹ Kahya, a.g.e., s.1295.

²²² *Kastamonu Vilayet Salnâmesi*, sene M.1889 (H.1306), s.307.

²²³ *Kastamonu Vilayet Salnâmesi*, sene M.1892 (H.1310), s.375.

²²⁴ *Kastamonu Vilayet Salnâmesi*, sene M.1893 (H.1311), s.157.

²²⁵ *Kastamonu Vilayet Salnâmesi*, sene M.1894 (H.1312), s.186.

²²⁶ *Kastamonu Vilayet Salnâmesi*, sene M.1896 (H.1314), s.145.

1899/H.1317 ²²⁷	Ahmed Muhtar Efendi	Abdülkadir Efendi	Hacı Ahmed Efendi	-	Nazmi Efendi	-
1903/H.1321 ²²⁸	-	Halil Efendi	-	Hüseyin Efendi	Nazmi Efendi	Mehmed Efendi

Safranbolu’da yapılan bu hastane çevre şehir, kasaba ve köylere de hizmet vermekteydi. Örneğin İnebolu, Cide,²²⁹ Bolu, Bartın, Eskipazar, Eflani ve Ulus gibi yerlerden gelenlere de hizmet sunulmaktaydı.²³⁰

Kastamonu, Bolu ve diğer frenginin sirayet ettiği bölgelerde olduğu gibi Safranbolu’da da benzer önlemler alınmış fakat bu bölgede de devletçe bazı zorluklar yaşanmıştır. 21 Ocak 1892/20 Cemazeyilahir 1309 tarihli belgeye göre, Safranbolu Frengi Hastanesi’nin ıslah edilmesi ve düzenlenmesi istenmiş fakat bu istek devletçe kabul görmemiştir.²³¹

Hastane ıslah talebi geri çevrilen Safranbolu Frengi Hastanesi ilave doktor talebi için de devlete başvuruda bulunmuştur. 22 Şubat 1892/23 Recep 1309 tarihli bir belgeye göre Safranbolu Kazası Frengi Hastanesi’nin ıslahı hakkında kaza meclis idâresi ile belediye tarafından tanzim olunan mazbatanın vilâyetçe red olunmasından dolayı hazinenin senelik 40.000 lira zarara girmeyeceğinin daha önce belirtildiği söylenmektedir. Safranbolu’da zaten iki tane doktorun var olduğuna, oysaki İnebolu ve Bolu kazalarında sadece bir doktorun var olduğu tekraren belirtilmektedir. İsimleri yazılmış birçok ilçede doktor bulunmadığı, Safranbolu’ya ikinci doktoru göndermenin anlamsız olduğu belirtilmektedir. Safranbolu’ya katılmış olan Keçinos ve Ova nahiyelerinin halkından kişilerin frengiye yakalanmışken, hastanenin yönetim düzeninden ve müracaat edenlerin sağlığına kavuşamamalarından dolayı hastaneye

²²⁷ *Kastamonu Vilayet Salnâmesi*, sene M.1899 (H.1317), s.165.

²²⁸ *Kastamonu Vilayet Salnâmesi*, sene M.1903 (H.1321), s.183.

²²⁹ Kahya, *a.g.e.*, s.1295.

²³⁰ Barlas, *a.g.e.*, s.16.

²³¹ BOA, *DH.MKT.*, D: 1909, G: 117.

gelmedikleri belirtilmektedir. Bu hâlin devamı durumunda hastalığın bölgeye yayılacağı da belirtilmiştir.²³²

Yine başka bir belgede hastanenin onarımı ve büyütülmesi istenmektedir. 29 Temmuz 1892/4 Muharrem 1310 Kastamonu Vilayeti Safranbolu Kazası'ndaki frengi hastanesinin destek istemesine karşılık, gelen cevapta, değiştirilmesine ve düzenlenmesine gerek olmadığı şu şekilde bildirilmiştir; Safranbolu Kazası Frengi Hastanesi'nin düzenlenmesinden bahsedilen ve belediye tarafından sıraya konulan yazılı kararın Kastamonu Vilayeti'nce reddedildiği belirtilmektedir. Bu düzenlemeden dolayı devlet hazinesinin 40.000 kuruş zarar göreceği belirtilmiştir. Alınan önlemler bunlarla da bitmemektedir. Doktorlara, cerrahlara ve eczacılara verilen maaşlarda da kesinti yapıp, diğer sağlık çalışanlarına belli bir bölümünün aktarımı istenmiştir. Örneğin, Kastamonu Vilayeti idaresindeki bahsedilen doktorun maaşının 400 kuruşunun memleket doktorunun maaşına aktarılması istenmiştir. Yine hastane doktorlarının ve eczacıların maaşlarından 300 kuruşun cerrah maaşlarına aktarılması istenmiştir. Hastane içerisinde kıdemlilerin derecelerini düşürerek ve benzer işleri birleştirerek de tasarruf yoluna gidilmiştir. Mesela kişinin hastane müdürlüğü vazifesinden, belediye dâhilindeki doktorluğa geçirildiğinde, bu maaştan devlet hazinesinin yıllık 16.800 kuruş tasarruf edeceği belirtilmiştir. Yine belgede, toplum hayatının sağlığı için tedavilerin devam etmesine, genel sağlığın sağlanması için hastanelerde 30-40, belki de daha fazla hastaya bakıldığı belirtilmiştir. Belli kesintiler ve tasarruflar düşünülmüş ve uygulanmıştır. Halk sağlığı için doktorlara ehemmiyet gösterilmiştir. Doktorların sayısında ve maaşında tasarruf düşünülmesi, o dönem için maddi yoklukların ne derece olduğunu gözler önüne sermektedir. Yine de Osmanlı Devleti tıp çalışanlarının maaşlarını ödemek hususunda elinden geleni yapmıştır. Önemli olanın, o bölgenin hastalıktan kurtarılması olduğu görülmektedir. Ayrıca belgede, hastanenin tadilata ve düzenlemeye ihtiyacı olmadığına Dâhiliye Nezareti'nce karar verildiği yer almaktadır.²³³ Osmanlı yönetimi, görüldüğü üzere mali açıdan zor durumda olduğu için bölgeden gelen yardım isteklerine, tasarruf yoluyla çareler üretmeye çalışmıştır.

²³² BOA, *DH.MKT.*, D: 1925, G: 1.

²³³ BOA, *BEO.*, D: 41, G: 3012.

Zaman zaman hastane yönetimlerinde de sorunlar yaşanmış, bu gibi durumlarda da yönetim değiştirilmiştir. Ayrıca bölgeden gelen sorunlara da çözüm üretilmeye çalışılmıştır. 21 Ağustos 1893/8 Safer 1311 tarihli bir belgeye göre Safranbolu Frengi Hastanesi tabibinin, hastaneyi iyi yönetememesi ve gerekli önlemleri alamamasından dolayı değiştirildiği anlaşılmaktadır. Halktan gelen ıslah talepleri de değerlendirilmiştir. Safranbolu Kazası Frengi Hastanesi doktorunun, kötü yönetiminden ve doğru olmayan davranışlarından dolayı başvuruların olumsuz sonuçlandığı belirtilerek, hastalığın tekrar ettiği görülmüştür. Hastalığın yayılmasının engellenememesinden dolayı, hastanenin ıslahı için, bölge halkından Süleyman Bey'in şikâyeti dikkate alındığında, bu durumun doğru olup olmadığının araştırılacağı ve cevabının seri bir şekilde iletileceği belirtilmektedir.²³⁴ Halktan gelen şikâyetler de bölge yönetimi tarafından dikkate alınmıştır.

Kastamonu, Bolu, Sinop, İnebolu ve Safranbolu frengi hastanelerinin teşkil edildiği günden itibaren, tedavi edilen hastaların sayısı ile hastalık durumları kaydedilmiştir.²³⁵ Hastaların takibi kayıt altına alınarak, devletçe bu istatistikler değerlendirilmek istenmiştir.

2.6.4. Diğer Batı Karadeniz Yerleşim Yerlerinde Yapılan Çalışmalar

Bu bölümde büyük çoğunluğu Kastamonu Vilayeti dâhilinde olan diğer Batı Karadeniz yerleşim yerlerinde frengi ile mücadelede ne gibi önlemler alındığına yer verilecektir.

2.6.4.1. Zonguldak (Ereğli)

Günümüzde Zonguldak ilinin ilçesi konumunda bulunan Ereğli, 19. yüzyılda Karadeniz Ereğli'si²³⁶ olarak adlandırılmaktaydı. Daha öncesinde de bölgeye Bendereğli²³⁷ denildiği bilinmektedir.

25 Temmuz 1892/29 Zilkade 1309 tarihli belgeye göre, frenginin men edilip tedavi edilmesine dair talimat Doktor Daring'in incelemeleri neticesinde, Kastamonu Vilayeti ve çevresinde uygulanmak üzere gönderilmiştir. Bu talimatnamenin 2.

²³⁴ BOA, *DH.MKT.*, D: 116, G: 48.

²³⁵ BOA, *DH.MKT.*, D: 143, G: 17.

²³⁶ BOA, *ZB.*, D: 480, G: 136 ; D: 481 , G: 10.

²³⁷ BOA, *AE.SMST.II.*, D: 111, G: 12064 ; D: 111, G: 12060.

maddesine göre Ereğli ve Bartın da gerekli olan mahallerde, frengi hastaneleri yapılmasını ve açılmasının sağlanacağı bildirilmiştir.²³⁸

Frengi ile ilgili Ereğli'de yapılan diğer çalışmalarda, öncelikle bir frengi hastanesi açılması istendiği belgelerden anlaşılmaktadır. 8 Mayıs 1906/ 14 Rebîü'l-evvel 1324 tarihli belgeye göre, Ereğli'de inşa edilecek frengi hastanesinin, havale edilmiş masraflarının, bu senenin mallarından düzenlenerek tamamlanması istenmiş ve Kastamonu Vilayeti dâhilinde frenginin yayılmakta olduğu bildirilmiştir. Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda, Ereğli'de yapılmakta olan inşaat halindeki frengi hastanesinin havale edilen masraflarının, bu senenin gelirlerinden tamamlanması, hastane inşaat komisyonu başkanlığından alınan 15 Nisan 1906/2 Nisan 1322 tarihli telgrafname, ekli olarak devlet dairelerine gönderilmiş olmakla beraber, durumun yakışır şekilde dikkate alındığı, ihtiyaç halinin seri bir şekilde yerine getirileceği belirtilmektedir.²³⁹

Yine Ereğli Frengi Hastanesi'yle ilgili 9 Ekim 1906/ 20 Şaban 1324 tarihli bir belgeye göre, hastanenin inşaat masraflarının, Dâhiliye Nezareti ödeneklerine ilaveten ödenmesi istenmektedir. Belgeye göre Ereğli Kazası Frengi Hastanesi'nin inşaat masrafı olan 30.000 kuruşun, bu senenin gelirlerinden düzenlenecek şekilde Dahiliye Nezareti'ne bildirildiği belirtilmektedir. Bu talebin alındığı ve seri bir şekilde yerine getirilmek üzere Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Bununla beraber evvelce hazineye bildirilen geçmiş senelere dair masrafların, M.1903/H.1320 senesi gelirinden giderilmesinin yasaklandığı, ödenecek tutarın, Kastamonu Vilayeti defterdarlığına bildirildiğini ve yerine getirilmesinin vilayetten istendiği görülmektedir.

Belgenin devamında Ereğli Kazası Frengi Hastanesi'nin inşaat masrafları tutarları olan 30.00 kuruşun M.1903/H.1320 senesi gelirlerinden ödenmesinin istendiğini, fakat bu durumun pek mümkün olmadığı, ancak senelik gelirden bir pay verilebileceği aktarılmıştır. Gönderilen bu belgelerden bu tutarın ödenemeyeceği anlaşıldığı ve ardından frengi hastanesinin bir an evvel yapılıp frenginin ortaya çıkardığı tahribatların sebeplerinin tam olarak ortaya çıkarılmasının önemli olduğu

²³⁸ BOA, A.DVN.MKL., D: 86, G: 8.

²³⁹ BOA, BEO., D: 2823, G: 211686.

belirtilmektedir. Ayrıca belirtilen tutarın bir defaya mahsus devletçe karşılanacağı ve M.1903/H.1320 senesi gelirlerine ekleneceği ifade edilmiştir.²⁴⁰

Başka bir belgede ise Ereğli Frengi Hastanesi'nin inşaat masraf tutarı olan bedelin, senelik gelirlerden düzenlenmesi istenmektedir. 11 Ekim 1906/22 Şaban 1324 tarihli bu belgeye göre Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen tezkirenin icabına bakılması istenmektedir. Belgenin devamında Ereğli Frengi Hastanesi'nin inşaat masrafları tutarı olan M.1904/H.1322 yılı gelirlerine havalesi kabul edilmiş bulunan tutarlarının bir defaya mahsus düzenleneceği bildirilmektedir.²⁴¹ 23 Kasım 1907/17 Şevval 1325 tarihli bir belgede de, Ereğli Frengi Hastanesi'ne ilave olarak yapılması gereken hamam inşaatının masraflarının hazinece karşılanması istenmektedir.²⁴² Görüldüğü üzere devlet frengi alakalı hastaneleri yapmaya önem vermiştir. Fakat genel olarak mali sıkıntılarının yaşandığı da görülmektedir. Bu durum frengiyle mücadeleyi sekteye uğratmaktadır.

Hastanelerin açılmasına diğer bölgelerde de devam edilmiştir. Yine 11 Temmuz 1911/14 Recep 1329 tarihli bir belgeye göre, frengiyle mücadele için Hamidiye(Devrek) ve Zonguldak'ta birer hastane açılması hakkındaki Bolu Mutasarrıflığı talebinin süratle karşılanması ve mutasarrıflık bölgesindeki hastanelerin alet ve edevat ihtiyaçlarını gidermek üzere tahsisat ayrılması talep edilmiştir.²⁴³

2.6.4.2. Bartın

1892 yılında Ereğli'de olduğu gibi Bartın'da da bir frengi hastanesi açılması planlanmıştır. Hastane açılmasıyla frengililerin tedavisinde başarı sağlanması amaçlanmıştır.

Frengiye karşı alınan önlemlerin yanı sıra yurtdışına eğitim amacıyla doktorlar gönderildiği de görülmektedir. 3 Kasım 1909/19 Şevval 1327 tarihli bir belgede, Bartın Frengi Hastanesi doktoru ve aynı zamanda müdürü olan Ahmet Ali Efendi'nin, frengi konusunda eğitim alması için, bir yıl süreyle Avrupa'ya gönderilmek istendiği anlaşılmaktadır.²⁴⁴

²⁴⁰ BOA, *İ.DH.*, D: 1448, G: 45.

²⁴¹ BOA, *BEO.*, D: 2925, G: 219367.

²⁴² BOA, *DH.MKT.*, D: 1212, G: 37.

²⁴³ BOA, *DH.İD.*, D: 53, G: 28.

²⁴⁴ BOA, *DH.MUİ.*, D: 29, G: 51.

2.6.4.3. Düzce

Frengiyle mücadelede o dönem Kastamonu Vilayeti'ne bağlı bir kaza konumunda bulunan Düzce'de de çalışmalar yürütülmüştür. Bolu Sancağı'nın bir kazası olan Düzce'nin merkezi Düzce Kasabası'dır. Düzce Kazası kuzeyinde Karadeniz Ereğli'si ve Karadeniz, güneyinde Mudurnu Kazası, doğusunda Bolu ve batısında Adapazarı(Hendek) ile çevrilidir. O günün şartlarında sancak merkezi olan Bolu'ya dokuz saat, vilayet merkezi Kastamonu'ya ise altmış dokuz saat mesafede yer almaktadır.²⁴⁵ Daha öncede belirtildiği üzere, Düring at üzerinde Anadolu coğrafyasını 16 doktor ve iki eczacıyla birlikte 14 kez dolaşmış ve gittiği yerlerde frengi ile ilgili hekimlere kurslar vermiştir. Doktor Düring'in önerisiyle Kastamonu, Bolu, Bartın, Düzce ve Cide'de frengi hastaneleri yapılmasına karar verilmiştir.²⁴⁶ Öncelikli olarak bölgeye doktorlar gönderilmiştir. 6 Cemaziyelahir 1315/2 Kasım 1897 tarihli belgeye göre, frenginin tedavi edilmesi için Doktor Düring tarafından Ereğli, Bartın ve Düzce kazalarına gönderilen doktorların, yanlarında bulunacak eczacılıkta kullanılan çeşitli maddelerin doktorlara verilmesi istenmektedir.²⁴⁷ Tıbbi malzemelerin neler olduğunu ve kendilerine tesliminin gerekli olduğu bildirilmiştir. Ayrıca frenginin tedavisinde kullanılan ve Ereğli, Bartın ve Düzce'ye gönderilen tıbbi maddelerin bedellerinin Dâhiliye Nezareti'nce seri bir şekilde ödenmesi istenmektedir.²⁴⁸

Ereğli Frengi Hastanesi'nin binasının ve tıbbi malzeme eksikliklerinin giderilmesi istenmektedir. Ayrıca Düzce'ye açılacak frengi hastanesine, ek bina talebinin bildirilmesinin ardından, giderlerinin Dahiliye Nezareti'nce karşılanması istenmektedir.²⁴⁹ Sonrasında 1 Mayıs 1902/22 Muharrem 1320 tarihli belgeye göre de, tüm eksikleri giderilen ve inşası tamamlanan Düzce Kazası Frengi Hastanesi'nin açıldığı belirtilmektedir.²⁵⁰

Dönemin salnameleri incelendiğinde M.1899/H.1317 yılında Kastamonu Vilayeti Bolu Sancağı'na bağlı Düzce Kazası'nda hastane çalışanlarına rastlanılmamaktadır.²⁵¹ M.1903/H.1321 tarihli salnamede sağlık personellerinin mevcut olduğu ve hastanenin açıldığı anlaşılmaktadır. Düzce Frengi ve Gureba

²⁴⁵ *Kastamonu Vilayet Salnâmesi*, sene M.1899 (H.1317), s.309.

²⁴⁶ Çalık ve Tepekaya, "a.g.m.", s.212.

²⁴⁷ BOA, ŞD., D: 2680, G: 3.

²⁴⁸ BOA, İ.DH., D: 1351, G: 9; BOA, DH.MKT., D: 2195, G: 95; BOA, DH.MKT., D: 2224, G: 103.

²⁴⁹ BOA, DH.MKT., D: 532, G: 68.

²⁵⁰ BOA, DH.MKT., D: 493, G: 7.

²⁵¹ *Kastamonu Vilayet Salnâmesi*, sene M.1899 (H.1317), s.214-218.

Hastanesi'nin müdürünün ve doktorunun Binbaşı Ali Hurşid Bey olduğu, bunun yanı sıra seyyar doktorun Yüzbaşı Kemaleddin Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Hastanenin kâtabi ise Arapkirlizâde Ziya Bey'dir. Ayrıca hastanede bir aşçının yanı sıra iki erkek bir kadın hademenin de yer aldığı görülmektedir.²⁵²

2.6.5. Batı Karadeniz'e Komşu Yerleşim Yerlerinde Yapılan Çalışmalar

Batı Karadeniz Bölgesi'nde frengiyle ilgili yapılan çalışmalar genel olarak aktarılmıştır. Bu bölümde ise bölgeye yakın yerleşim yerlerinde frengiyle ilgili yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir.

2.6.5.1. Sinop

Hastalığın en çok yayıldığı kıyıya yakın şehirler, Safranbolu, İnebolu ve Sinop'tur.²⁵³ Sinop'ta yapılan çalışmalara bakıldığında, 28 Şubat 1881/28 Rebîü'l-evvel 1298 tarihli bir belgede, Kastamonu'ya bağlı Sinop, İnebolu ve Taşköprü kazaları ahalisinin, müptela oldukları frenginin yayılmasının önlenmesi için bazı önlemler alınması istenmektedir. Sinop, İnebolu ve Taşköprü kazaları halkının öncelikle, frengiden kurtarılması için bölgeye bir tabip, bir eczacı, bir cerrah ile birlikte tıbbi malzemeler gönderilmesi istenmektedir. Tıbbiye Nezareti'nce hastaların tedavi edilmesi için 2.000 kuruş maaşla Doktor Lam'ın ve Eczacı Teodoridis Efendilerin tayini gerçekleştirilmiştir. Bu kişilere tıbbi malzemelerinin bedeli 5.000 kuruşla birlikte harcırahlarının verilmesi istenmektedir. Ayrıca bölgede Mekteb-i Tıbbiye'den gönderilen Ahmet Muhtar ve Ahmet Cevdet Efendiler bulunduğu için ayrıca doktor tayin gereği görülmemiştir. Hastalığa yakalananların vakit kaybetmeden itina ile tedavi edilmeleri istenmektedir.²⁵⁴ 19 Temmuz 1887/27 Şevval 1304 tarihli belgeye göre, frengiye yakalananların tedavisi için seyyar dolaşan doktor ve eczacılardan yeterince yararlanılmamasından dolayı, bunlara verilen maaşla ve masrafları mahalli belediye gelirlerinden ödenmek üzere, Sinop'ta frengi hastanesi yapılması kararı alınmıştır.²⁵⁵ Ardından Sinop Hastanesi (Resim24,25,26) 1887 yılında Abdurrahman Paşa'nın Kastamonu Valiliği'nde bulunduğu sırada inşa edilmiştir. Bölgede frengiyle mücadele M.1898 yılı itibariyle Doktor During'in müdahaleleri sonucunda başlamıştır. Sinop

²⁵² *Kastamonu Vilayet Salnâmesi*, sene M.1903 (H.1321), s.234.

²⁵³ Çavdar ve Karcı, "a.g.m.", s.161-162.

²⁵⁴ BOA, ŞD., D: 2439, G: 15.

²⁵⁵ BOA, DH.MKT., D: 1433, G: 25.

Livası'nın dağlık, taşlık olması sebebiyle geçimlerini sağlamak isteyenler büyük şehirlere yönelmişlerdir. Özellikle İstanbul'a gidip kayıkçılık, balıkçılık ve bunun gibi işlerde çalışanlar genelevlerden aldıkları hastalıkları memleketlerine geldiklerinde eşlerine de bulaştırmışlardır. Hastalığın yayılmasında askerlerin de rolü bulunmaktadır. Ayrıca cehalet ve göreneksizlik de bu durumu tetiklemektedir.²⁵⁶ Ayrıca 2 Ekim 1893/21 Rebîü'l-evvel 1311 tarihli bir belgeye göre hastaneye yatan ve tedavileri yapılan frengili kişilerin isimlerinin kayıt altına alındığı da bildirilmektedir.²⁵⁷

2.6.5.2. Samsun

Samsun ve civarında frengiyle alakalı yapılan çalışmalara bakıldığında frengiyle ilgili hastanelerin açılması gündeme gelmiştir. Bölgenin Kastamonu Vilayeti'ne yakınlığı da göz önüne alınacak olursa, bu durum makul gözükmemektedir. Fakat devlet tahsisatlarının bölgeye iletilmesinde yine diğer bölgelerde olduğu gibi sıkıntılar yaşanmaktadır. 12 Mayıs 1904/26 Safer 1322 tarihli bir belgeye göre ise, Trabzon Vilayeti'nde görülen frenginin yayılmasının önlenmesi için Trabzon Vilayet merkez hastanesinin frengi koğuşunun 100 yatak kapasitesine çıkarılması istenmektedir. Ayrıca Samsun Hastanesi'nin de frengi koğuşunun 50 yatak kapasitesine çıkarılması gerektiği belirtilmiştir. Bu şekilde normal hastanelerde frengili hastalara daha fazla tedavi imkânı sağlanacaktır. Yine bölgeye seyyar doktorlar yollanarak köy ve kasabalarda bu hastalığın önünün alınması sağlanacaktır. Rusya ve Romanya'ya çalışmak için gidip gelenlerin, kapmış oldukları hastalığı yaymamaları için, zabıtarlarca gözetim altına alınıp, evli olanların özel bir şekilde muayene edilmesi gibi tedbirlerin alınması talep edilmiştir.²⁵⁸ 11 Nisan 1907/27 Safer 1325 tarihli bir belgede, Samsun ve Gümüşhane'de görülen frengiye karşı tedbirlerin alınması istenmiştir.²⁵⁹ 11 Mayıs 1909/20 Rebîü'l-âhir 1327 tarihinde, bazı çevre ve bölgelerde frenginin yayılmaya başlaması üzerine, Kastamonu'da olduğu gibi Samsun'da da bir frengi hastanesi kurulması için alt yapı çalışmaları başlatılmıştır. Frenginin yayılmasının önüne geçebilmek için hastane açılması ve giderlerinin karşılanması istenmektedir.²⁶⁰

Görüldüğü üzere frenginin yayılmasını engellemek için gerekli önlemler alınmış, yatak kapasitesi artırılmış buna rağmen Samsun Gureba Hastanesi yetersiz

²⁵⁶ Başağaoğlu, "a.g.m.", s.72-76.

²⁵⁷ BOA, *DH.MKT.*, D: 143, G: 17.

²⁵⁸ BOA, *DH.MKT.*, D: 850, G: 50.

²⁵⁹ BOA, *DH.MKT.*, D: 1159, G: 58.

²⁶⁰ BOA, *DH.MKT.*, D: 2808, G: 65.

kalmıştır. Frengi gibi bulaşıcı bir hastalıkla mücadele edebilmek ve bu hastalığa yakalananların tedavi edebilmek için, M.1915 yılında Samsun'da Frengi Hastanesi adıyla bir hastane açılmıştır. Erkekler ve bayanlar için ayrı ayrı odaları olan hastanenin bakteriyoloji laboratuvarı ve eczanesi bulunmaktaydı. Bu hastanede bel soğukluğu, frengi ve çeşitli cilt hastalıklarına bakılmaktaydı.²⁶¹ Hastane kurulduktan sonra, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik zorluklar nedeniyle gönderilen tahsisatlarda dönem dönem sıkıntılar yaşanmıştır. 10 Şubat 1920/20 Cemaziyelevvel 1338 tarihli bir belgede, Samsun Frengi Hastanesi'nin masraflarının karşılanması için hastaneye istenilen 3.000 liranın, devletin içerisinde bulunduğu maddi imkânsızlıklar sebebiyle kesin bir şekilde ödenemeyeceği belirtilmektedir.²⁶²

2.6.5.3. Çorum

Çorum ve Ankara'da da frengiyle mücadele için gerekli önlemlerin alındığı görülmektedir. 11 Temmuz 1896/30 Muharrem 1314 tarihli bir belgeye göre, Çorum Sancağı'nda ortaya çıkan frenginin yayılmasının önlenmesi için gerekli önlemlerin alınması gerektiği bildirilmektedir. Çorum Sancağı'nda frenginin yayılmasından dolayı Sivas Vilayeti'nce gönderilen yazıyla Dahiliye Nezareti'ne ulaştırılan 25 Haziran 1312/7 Temmuz 1896 tarihli ve 1619 numaralı belgede Kastamonu'da frenginin yayılmasını engellemek için orada görevlendirilmiş Mekteb-i Tıbbiye hocalarından Doktor Dering vasıtasıyla tedavi ettirilmiş olanların olduğu belirtilerek, bölgece yardımların istendiği bildirilmiştir.²⁶³ 13 Ağustos 1896/4 Rebû'l-evvel 1314 tarihli belgeye göre, Çorum Sancağı ile Ankara Vilayeti'nin bazı cihetlerinde çoğalan ve yayılan frenginin men edilmek istendiği belirtilmektedir. Çorum Sancağı ile vilayetin değişik bölgelerine yayıldığı anlaşılan frenginin men edilmesi için Mekteb-i Tıbbiye hocalarından Doktor Dering vasıtasıyla tedavi ettirilmesinin bildirildiği belirtilmektedir. Doktor Dering'in Kastamonu'da olan işini bitirdikten sonra Çorum ve Ankara'ya gelmesinin istendiği ya da yanında bulunan doktorlardan bir ikisinin bölgeye gönderilmesi istenmektedir. Belgenin devamında Çorum Sancağı'nda frenginin yayılmasını engellemek için lazım olan gelirin nasıl elde edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Hastalık için gerekli yerlerde hastanelerin yapılmasını ve seyyar doktorların görevlendirilmesi gerektiği kararı alınmıştır. Bu giderlerin karşılanabilmesi

²⁶¹ Baki Sarısakal, *Samsun Sağlık Tarihi Samsun Araştırmaları 4*, Barış Gazetesi Yayınları, Samsun, 2005, s.54.

²⁶² BOA, *DH.UMVM.*, D: 81, G: 18.

²⁶³ BOA, *BEO.*, D: 809, G: 60611.

için, belediye hazinesince bu tutarların karşılanamayacağı belirtilerek, belediye hazinesinden devlete ödenen vergilerin belediyede bırakılmasıyla bu sorunun giderilebileceği belirtilmektedir. Fakat gelen cevapta, vergilerin belediyeye bırakılmayacağı belirtilerek Doktor During'in giderlerinin karşılanması şartıyla bölgeye çağrılabilirliği belirtilmektedir.²⁶⁴ Belgelerden de anlaşılacağı üzere devletçe yaşanan mali sıkıntılar bir kez daha gözler önüne serilmektedir.

Kısa bir süre sonra Doktor During'in bölgeye gönderildiği 26 Ekim 1896/19 Cemazeyilevvel 1314 tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Çorum ve havalisindeki frenginin tedavisi için Kastamonu'da bulunan Doktor During ile yardımcısı Mehmed Reşid Efendi'nin Çorum'a gönderilerek tedbirler aldıkları görülmektedir. Doktor During'in seri bir şekilde Çorum'a gitmek istediği, fakat kendisine ve yardımcısı Mehmed Reşit Efendi'ye gereken yol masrafları emrinin Dahiliye Nezareti'ne bildirilmemesinden dolayı Ankara-Çorum(Amasya, Samsun) yolunda yol paralarının verilmesini beklediklerini telgraf yoluyla bildirmişlerdir. Devletçe harcırahlarının verileceğinin belirtilmesinin ardından Doktor During Çorum ve havalisine ulaşmış ve çalışmalarına başlamıştır.²⁶⁵

Çorum bölgesinde daha sonra bir frengi hastanesi yapılması düşünülmüştür. Hastane dışarısında mutfak, çamaşırhane, hademelere mahsus koğuşlarla beraber hastane içerisinde müdür odası, doktor odası, muayenehane, eczane ve 30 yatak kapasiteli iki büyük ve iki küçük koğuşu olan 286 metre üzerine yeni inşa edilecek Çorum Frengi Hastanesi için 160.000 kuruş sarf edileceği belirtilmişse de Doktor During'in inşaat masraflarını belirlemesi için, o bölgeye giderek araştırma yapması gerektiği belirtilmektedir.²⁶⁶ Ardından 24 Nisan 1900/23 Zilhicce 1317 tarihli belgede, During'in Çorum'da yapılacak frengi hastanesinin inşası için gereken masrafların ne kadar olacağını Dahiliye Nezareti'ne bildirmesi istenmektedir.²⁶⁷ 12 Mayıs 1901/23 Muharrem 1319 tarihli bir belgede, Çorum Sancağı'nda yapımına karar verilen Frengi Hastanesi'nin inşaat masrafları istenmiştir. Belgenin devamında bölge köy ve kasabalarında frenginin men edilmesi için sağlık hizmeti sunan seyyar doktorların

²⁶⁴ BOA, *BEO.*, D: 825, G: 61845.

²⁶⁵ BOA, *BEO.*, D: 857, G: 64225.

²⁶⁶ Süheyl Ünver, *Tıp Tarihi Yıllığımız I*, Yörük Matbaası, İstanbul, 1966, s.69.

²⁶⁷ BOA, *DH.MKT.*, D: 2335, G: 105.

ücretleri ile hastalara verilen ilaçların giderlerinin de temin edilmesi istenmektedir.²⁶⁸ Frenginin görüldüğü bölgelerde devletçe mali sıkıntı çekildiği hemen hemen her yerde görülmektedir. Çorum'da da benzer olaylar vuku bulmuş ve devlet giderleri ödemekte güçlük çekmiştir. 13 Haziran 1909/24 Cemazeyilevvel 1327 tarihli belgeye göre, bölgedeki frengi hastanelerinin harcamalarının hazineye yüklenmesinin mümkün olamayacağı, bu masrafın belediyelerce karşılanması gerektiği belirtilmektedir.²⁶⁹ Görüldüğü üzere devlet hazineyi zor duruma düşürmemek için daha çok yerel yönetimlerin bu masrafları karşılamasını istemiştir.

2.6.5.4. Ankara

Çorum başlığı altında yukarıda da belirtildiği üzere Ankara Vilayeti'nde frengiyle ilgili çalışmalar yürütülmüş ve hastanelerin açılmasıyla beraber hastalığın sirayeti azaltılmak istenmiştir. 17 Kasım 1908/22 Şevval 1326 tarihli bir belgeye göre, Ankara Vilayeti'nde frenginin yayılması sebebiyle Kastamonu'da olduğu gibi uygun bölgelerde üç frengi hastanesinin yapılması planlanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu hastanelere Avrupa'dan getirilecek olan aletler yerleştirilerek giderlerin Maliye Nezareti'nce karşılanması talep edilmektedir.²⁷⁰

2.6.5.5. Tokat

Frengiyle ilgili olarak Tokat'ta da çalışmalar yapılmıştır. 5 Ağustos 1910/28 Recep 1328 tarihli belgeye göre, frengi ve bu konuda alınacak tedbirler belirtilmektedir. Belgede, Tokat Sancağı dâhilinde günden güne yayılmakta olan frenginin sirayetiyle ilgili olarak, bir an evvel tedbirler alınıp uygulamaya geçirilmezse vilayetin sağlık durumunun ve genel nüfusunun zarar göreceği, ardından da sorunlar yaşanacağından bahsedilmektedir. Seri bir şekilde önlemlerin alınması gerektiği belirtilmektedir.²⁷¹

Genel olarak bakıldığında, hastalık öncelikle Karadeniz kıyılarına sirayet etmiş ardından iç bölgelerde görülmeye başlamıştır. Frengiye karşı önlemler alınmadığı takdirde hastalığın süratle yayıldığı görülmektedir. Devlet de içerisinde bulunduğu mali güçlükler sebebiyle bu salgınlara karşı yeterli tahsisatı bölgelere gönderememiştir.

²⁶⁸ BOA, *DH.MKT.*, D: 2483, G: 17.

²⁶⁹ BOA, *DH.MKT.*, D: 2842, G: 57.

²⁷⁰ BOA, *DH.MKT.*, D: 2662, G: 19.

²⁷¹ BOA, *DH.MUİ.*, D: 3, G: 8.

SONUÇ

Frenji hastalığının kaynağı tam olarak bilinemese de 1492'de Amerika'nın keşfi ile birlikte dünyaya yayıldığı bilinmektedir. Kristof Kolomb ve tayfalarından Avrupa'ya yayılan bu hastalık ilk dönemlerde Avrupa ile iletişimi sınırlı olan Osmanlı Devleti topraklarında görülmemiştir.

Özellikle Osmanlı ve Rusya arasında geçen 1806-1812, 1828-1829, 1854 Kırım savaşlarıyla beraber ilk frenji vakaları görülmeye başlanmıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra artarak salgın haline dönüşmüştür. Savaş dönemlerinde özellikle askerler arasında görülen bu hastalık yaşanan göçlerle beraber tüm bölgelere yayılmaya başlamıştır.

Frenjinin Batı Karadeniz Bölgesi'nde yayılmasında etkili olan unsurlardan biri Rusya'ya fırıncılık yapmak için giden işçilerin, dönüşte bu hastalığı ailelerine bulaştırması olmuştur. Ayrıca Kastamonu Vilayeti ve çevresindeki askerlerin İstanbul Beyoğlu'nda konuşlandırılması ve bu bölgenin genelevlerin bulunduğu bölge olması, hastalığı kapalı askerlerin, Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki evlerine geldiklerinde ailelerine bulaştırmasında etkili olmuştur. Hastalık öncelikli olarak Batı Karadeniz kıyılarında etkili olmuş ardından iç bölgelere doğru sirayet etmiştir.

Batı Karadeniz Bölgesi'nde frenjiyle ilgili ilk sistemli çalışmaları, 1889-1902 yılları arasında Almanya'dan getirilen ve Batı Karadeniz Bölgesi'nde frenjiyle mücadele teşkilatının başına geçirilen Doktor Ernst von Düring yapmıştır. Doktor Düring ve seyyar tıbbiye ekibi, bölgede yaptıkları frenji taraması sonucunda, frenjinin büyük bir salgın haline geldiğini görerek öncelikle bölgede frenji hastanelerinin açılmasını istemişlerdir. Merkeze uzak bölgelere de seyyar tıbbiye ekiplerinin gönderilmesini önermişlerdir.

Osmanlı Devleti Batı Karadeniz Bölgesi'nde frenji ile mücadele kapsamında Kastamonu, Bolu ve Safranbolu'da birer frenji hastanesi tesis etmiştir. Bu hastanelerde frenjili hastalar tedavi edilmiştir. Aynı zamanda hastalığın yayılmasını engellemek için tedbirler alınmıştır. Osmanlı Devleti frenji salgınları için bölgede doktor ve eczacı gibi sağlık görevlileri de istihdam etmiştir. Yaşanan ekonomik zorluklara rağmen, frenji ile mücadele kapsamında kullanılması için, o dönem önemli miktardaki tahsisatı da frenji mücadelesine ayırmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti maddi olarak iyi durumda değildi. Son dönemlerinde sürekli savaşlar yapmış ve ekonomik yönden darboğaz yaşamaktaydı. Böyle maddi sıkıntıların yaşandığı bir dönemde, Osmanlı Devleti frengi ile ilgili olarak mali yardımları Batı Karadeniz Bölgesi'ne aktarmakta sıkıntılar yaşamıştır. Hastanelerin açılmasında, seyyar tıbbiye ekiplerinin oluşturulmasında, ilaç, alet ve edevatın bölgeye gönderilmesinde sürekli sorunlar yaşanmış, bu durum da frengiyle girişilen mücadeleyi sekteye uğratmıştır.

Hastalığa karşı girişilen mücadelenin başarısız olma sebeplerinden birisi de halkın yeterli bilince sahip olmamasıydı. Bölge halkı genellikle devletin neden ufacık frengi yaralarıyla uğraştığına anlam verememiş ve frengi yaralarını önemsememiştir. Bazı kesimler de, frenginin özellikle cinsel yolla bulaşması sebebiyle soyunu lekelemek istememişlerdir. Tedaviyi şartlatan hekimlerde aramışlardır.

19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında hastalığa karşı tam bir başarı sağlanamasa da hastalık kontrol altına alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu son döneminde askeri, sosyal ve ekonomik alanlarda yaşamış olduğu çöküş tüm devleti içerisinden çıkılmaz bir sona sürüklemiştir. Savaş döneminin son bulması ve Cumhuriyet Dönemi'yle birlikte hastalığın önünün alınma çalışmaları tüm hızıyla devam etmiştir. Alexander Fleming'in 1928 yılında tesadüfen bulduğu penicilin 1943 yılında ilaç haline getirilip hastalığın tedavisinde kullanılmıştır. Frengi mikrobunun bu ilaca karşı direnci söz konusu değildir. Günümüzde frengi az sayıda da olsa görülmeye devam etmektedir.

KAYNAKÇA

I.ARŞİV BELGELERİ

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
(BOA)

Ali Emiri Mustafa II (AE.SMST.II.), D: 111, G: 12060; D:111, G:12064.

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO.), D: 41, G: 3012; D: 93, G: 6901; D: 809, G: 6061; D: 818, G: 61316; D: 824, G: 61790; D: 825, G: 61845; D: 857, G: 64225; D: 1158, G: 86825; D: 1169, G: 87647; D: 1364, G: 102292; D: 1639, G: 122909; D: 1834, G: 137547; D: 1858, G: 139296; D: 2823, G: 211686; D: 2925, G: 219367; D: 3718, G: 278786; D:4647, G:348482.

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Levazım Kalemî (DH.EUM.LVZ.), D: 30, G: 103.

Dahiliye Nezâreti Hukuk Müşavirliği (DH.HMŞ.), D: 22, G: 26; D: 22, G: 72.

Dahiliye Nezâreti İdare-i Umumiye (DH.İ.UM.), D:11, G:2.

Dahiliye Nezâreti İdarî Kısım (DH.İD.), D:18, G:45; D:46, G:71; D:48, G:10; D: 53, G: 28; D: 55, G: 24; D:55, G:29; D:55, G:44; D:63, G:13; D:65, G:46; D: 141, G: 15.

Dahiliye Nezâreti Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyeti (DH.MB.HPS.), D: 156, G: 14.

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî (DH.MKT.), D: 40, G: 1; D: 116, G: 48; D: 143, G: 17; D: 237, G: 60; D: 442, G: 24; D: 463, G: 14; D:493, G:7; D: 504, G: 10; D:532, G:68; D: 574, G: 21; D: 850, G: 50; D: 1154, G: 59; D: 1159, G: 58; D: 1212, G: 37; D:1334, G: 65; D:1410, G:112; D:1427, G:22; D:1433, G:25; D:1739, G:105; D: 1909, G: 117; D:1914, G:35; D: 1925, G: 1; D: 2041, G: 45; D: 2042, G: 69; D:2080, G:56; D: 2087, G: 47; D: 2099, G: 14; D: 2195, G:95; D: 2224 G: 103; D: 2256, G: 13; D: 2330, G: 15; D: 2335, G: 105; D: 2343, G: 146; D: 2405, G: 130; D: 2473, G: 8; D: 2473, G: 28; D: 2473, G: 60; D: 2483, G: 17; D: 2489, G: 57; D: 2536, G: 2; D:2543, G:37; D: 2586, G: 32; D: 2660, G: 69; D: 2662, G: 19; D: 2808, G: 65; D: 2842, G: 57.

Dahiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi (DH.MUI.), D:3, G:8; D:4, G:63; D:5, G: 13; D:18, G:31; D: 29, G: 51; D:75, G:25.

Divan (Beylikçi) Kalemî Defterleri (A.DVN.), D: 152, G: 75.

İrade Dahiliye (İ.DH.), D: 1351, G: 9; D: 1448, G: 45.

İrade Hususi (İ.HUS.), D: 47, G: 6; D: 65, G: 167; D: 75, G: 169; D: 85, G: 95.

Mâbeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Arızaları (Y.PRK.SGE.), D:9, G:49.

Meclis-i Vâlâ (MVL.), D:710, G:65.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), D:22, G:78.

Rumeli Müfettişliği Fotoğraflar (FTG.f.), Yer:622; Yer:1676; Yer:1677; Yer:1678; Yer:1679; Yer:1751.

Sadaret Divan Mukavelelemeler (A.DVN.MKL.), D: 86, G: 8.

Sadâret Mektubî Kalemî Mühimme (Odası) Kalemî (A.MKT.MHM.), D:327, G:96; D:2100, G:14.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD.), D: 1643, G: 38; D:2419, G:7; D: 2439, G: 15; D: 2680, G: 3.

Umûr-ı Mahalliye-i Vilayât Müdüriyeti Belgeleri (DH.UMVM.), D: 81, G: 18

Zabtiye Nezareti (ZB.), D: 480, G: 136; D:481, G:10.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı, Fon Kodu: 30-18-1-1., D:1, G:13, Sı.:9.

II. SALNÂMELER

Bolu Livası Salnâmesi, <http://ktp.isam.org.tr/>, sene 1337-38.

Kastamonu Vilayet Salnâmesi, <http://ktp.isam.org.tr/>, sene 1287, 1306, 1310, 1311, 1312, 1314, 1317, 1321.

III. KİTAPLAR

AYAR, Mesut, *Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği(1892-1895)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.

BARLAS, Uğuroğlu, *Safranbolu Tıp Tarihi Araştırmaları*, Senfoni Matbaası, İstanbul, 2004.

BAŞAĞAOĞLU, İbrahim, *Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Çamlıca Basım Evi, İstanbul, 2015.

BAYRAM, Ziya ve DEMİR, Leyla, *Bulaşıcı Hastalıklar ve Bakımı*, Matsa Basımevi, Ankara, 2009.

BEHÇET, Hulusi, *Frengi Niçin Ayıp Görülür? Frengiyi Neden Gizli Tutmak Adet Olmuştur? Tabiatla Ayıp Denilen Hastalık Var mıdır?*, İstanbul Belediyesi Basım Evi, İstanbul, 1935, *Frengi Dersleri*, Akşam Matbaası, İstanbul, 1936.

BİRGÖREN, Hamdi, *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicri 1334/Miladi 1916*, Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Bolu, 2008.

DİAMOND, Jared, *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, (Çev.: Ülker İnci), TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları Yayınları, Ankara, 2010.

EMİROĞLU, Kudret, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Şubat 2012.

GALİP, Reşit, *Dört Azgın Canavar*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.

KAHYA, Esin, *Sağlık Kuruluşlarımıza Bir Örnek: Safranbolu'da Frengi Hastanesi, (IX. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrı Basım)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

KARAYAMAN, Mehmet, *20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, Nisan 2008.

KURBAN, Mustafa, *Bulaşıcı Hastalıklar ve Bakımı*, Cem Ofset, Kayseri, 2012.

KUTKAM, İsmail Hakkı, *Frengi*, İstanbul Halk Basımevi, İstanbul, 1937.

NİKİFORUK, Andrew, *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, (Çev.: Selahattin Erkanlı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

ÖZDEMİR, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, TTK Yayınları, Ankara, 2010.

SARISAKAL, Baki, *Samsun Sağlık Tarihi Samsun Araştırmaları 4*, Barış Gazetesi Yayınları, Samsun, 2005.

SARIYILDIZ, Gülden, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, TTK Yay., Ankara, 1996.

SHERMAN, Irwin W., *Dünyamızı Değiştiren On İki Hastalık*, (Çev.: Emel Tümbay-Mine Anđ Küçüker), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Kasım 2016.

STRAUS, Eugene W. ve STRAUS, Alex, *Tıbbi Mucizeler*, Domingo Bkz Yayıncılık, İstanbul, Nisan 2009.

TALİMCİOĞLU, Şükrü Kamil, *Zührevi Hastalıklardan Resimli Frengi – Bunlara Tutulmamak, Tutulduğu Halde Doğru Tedavi Yolu Bulmak Usulleri*, Tefeyyüz Kitab Evi, İstanbul, 1939.

TARAKÇI, Mehmet, *Bulaşıcı Hastalıklar Bilgisi*, Hatiboğlu Yayınevi, Ankara, 1988.

TEMEL, Mehmet, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Nehir Yayınları, İstanbul, 2008.

ULUDAĞ, Osman Şevki, *Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*, (Hazırlayan: Esin Kahya), TTK Yay., Ankara, 2010.

ÜNVER, Süheyl, *Tıp Tarihi Yıllığımız 1*, Yörük Matbaası, İstanbul, 1966.

YATAĞAN, Erol, *Bulaşıcı Hastalıklar ve Epidemiyoloji*, Yeni Asya Yayınları, Antalya, 1990.

IV. MAKALE ve ANSİKLOPEDİLER

AKIN, Rıdvan, “Birinci Meclis Döneminde Frengi ile Mücadele: Frengi’nin Men’i ve Tahdid-i Sirayeti Hakkında Kanun ve Genel Sağlık Sorunları”, *1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, C.2, Konya, 2008, s. 1618-1627.

AKTAŞ, Esat, “18 Eylül 1880 Tarihli Bir Layihaya Göre Kastamonu Vilayeti”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.54, 2015, Erzurum, s.223-140.

ARIN NAMAL, Fatma, “Ernst Von Düring Paşa’nın (1858-1944) 3 Eylül 1918 Tarihli Münchener Medizinische Wochenschrift’de Yayımlanan “Küçük Asya’da Endemik Sifiliz Hakkında Deneyimler” Başlıklı Makalesi Üzerine”, *2. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi (10-13 Aralık 2012) Program ve Özetler*, İstanbul, 2012, s.125-126.

ARKIN, Ramazan Gökalp, “Frengi”, *Sağlık Ansiklopedisi*, C.2, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1963, s.629-631.

ARPACI, Murat, “Hastalık, Ulus ve Felaket: Türkiye’de Frengi İle Mücadele (1920-1950)”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, S.130, İstanbul, 2014, s.59-86.

BACHOUR, Hanna T., “Eski Arap Yazmalarında Frengi”, (Çev.: İlcan Bihter Barlas), *Tarih Okulu Dergisi*, S.3, İzmir, İlkbahar 2009, s.125-132.

BARLAS, Uğuroğlu, “Safranbolu Frengi Hastanesi ve Cüzamlılar Barınağı Hakkında Bir Araştırma Denemesi”, *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.5, İstanbul, 1993, s.141-158.

BAŞAĞAOĞLU, İbrahim, “20. Yüzyılın Başlarında Sinop’ta Görülen Bulaşıcı Hastalıklar”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, S.17, İstanbul, 2011, s.71-80.

BULUT, Fatma, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tehlikeli Bir Miras: Frengi”, *Tarih Okulu Dergisi*, S.3, İzmir, 2009, s.109-123.

ÇALIK, Ramazan ve TEPEKAYA, Muzaffer “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.16, Konya, 2006, s.205-228.

ÇAVDAR, Necati ve KARCI, Erol, “XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Frengi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.11, S.2, Eskişehir, 2016, s.157-175.

GÜL, Abdulkadir, “XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.41, Erzurum, 2009, s.239-270.

GÜR, Durmuş ve YILDIRIM, Yaşar Serkal, “Paphlagonia Bölgesi’nde Geç Antik ve Erken Bizans Yerleşimi: Sora”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.3, Karabük, 2017, s.757-780.

GÜRLEK, Mehmet, “Anadoluda Yazılmış İlk Türkçe Cerrahi Yazmalara Bir Örnek: Ala’im-i Cerrahin”, *Turkish Studies Dergisi*, C.6, S.3, Ankara, 2011, s.1423-1434.

HOT, İnci, “Ülkemizde Frengi Hastalığı ile Mücadele”, *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, C.12, S.1, İstanbul, 2004, s.36-43.

KAHYA, Esin, “Tedavi Kurumları Olarak Hastaneler ve Osmanlılardaki Bulaşıcı Hastalıklar Hastanesi Bir Örnek: Safranbolu Frengi Hastanesi”, *Prof. Dr. Ali Haydar Bayat Anısına Düzenlenen Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu(2 Haziran 2007)*, İstanbul, 2008, s.141-146.

KOMİSYON, “Frengi”, *Sağlık Ansiklopedisi*, C.1, İhlas Matbaacılık, İstanbul, [t.y.] , s.199-200.

KOTOĞYAN, Agop, “Sifiliz Tedavisinin Bugünkü Durumu”, *Deri Hastalıkları ve Frengi Arşivi*, C.14, S.2, İstanbul, 1982, s.91-95.

MONDADORİ, Arnaldo, “Frengi ve İlk Enfeksiyon Teorileri”, (Çev.: Nilgün Güdücü), *Tıp Tarihi*, Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık, İstanbul, 1998, s.80-81.

OKUR, Mehmet, “Pontus Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Karadeniz Bölgesi’nde Pontusçu Faaliyetler”, *Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, S.14, Çorum, 2007, s.1-28.

ORHONLU, Cengiz, “Bolu”, *DİA.*, C.6, İsam Yay., İstanbul, 1992, s.276-278.

ÖZÇELİK, Fatih, “Kastamonu Vilayet Salnameleri’nde Düzce Kazasının İdari ve Sosyal Yapısı”, *Düzce Üniversitesi Yönetim ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C.3, S.1, Düzce, 2013, s.1-19.

ÖZTÜRK, Hülya, “Hulusi Behçet-Frengi’nin Tarihi ve Geçirdiği Evreler”, 5. *Balkan Tıp Tarihi ve Etiği Kongresi Özet ve Bildiri Kitabı 11-15 Ekim 2011*, Nobel Matbaacılık, İstanbul, 2012, s.147-154.

SARIYILDIZ, Gülden, “Karantina”, *DİA.*, C.24, İsam Yay., İstanbul, 2001, s.463-465.

SAYEK, İskender, “Frengi”, *Sağlık Ansiklopedisi*, C.14, Öncü Basımevi, Ankara, 2007, s.583-584.

ŞAHİN, İlhan, “Kastamonu”, *DİA.*, C.24, İsam Yay., İstanbul, 2001, s.585-588.

ŞENEL, Şennur, “19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.13, S.1, Manisa, 2015, s.256-274.

TEMEL, Mehmet, “Atatürk Döneminde Türkiye’de Fuhuş ve Frengi Mücadelesi”, *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Bildiriler*, Ege Üniversitesi Yayınları, Yayın No:156, İzmir, 2009, s.75-86.

TEMEL, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi ile Mücadele” *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., C.14, Ankara, 2002, s.169-172.

TERZİOĞLU, Arslan, “Prof. Dr. Dr. H.c Ernst von Düring Paşa (1858-1944) ve Onun Osmanlı Devleti ile Yaptığı İki Orijinal Sözleşme”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S.267, İstanbul, 2009, s.51-57.

TERZİOĞLU, Arslan, “Prof. Dr. Med. Ernst von Düring”, *Türk Alman Tıbbi İlişkileri Simpozyum Bildirileri 18 ve 19 Ekim 1976*, İstanbul, 1981, s.155-158, “Türklerin Tarih Boyunca Dermatoloji ve Veneroloji Alanında Dünya Tıbbına Katkıları”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.278, İstanbul, s.53-59.

TURGUT, Kemal, “Frengi çoğalıyor mu, Spiroketler Resistans Kazanıyor mu?”, *Deri Hastalıkları ve Frengi Arşivi*, C.1, S.1, İstanbul, 1964, s.85-86.

TURHAN SARIKÖSE, Selma, “XIX. Yüzyılda Adana ve çevresinde Frengi Salgınları”, *Tarihte Adana ve Çukurova Sempozyumu Bildirileri Kitabı(17-19 Nisan 2015 Adana-Türkiye)*, Akademisyen Kitabevi, Adana, 2016, s.491-503.

USLUBAŞ, Tolga ve DAĞ, Sezgin, “Büyük Keşifler ve Sonuçları”, *İlk ağlardan Günümüze Dünya Tarihi Ansiklopedisi*, Özener Matbaacılık, Kasım 2010, İstanbul, s.148-154.

YILDIRIM, Nuran, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.5., İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1319-1338.

V. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

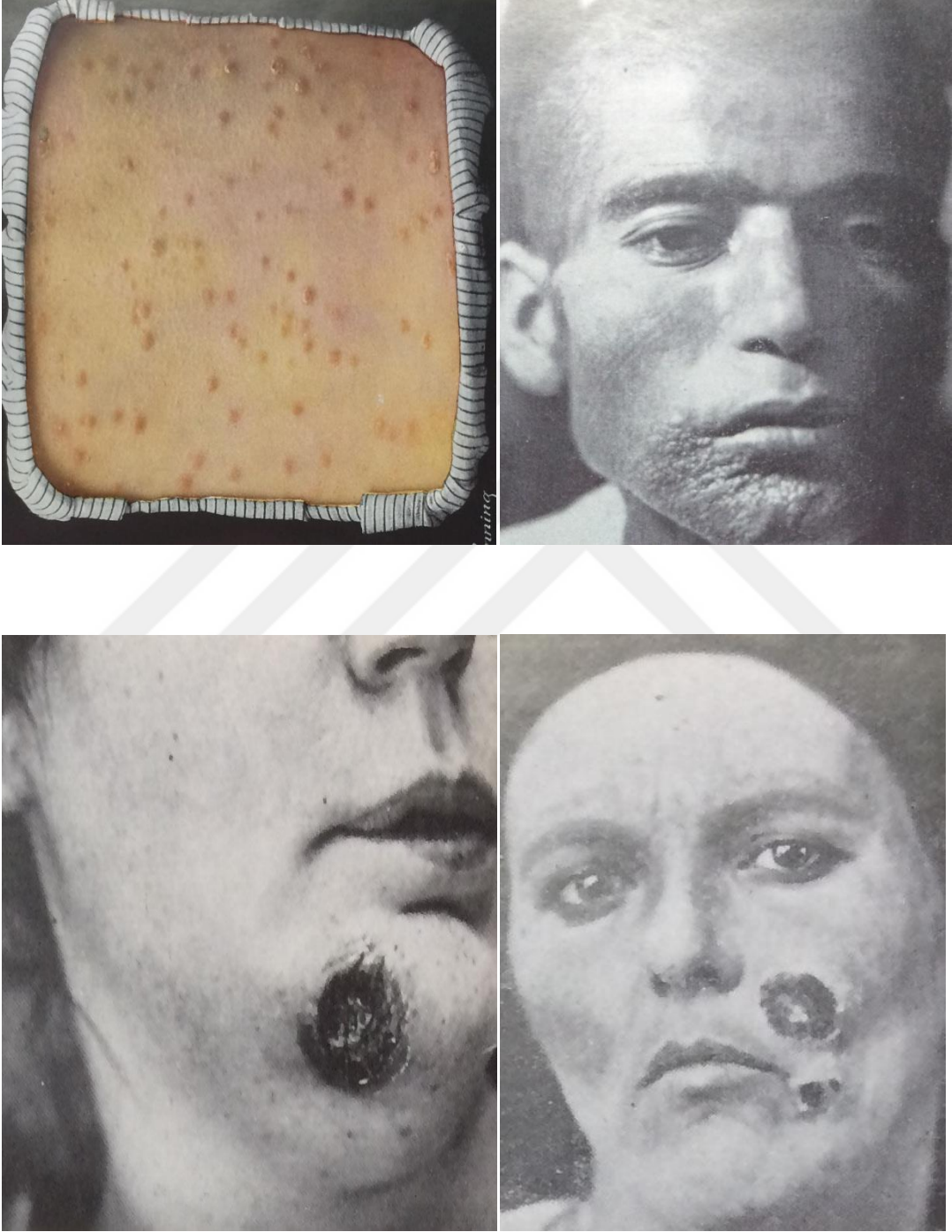
MARGARYAN, Perrin, “İlk Antik Frengi Genomları özüldü(5 Temmuz 2018)”, <http://www.arkeofili.com/ilk-antik-frengi-genomlari-cozuldu/>, E.t. 17.11.2018.

TABLULAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. Osmanlı Devleti'nde Frengi salgınlarının seyri.....	35
Tablo 2. Bolu Frengi Hastanesi sağlık personeli.....	74
Tablo 3. Bolu Sıhhiye Dairesi ve Bolu Memleket Hastanesi sağlık personeli.....	78
Tablo 4. Bolu Hastanesi'nde 1892 Temmuz-1922 Temmuz tarihleri arasında tedaviye alınan hastalar.....	78
Tablo 5. Bolu Hastanesi'nde 1915-1919 yılları arasında tedavi edilen hastalar.....	79
Tablo 6. Safranbolu Frengi Hastanesi sağlık personeli.....	82-83

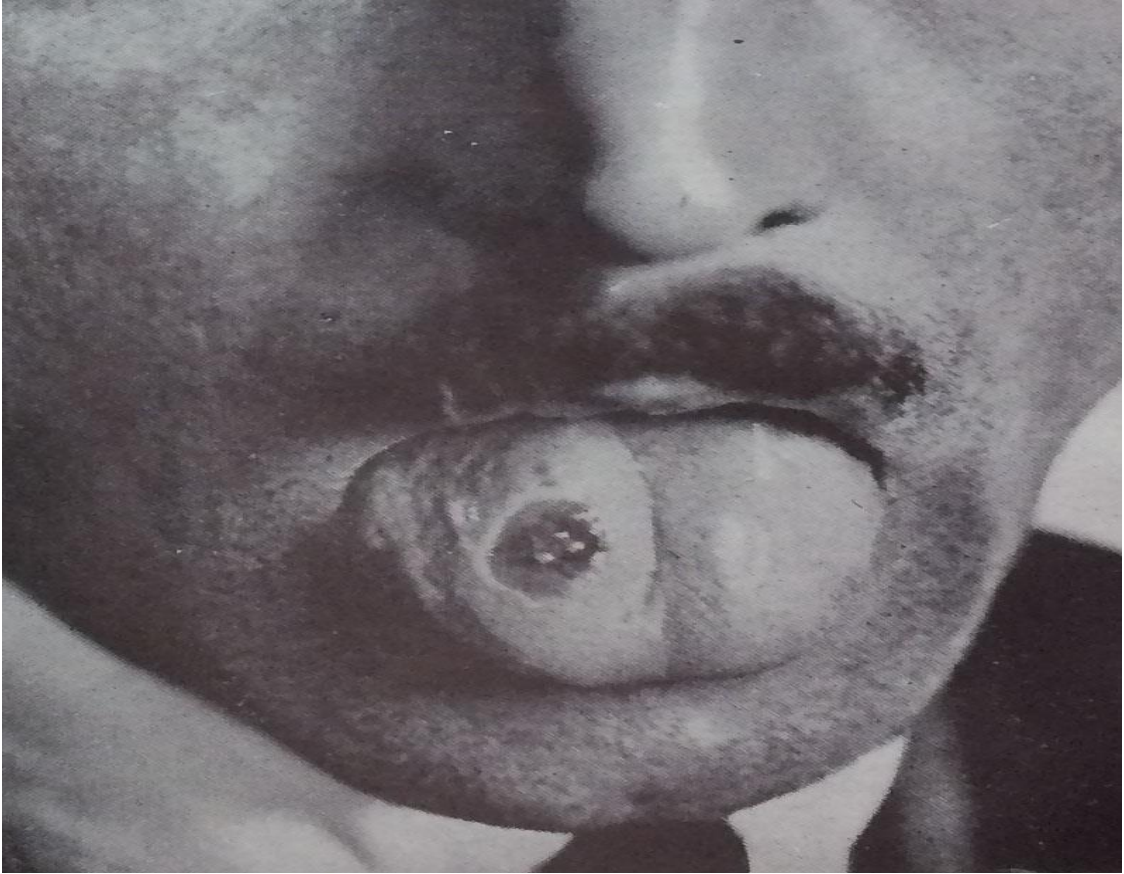
EKLER

Resim 1. Ciltte ve yüzde çıkan frengi yaraları²⁷²

²⁷² Hulusi Behçet, *Frengi Dersleri*, Akşam Matbaası, İstanbul, 1936, s.4-6.

Resim 2. Göz ve dilde frengi yaraları²⁷³

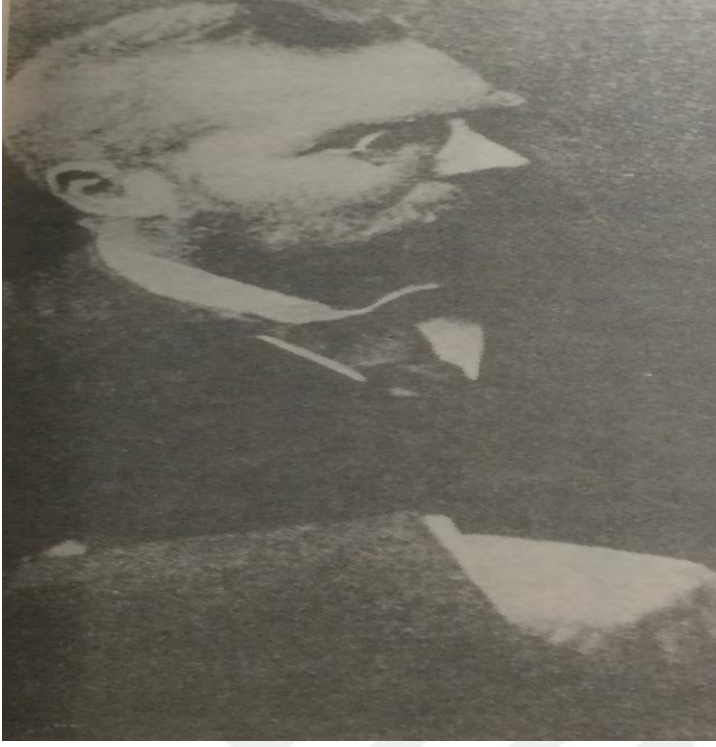
²⁷³ Behçet, *a.g.e.*, s. 9-10.

Resim 3. El ve ayaklarda frengi yaraları²⁷⁴

²⁷⁴ Behçet, *a.g.e.*, s.12.

Resim 4. Doktor Ernst von Düring (1858-1944)²⁷⁵

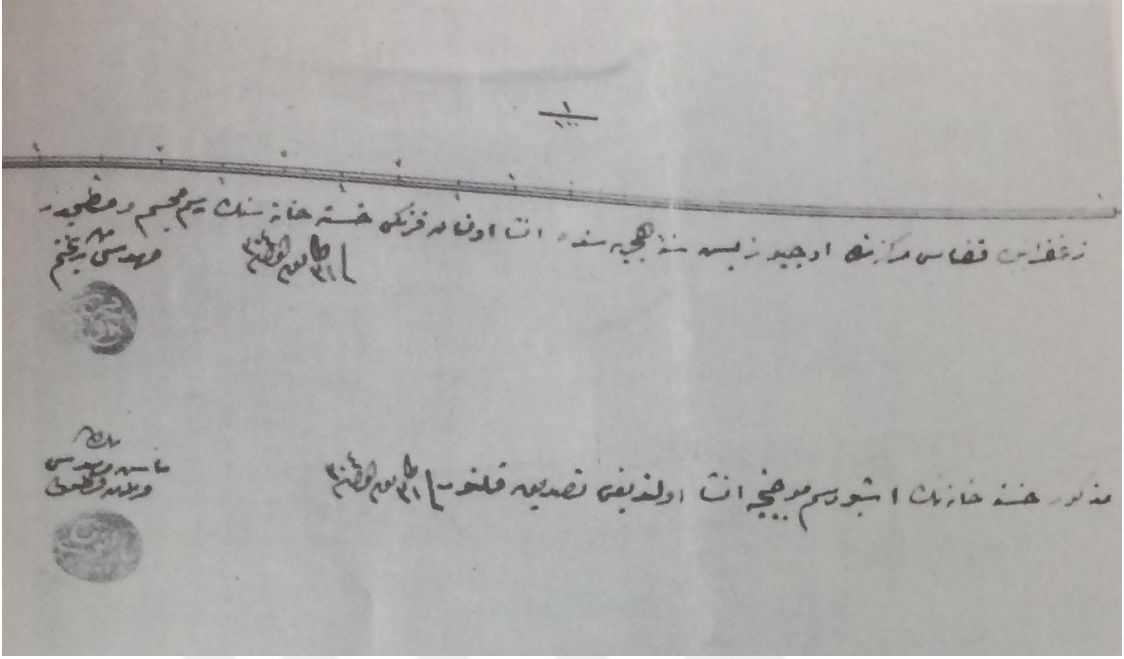
²⁷⁵ Terzioğlu, "a.g.m.", s.51-52.

Resim 5. Bolu Memleket Hastanesi²⁷⁶

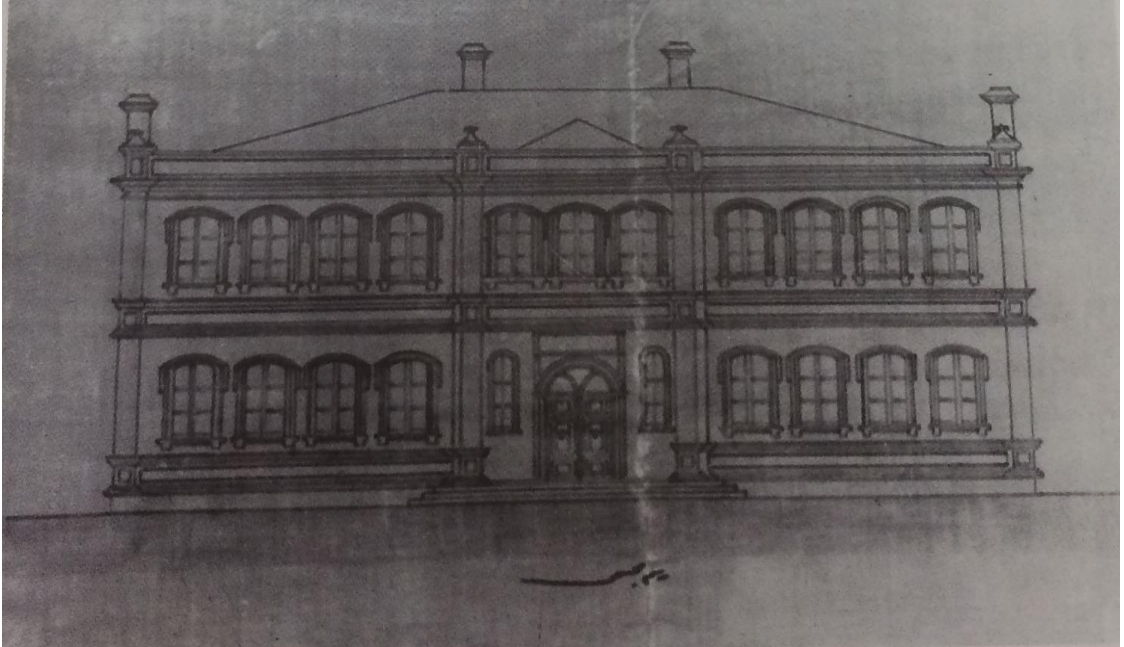

²⁷⁶ Birgören, *a.g.e.*, s.278.

Resim 6. Safranbolu Frengi Hastanesi'nin resmine uygun olarak inşa edildiğini gösteren arşiv belgesi(M.1886/ H.1304)²⁷⁷

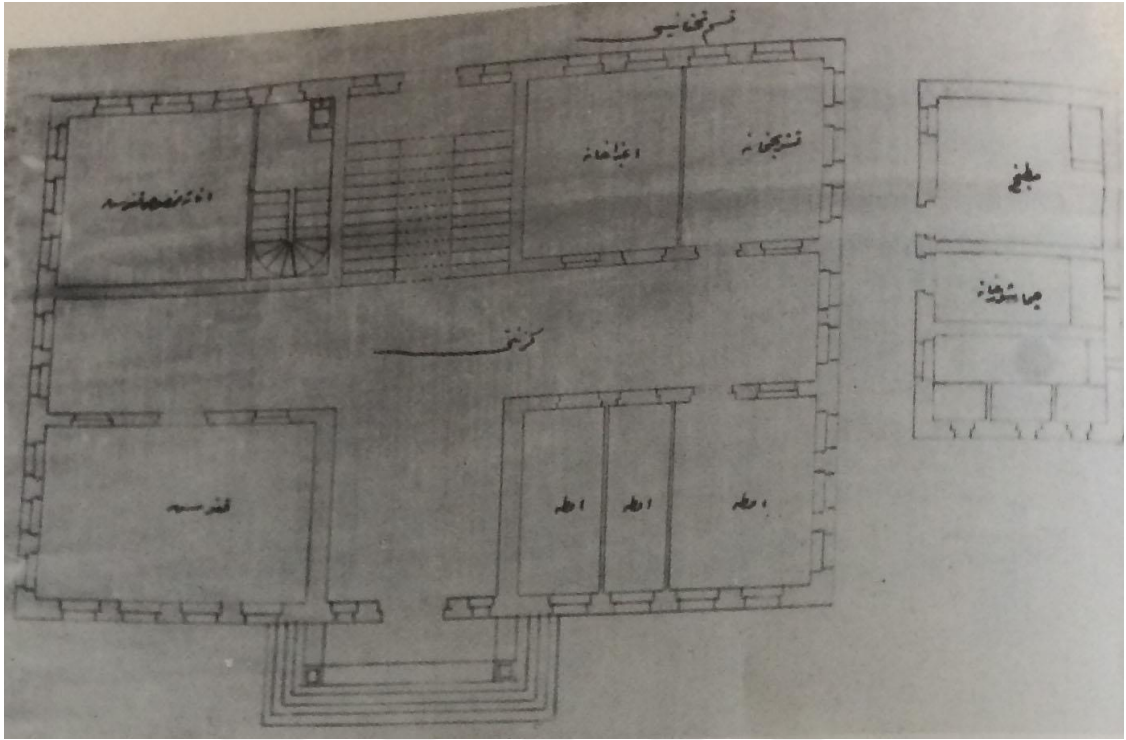
Resim 7. Safranbolu Frengi Hastanesi dış cephe görünüşü²⁷⁸

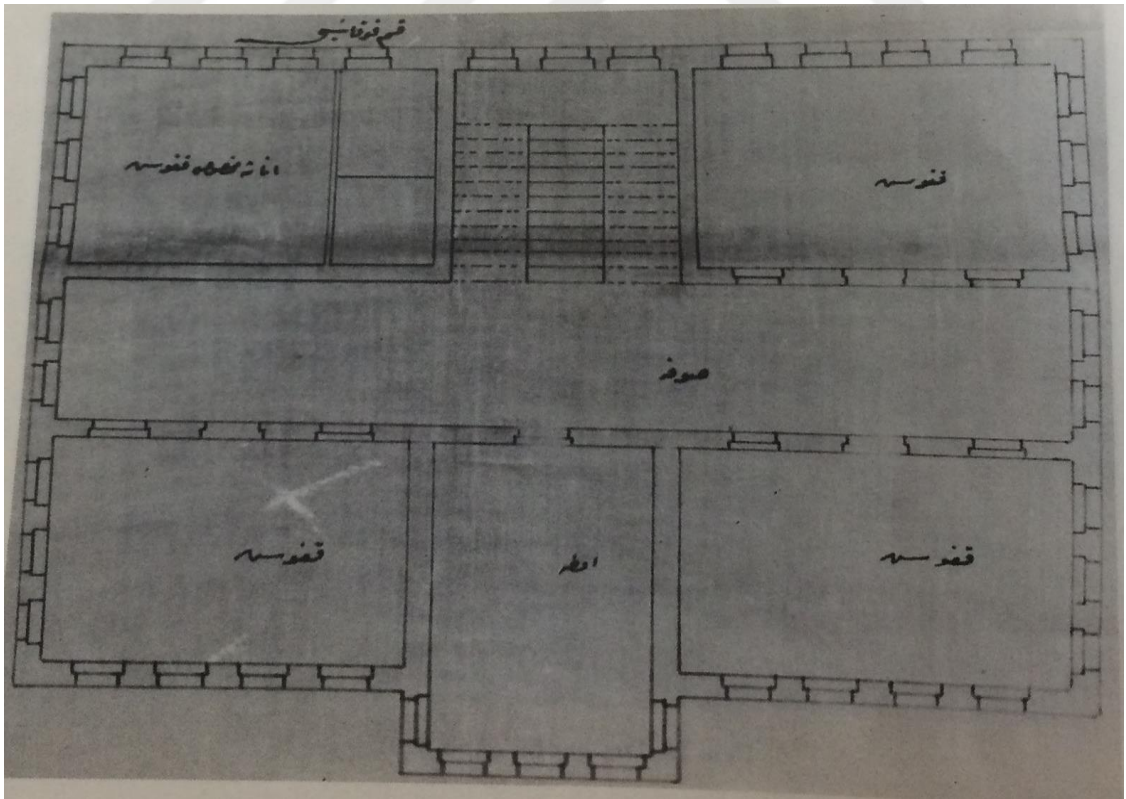
²⁷⁷ Kahya, a.g.e., s.361.

²⁷⁸ Kahya, a.g.e., s.361.

Resim 8. Safranbolu Frengi Hastanesi alt kat planı²⁷⁹

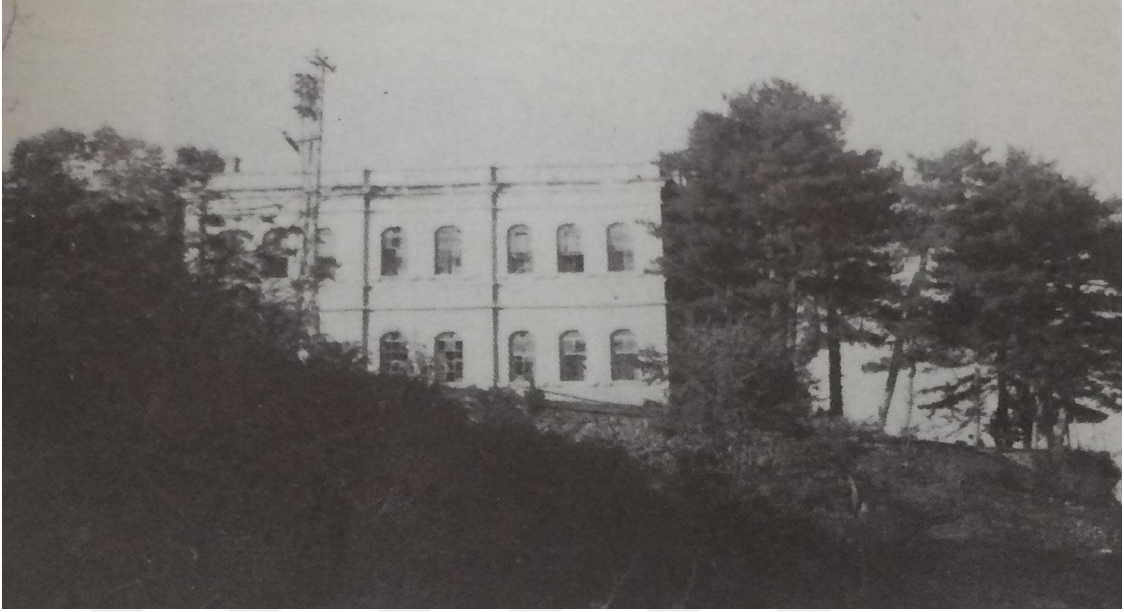
Resim 9. Safranbolu Frengi Hastanesi üst kat planı²⁸⁰

²⁷⁹ Kahya, *a.g.e.*, s.362.

²⁸⁰ Kahya, *a.g.e.*, s.362.

Resim 10. Safranbolu Frengi Hastanesi güneydoğudan görünüşü²⁸¹

Resim 11. Safranbolu Frengi Hastanesi arka cephe²⁸²

²⁸¹ Kahya, *a.g.e.*, s.363.

²⁸² Kahya, *a.g.e.*, s.363.

Resim 12. Safranbolu Frengi Hastanesi giriş kapısı²⁸³

Resim 13. Safranbolu Frengi Hastanesi sonradan yapılan ek kısım²⁸⁴

²⁸³ Kahya, *a.g.e.*, s.364.

²⁸⁴ Kahya, *a.g.e.*, s.364.

Resim 14. Safranbolu Frengi Hastanesi ön cephe ve giriş kapısı (Çekim Tarihi 30.04.2018)

Resim 15. Safranbolu Frengi Hastanesi yan cephesi (Çekim Tarihi 30.04.2018)

Resim 16. Safranbolu Frengi Hastanesi arka kapı (Çekim Tarihi 30.04.2018)

Resim 17. Safranbolu Frengi Hastanesi ek kısım ve diğer yanı (Çekim Tarihi 30.04.2018)

Resim 18. Safranbolu Frengi Hastanesi bahçesi (Çekim Tarihi 30.04.2018)

Resim 19. Safranbolu Hastanesi'nin dıştan görünüşü.²⁸⁵

Resim 20. Safranbolu Hastanesi'nin dıştan görünüşü.²⁸⁶

²⁸⁵ BOA, FTG.f., Yer: 1751.

²⁸⁶ BOA, FTG.f., Yer: 1678.

Resim 21. Safranbolu Hastanesi'nin bir numaralı koğuşu.²⁸⁷

Resim 22. Safranbolu Hastanesi'nin üç numaralı koğuşu.²⁸⁸

²⁸⁷ BOA, FTG.f., Yer: 1677.

²⁸⁸ BOA, FTG.f., Yer: 1679.

Resim 23. Safranbolu Hastanesi'nin dört numaralı koğuşu.²⁸⁹

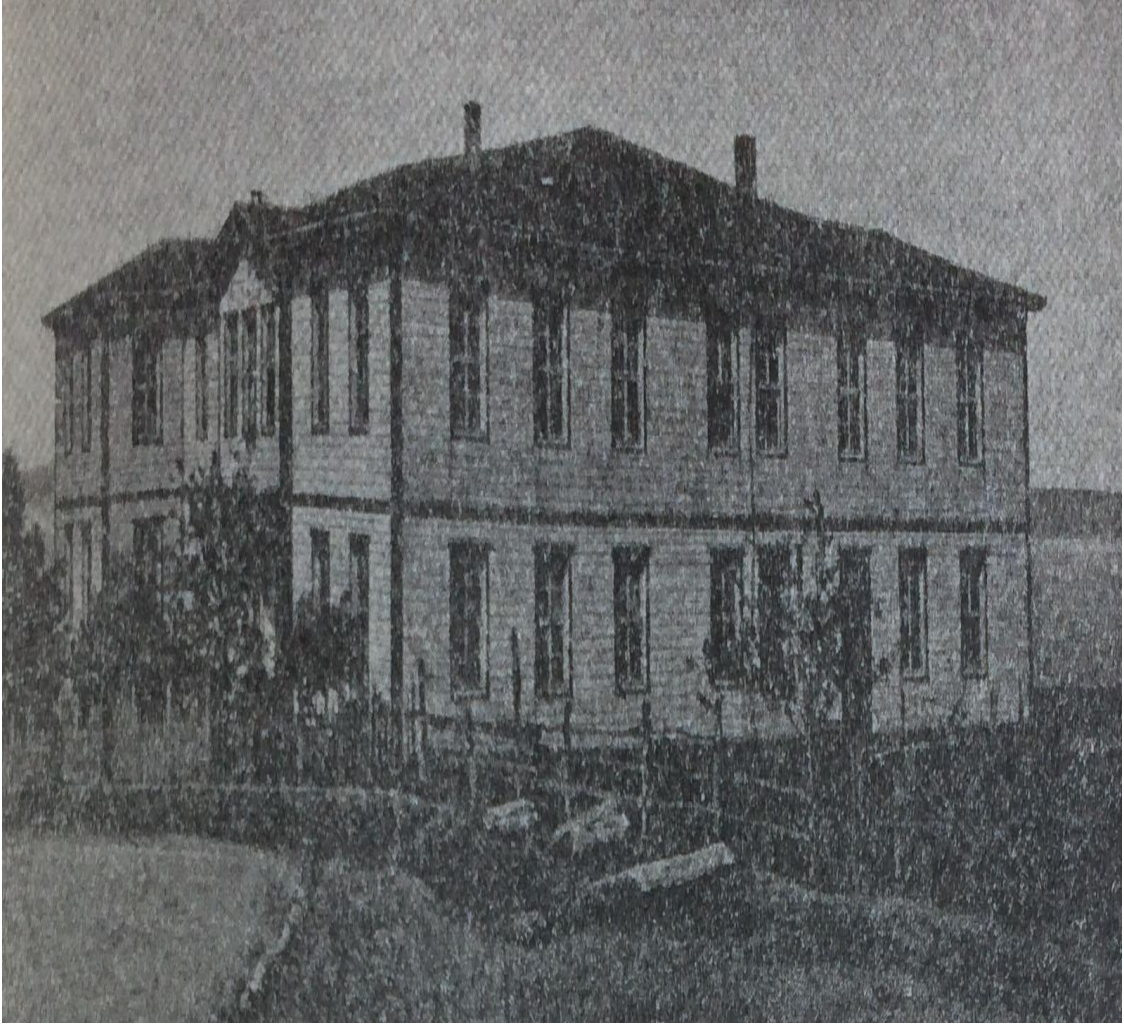
Resim 24. Sinop Frengi ve Gureba Hastanesi²⁹⁰

²⁸⁹ BOA, *FTG.f.*, Yer: 1676.

²⁹⁰ Başağaoğlu, "a.g.m.", s.73.

Resim 25. Sinop Frengi Hastanesi²⁹¹

²⁹¹ İbrahim Başağaoğlu, *Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Çamlıca Basım Evi, İstanbul, 2015, s.163.

Resim 26. Sinop Frengi Hastanesi giriş kapısından grnř²⁹²

²⁹² BOA, *FTG.f.*, Yer: 622.

ÖZGEÇMİŞ

Coşkun Genç 19.04.1988 tarihinde Karabük’te doğdu. Karabük Demir Çelik Lisesi’ni bitirdikten sonra Süleyman Demirel Üniversitesi Şarkikaraağaç Meslek Yüksekokulu Büro Yönetimi ve Sekreterlik bölümünden 2008 yılında mezun oldu. Ardından Eskişehir Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme bölümünden 2010 yılında mezun oldu. Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünü ve formasyon eğitimini 2015 yılında tamamladı. Mezuniyetinin ardından İstanbul Beylikdüzü’nde özel bir kolejde öğretmen olarak göreve başladı. Halen görevine devam etmektedir.